

Hämeen linnan tutkimustöiden muistinpänot

vuodelta 1967

Vuoden 1967 muistiinpanojen sisällysluettelo

Portaat 25 b,	K.Drake	2 - 7
Huone 26, luoteisen ulkoseinän ikkunat korkeudella + 13,	V.Mikkola	10 - 15
Huone 44,	R.Mikkola	17 - 22
Huone 47, kaakkoisseinä,	K.Drake	24 - 27
Huone 47, koillisseinä,	"	29 - 33
Huone 49, 54, luoteisseinä,	"	35 - 38
Huone 49, 54, kaakkoisseinä,	"	40 - 42
Huone 49, 54, koillisseinä,	"	44 - 48
Linnanpiha, koillisseinä korkeudelta +3,8 ylöspäin, V.Mikkola		50 - 57
Linnanpiha, lounaisseinän luoteisnurkka,	V.Mikkola	59 - 62
Hämeenlinnan linnan kasarmin vesi- ja viemäriverkoston uusiminen maaliskoukuussa 1967,	R.Mikkola	64 - 106

P O R T A A T 25 b

Knut Drake
18-21.2. 1967

Portaat 25 b

18.2.1967
Vrt.25b,1956

Jatkettiin portaiden koillishaaran tutkimista. Poistettiin jäljellä oleva vankilanaikainen muuraus ns. privetin ulkoseinästä. Tällöin syntyi n. 2,5 m leveä ja n. 3 m korkea aukko luoteiseen ulkoseinään.

Vrt. luoteinen
ulkoseinä 1962

Piirros 1.

Tämän aukon koillisreunassa oli alinna muuriin hakattu kanava, jonka alaosa oli entisöity v. 1966. Kanava, joka ko. aukon alareunan kohdalla on n. 35 cm leveä ja 60 cm syvä, osoittautui kuuluvaksi yhteen em. privetin kanssa. Aukon pohjan, n. +9,00, kohdalla se taipuu kaakkoon ja levenee jonkin verran, kunnes se saavuttaa privetin istuinlaudan n. +10,40 korkeudella. Sisäänpäin levenevää kanavan ja ulkoseinän välistä muurausta on +9,90 korkeudella n. 15 cm leveä, 4 cm paksu ja 55 cm pitkä lankunpätkä.

Piirros 2

Piirros 1

Välillä +9,60 - +11,00 on aukon koillisreunassa ulkomuurissa jäljellä privetin muurausvaiheeseen kuuluvaa muurausta. Tähän muuraukseen on käytetty keskiaikaisia tiiliä sekundaarisesti. Muuraustapa on sekava ja huolimaton. Laasti on kova, kellertävä, kalkkipilkullinen. Säilyneen muurauksen koillisessa alakulmassa on n. 15 x 20 cm:n suuruinen aukko. Kyseessä on viistoon ylöspäin menevän ilmanvaihtokanavan pää. Kanavan toinen pää on välittömästi privetin istuinlaudan yläpuolella.

Piirros 2

Piirros 1

Privettimuurauksen yläpuolella +10,75:stä ylöspäin on seinässä n. 5 cm syvyiset tartunnat. Tartunnat, jotka kuuluvat alkuperäiseen muuraukseen, nousevat n. +12,40 korkeuteen. Tartuntojen yläpään poikki on vinottain hakattu syvennys seinäpinnassa. +11,40 - +12,00 on n. 15-20 cm leveä sekundaarinen muurausvyöhyke tartuntojen lounaispuolella. Tämä muuraus on saman tapainen kuin privettimuuraus, sen alareuna on hiukan pyörästynyt. Muurauksen syvyys on n. 15 cm. Sen takana on alkuperäiseen muuriin kuuluva tiilipinta. Tämä seinän yleistasosta n. 15 cm sisään vedetty pinta alkaa n. +11,00 korkeudella ja näyttää ympäröineen alkuperäisessä seinässä olleen oviaukon kaariosaa. Tämä oviaukko on välittänyt yhteyttä portaista 25 b luoteisella ulkoseinällä olevaan puiseen solakäytävään.

Vrt. luoteinen
ulkoseinä 1962

Tutkimuksen kohteena olevan muurinaukon lounaisreunassa ei ollut mitään sekundaarista muurausta jäljellä. Täällä voitiin sen sijaan

Vrt. luoteinen
ulkoseinä 1962
Piiros 3

4

todeta, että länsitornin pohjoiskulman kohdalla on selvä muuraus-
raja. Länsitornin kolmatta kerrosta muurattaessa on pohjoiskulmaan
jätetty tartunnat koilliseen päin. Samat tartunnat tulevat näky-
viin portaiden 25 b koillishaaran luoteisseinässä. Portaissa on
muutenkin näkyvissä muurausraja tornin ja luoteissiiven välimailla.
Tartunnat ja ilmeisesti muurausrajakin ovat alkaneet n. +9,50 kor-
keudelta.

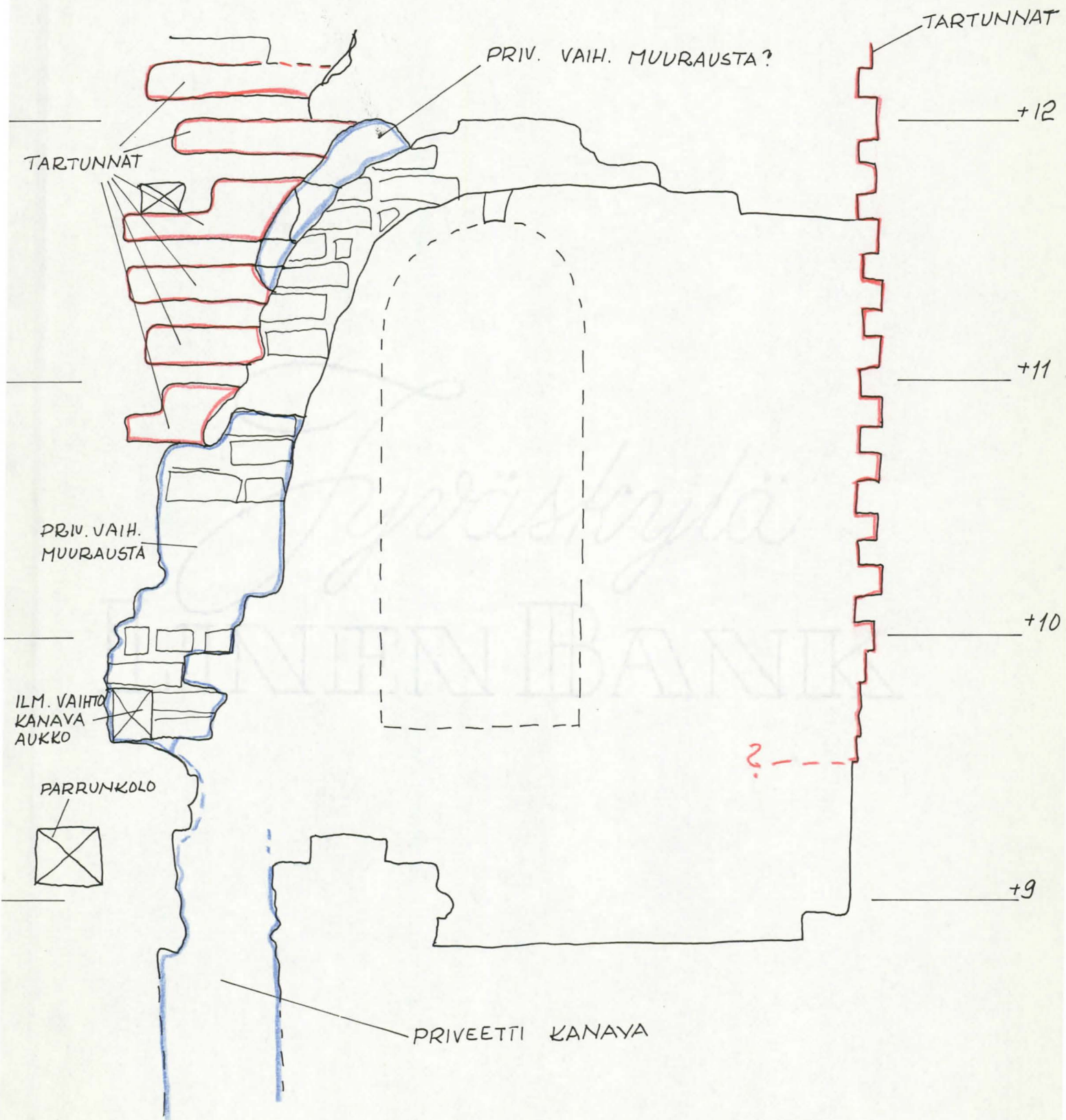
Ennen lisärakennusta - em. tartunnoista koilliseen oleva muuraus -
portaan muuraus +9,50 alapuolella on jatkunut jonkin verran tar-
tunnoista koilliseen. N. +9,00 korkeudella on jäljellä yksi por-
taiden luoteisseinän tiilivarvi, joka jatkuu 80 cm tartuntarajasta
koilliseen, missä se päättyy poikkiseinään, jonka kanssa se on
liitteessä. Poikkiseinästä on jäljellä vain yksi tiili ja vähän
laastinjälkiä. Poikkiseinän leveyttä ei voitu todeta.

Pyöräskyä
LINNEN BANK

PORTAAT 25b

Aukko luoteisessa ulkoseinässä

21.2.1967 K.D.

PIIRROS 2

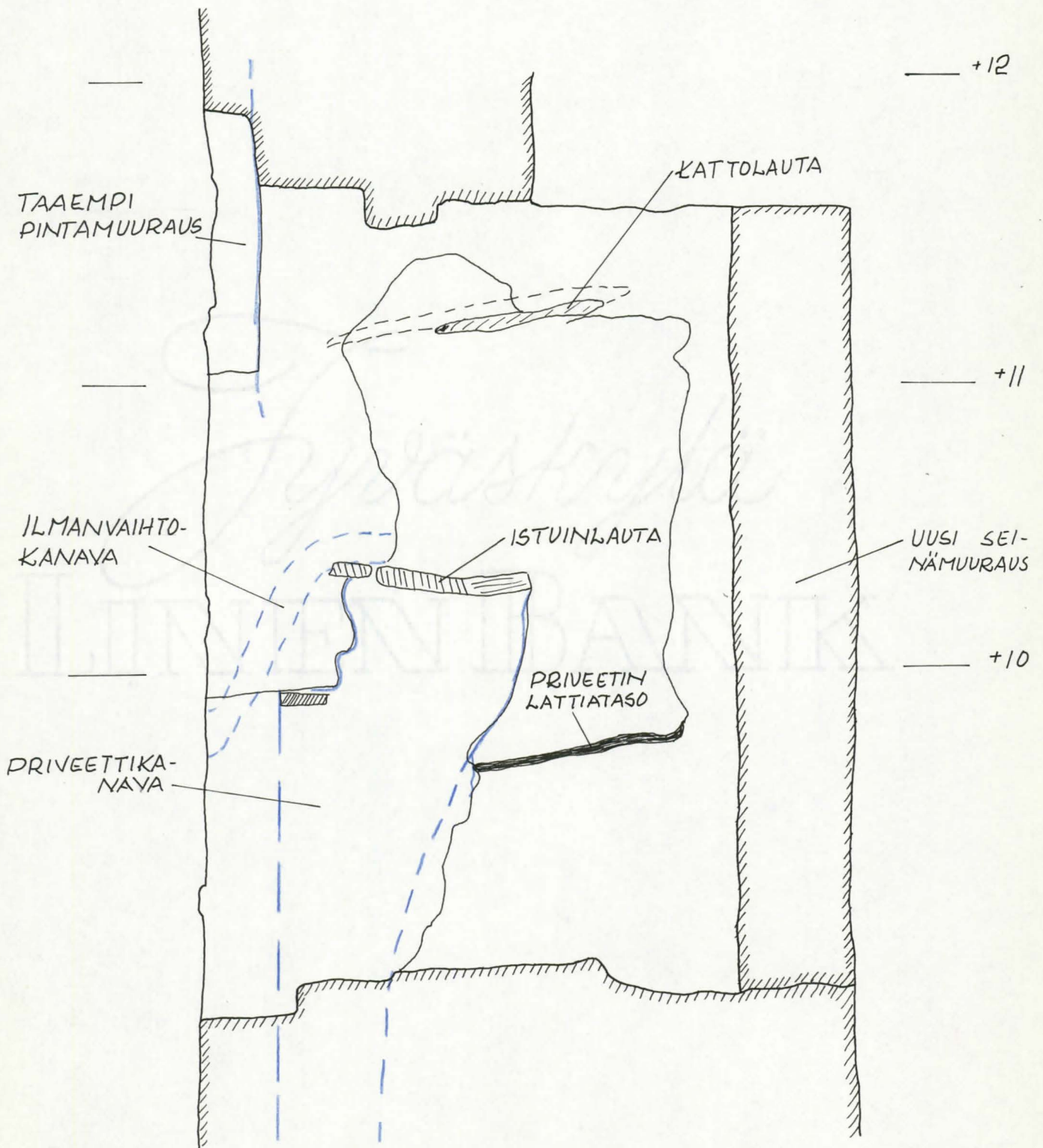
PORTAAT 25b

KOILLISHAARA

LEIKKAUS A-J1

1:20

21.2.1967 K.D.

PIIROS 3

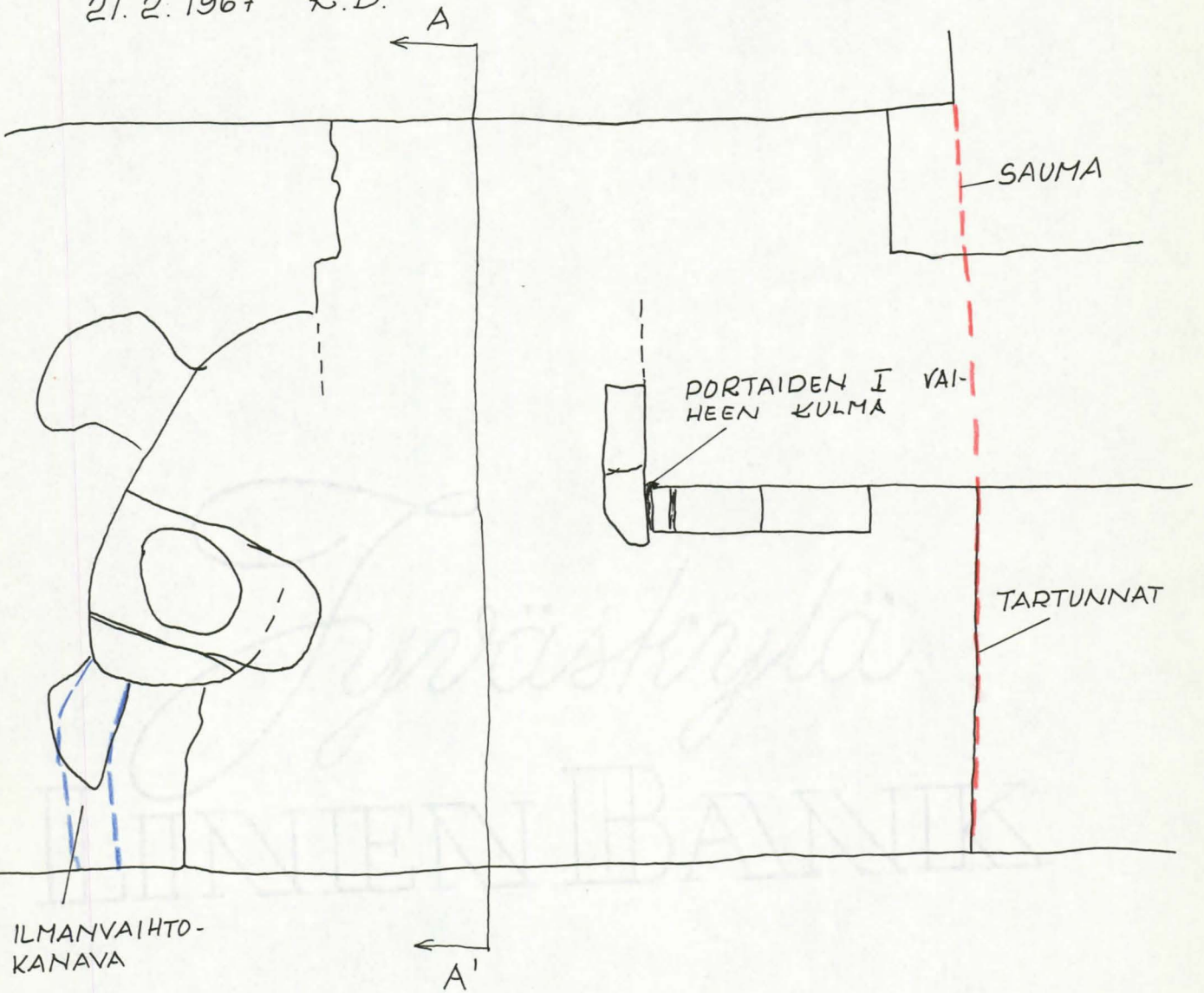
PORTAAT 25 b

KOILLISHAARA

POHJA

1:20

21.2.1967 K.D.

THE BWA/KO/SIKI/KO/SANK/EXHIBITION

RAVAKOSKI OSALKEVI

1967

H U O N E 26

Luoteisen ulkoseinän ikkunat korkeudella +13

Viljo Mikkola 1967

Huone 26, luoteisen ulkoseinän ikkunat korkeudella +13

Kesäkuu 1967

Koillisin ikkuna-aukko

Kuva 1

Ikkuna-aukosta luotien +10 ja 11,2 välissä, korkeudelta +14 alaspäin poistettiin vankila-aikaiset muuraukset, joita oli alás⁵tasolle +10,5 asti. Ikkunapenkin sisältä löytyi kahden pohjois-eteläsuuntaisen parrun kolot, jotka ulottuivat seinän läpi korkeudella +11,5 - +11,7. Niissä olleet parrut ovat^{olleet} suuruudeltaan 35 cm x 30 cm. Vanhan ikkunankaaren kummallakin puolella on samansuuntaiset parikymmentä senttiä syvät parrunkolot korkeudella +13,7.

Ikkuna-aukkoa ympäröi vaalealla, suuria kalkkirakeita sisältävällä laastilla suoritettu muuraus, jonka yläosan ainoa löytynyt muuraussauma on ikkunan ulkopinnassa luodin 11,5 kohdalla kulkeva pystysuora sauma. Seinän sisäosat ovat täytemuuratut laastilla, joka on samanlaista kuin seinän pintalaasti, mutta siinä on säästetty kalkkia ja siksi se on saumalaastia hauraampaa.

Suurten parrujen kolot on muurattu likaisella ruskealla hiililaastilla, jota kuvassa on merkitty sinisellä pilkutuksella. Sen yläpuolella on harmaalla hiililaastilla muurattu puolen kiven levyinen ikkunan penkki, parinkymmenen sentin paksuinen penkin edessä olevan syvennyksen pohja korkeudelta +11,7 ylöspäin ja eteläpuolisen pielen korjausmuuraus korkeuksien +11,8 ja 13,3 välissä.

Näiden kahden muurauksen sauma kulkee isojen parrunkolojen päällipinnassa ja ylempi osa on tehty siten, että parrunkolojen täytteenä on ollut jotain muuta kuin isot parrut, koska laasti on päässyt painumaan osaksi parrujen paikalle. Ikkunan yläosan sisäpinnassa (smyygissä) on saivhiilirappausta, josta voidaan nähdä, että samalla laastilla on suoritettu puolen kiven vahvuinen umpeenmuuraus, jonka ulkopinta on ulkoseinän pinnan tasossa. Korkeudelta +13,3 - +13,6 poistettiin samalla savihiililaastilla muurattu ikkunan pielen korjaus. Sen takaa löydettiin pohjoistornin seinäpinnasta alkupe räiseen muuraukseen kuuluvat tartuntakivien tyngät, jotka osoittavat, että torni ja aukko ovat joko samanaikaiset, tai ainakin tornia muurattaessa oli jo päätetty ikkunan paikasta ja jätetty tartunnat odottamaan seinämuurauksen suorittamista.

Osaksi poistetun savihiilimuurauksen takana korkeuksien +12,6 ja

+13,3 välissä on hienorakeisella harmaanruskealla laastilla ja 30-31 cm pitkällä tiileillä viistetty aukkoa pohjoiskulmastaan parrujen suuntaiseksi. Korkeuden +12,6 alapuolelta on viisto pieli murtunut pois. Viisteen muuraus on suoritettu erittäin huolimattomasti.

Rekonstruktio

- 1 Ensin on kyseisellä kohdalla ollut ikkuna-aukko. Sen jäljellä oleva holvaus on linjassa muiden länsisiiven ikkunoiden kanssa.
- 2 Sitten on ikkuna muutettu privetiksi. Koska kohdalla korkeudelle + 5,5 on savuhormin aukko, piti privetti tehdä vinoon pohjoista kohti. Samalla viistettiin aukon pielet vinoiksi ja alennettiin aukon yläosa todennäköisesti holvaamalla. Privetin katto on ollut isojen parrujen varassa, mutta se on tuettu holvauksen molemmiin puolin olevien parrujen avulla. Isot parrut ovat mahdollisesti jatkuneet pitkälle seinän sisäpuolelle asti.
- 3 Isojen parrujen mädännyttyä privetti on jälleen muutettu ikkunaksi ja sisäpuolen pieli korjattiin samalla laastilla.
- 4 Myöhemmin, n. vuonna 1606 ikkuna muurattiin savi-hiekkalaastilla komeroksi.

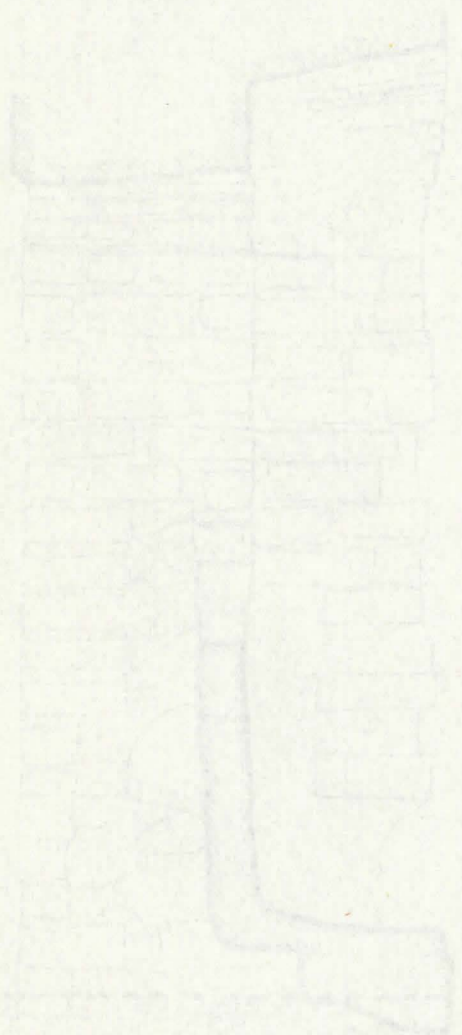
Luodin +15 kohdalla sijaitseva ikkuna-aukko

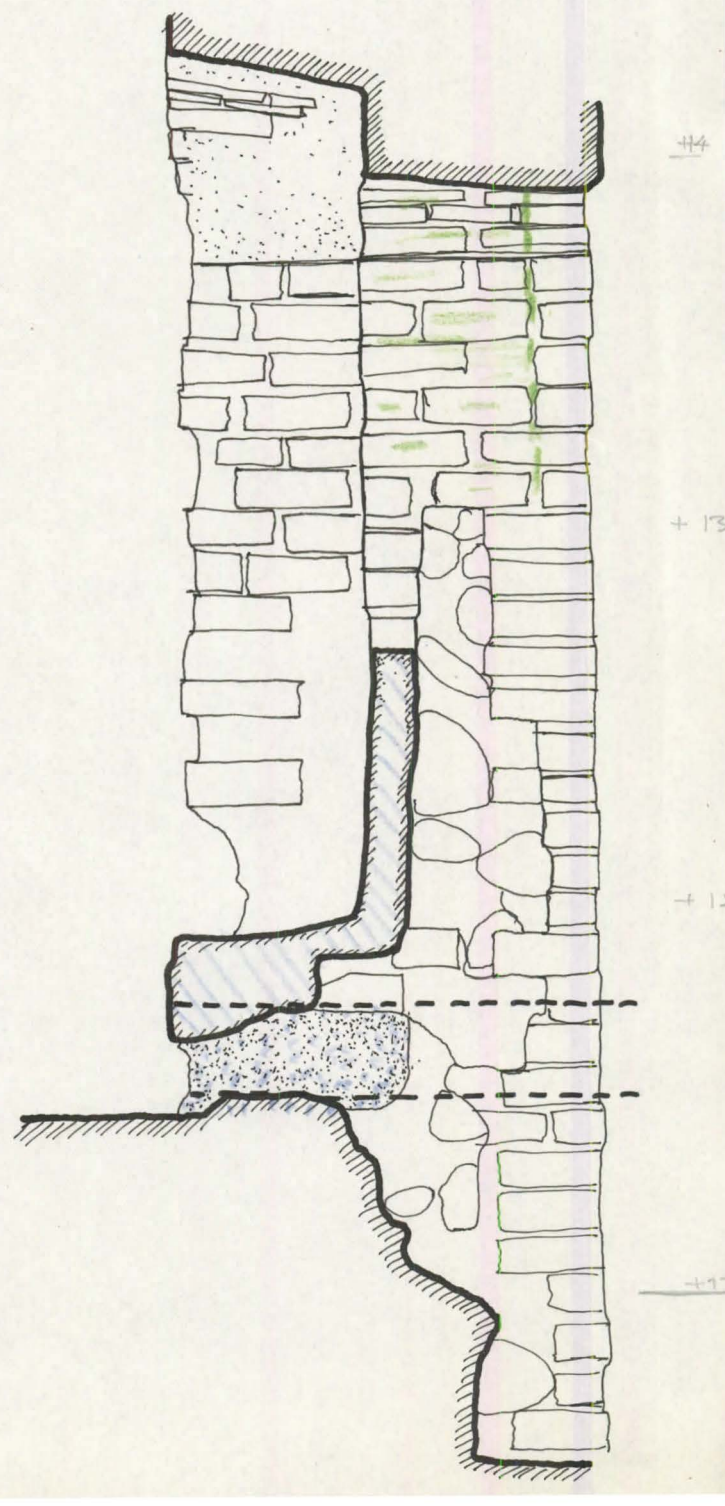
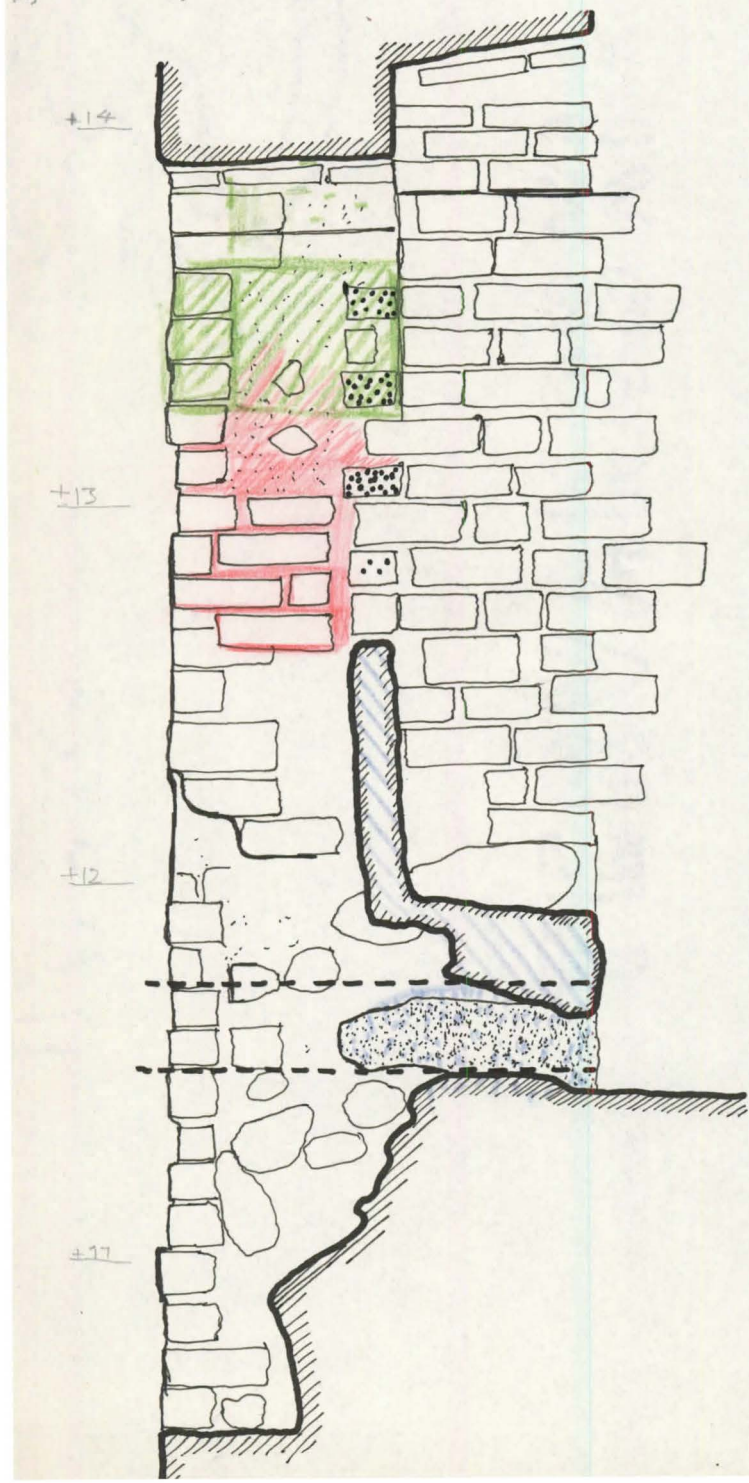
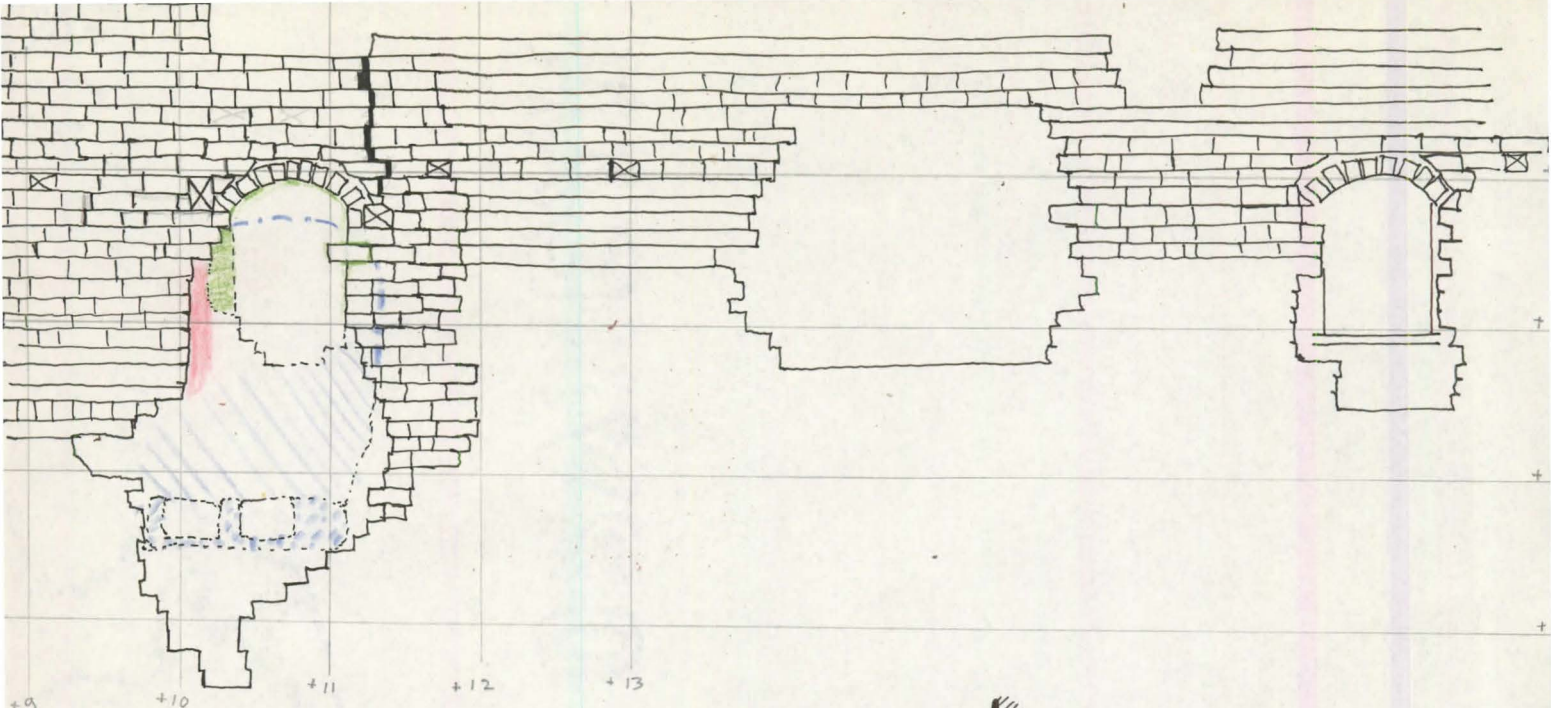
Vankila-aikaisten osien poistamisen jälkeen ulottuu aukko seinän sisäreunasta tasolta +11,9 korkeudella +15 olevaan kattoon asti ja luodista +7,6 luotiin +10,5 (Seinän sisäpuolisia luoteja). Seinä on muurattu korkeudella +14,3 olevaan lankkuun asti epäsäännöllisellä munkkilimityksellä (Paksuus pääasiassa puoli kiveä ja muutamia irtokiviä), keskiaikaisilla tiileillä. Seinän sisäosat on muurattu täytekivistä ja vaaleanharmaasta kalkkirakeita sisältävästä laastista. Täytemuurauksessa on useita muuraussaumoja. Ne ovat n. 30 cm korkeusvälein ja ne ovat erittäin selviä, parin sentin tiilenporokerroksen merkitsemiä. Muuraussaumat lienevät syntyneet siten, että ensin on muurattu seinäpintojen limitykset ja sitten on joka toisen tiilivarvin jälkeen pantu täytemassa paikalleen. Ulkoseinässä on huolella sovittaen tehty vankilan ikkunan aukko puolen kiven paksuisesta muurauksesta. Se on todennä-

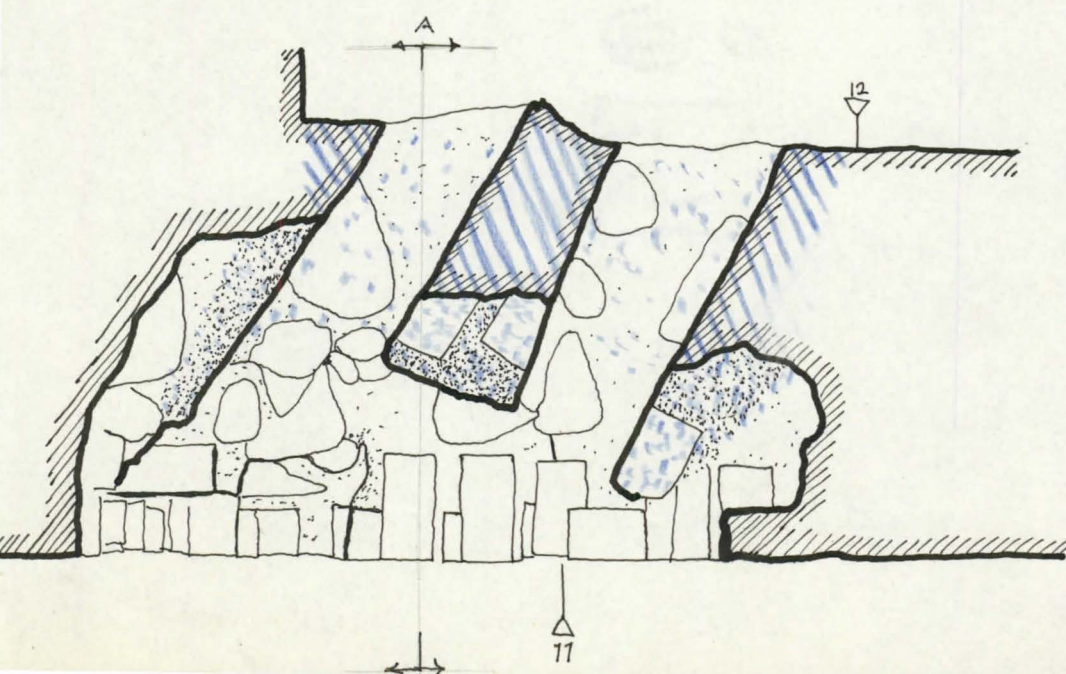
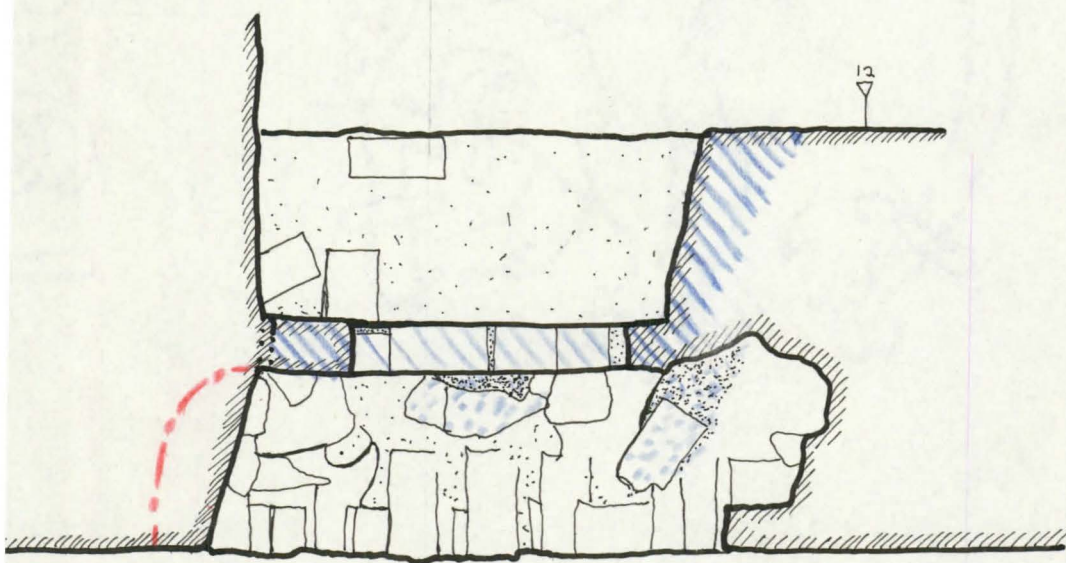
köisesti tehty siten, että aukon reunimmat kivet ovat uusia. Vanhasta ikkunasta on jäljellä koillispielen rappausta korkeudelle +13,7 asti ja ulkoreunassa mahdollisesti alkuperäiset ikkunapenkin kivet. Ikkunapenkin koillisreunassa on pieni syvennys, joka sijaitsee linjassa ikkunan koillispuolisen vanhan pielen kanssa. Ikkunapenkin sisäpuolella olevan syvennyksen kaikissa tahoissa on säilynyt vanhaa laastia, joten sen paikka määräytyy tarkasti. Syvennys sijaitsee luotien +8,8 ja +9,9 välissä. Sen takaseinä on 45 cm syvällä seinän pinnasta.

Luodin +18 kohdalla sijaitseva ikkuna-aukko

Alkuperäinen aukko on säilynyt umpeenmuurauksen sisällä melkein koskemattomana. Siitä ovat sisäpuolen pielten alaosat murtuneet ja ikkunapenkin päällipinta on revitty ikkunan alalankun mukana.

TARTUNTAKIVIEN TYHEÄT
MERINTY ISOILLA
MUSTILLA PILKUILLA

KÄNKKI
VÄRITTÄMÄT
MAT SEINÄT ISOJA KALKKIPILKUN
SISÄLTÄVÄÄ LAASTIA

SAVIHIILILAASTIA

HARMAATA
HIENORAKEISTA
LAASTIA

HIILILAASTIA

LIKAISTA RUSKEAA
HIILILAASTIA

HUONE 26 ULKOSEINÄN
LUOTEISEN IKKUNAT
KORKEUDELLA +13
KOILLISIN IKKUNA-AUKKO
LIITTY PIR. 22:13/922

KESÄKUU 1967
VILJO MIKKOLA

1792

1792

1792

1792

H U O N E 4 4

Huhtikuussa 1967

Rauni Mikkola

Huone 44

Ikkuna-aukko luoteisseinän lounaispäässä.

Piirros 1 Huone 44 sijaitsee länsitornin vieressä. Sen luoteisseinän lounaispäästä poistettiin vankila-aikainen ikkuna maaliskuussa -67. Muodostuneen aukon kohdalla aikaisemmin sijainneesta ikkunasta tai ampuma-aukosta ei ole säilynyt mitään jälkiä. Aukko sijaitsi ulkoapäin luodin kohdalta mitattuna tasojen +12.26 ja +14.64 välillä. Ulkoapäin mitattuna aukon leveys oli 154 - 208 cm. Luodin kohdalta mitattuna korkeus oli 238 cm. Aukon kohdalla luoteisseinän paksuus oli 105 - 111 cm.

Piirr. 1 ja 2 Aukko ulottui huoneen 44 ja länsitornin väliseen seinään saakka. Aukon korkeus oli ulkoreunassa 21 varvia. Sen lounaisseinämässä oli epäsäännöllinen renessanssilimitystä muistuttava limitys. Kolmannelta varvialkaen joka toisen varvin uloin tiili oli tartunta-sidetiili. Ulkoreunasta laskettuna 12.-15. varveissa oli useita vierekkäisiä tartuntoja. 19. varvin uloin tiili oli tartuntatiili, sen yläpuolella luoteisessa ulkoseinässä viimeisten viiden varvin kohdalla tiilimuurissa oli katon rajaan ulottuva saumakohta. Tästä päätellen länsitornin vastaavaa kerrosta rakennettaessa on ollut tarkoituksena rakentaa luoteisseinä sen kanssa liitteeseen lukuunottamatta luoteisseinän viittä viimeistä varvia, jotka on muurattu myöhemmässä korotusvaiheessa.

Huoneen no 44 länsikulmassa oli tasojen +11.98 ja +13.76 välillä huoneen lounaisseinän sisällä sijaitsevaan käytävään johtava ovi. Sen yläpuolella oli kaksikerroksinen tiiliholvi, jonka ylempi kaari ulottui ikkuna-aukon lounaisseinämän sisäpuolelle. Sen yläpuolella seinämän ylimpien varvien kohdalla tiilimuurauksen seassa oli epäsäännöllisen muotoisia kiviä.

Piirros 3 Aukon koillisreunasta näkyi, että luoteisseinän sisä- ja ulkoreunassa on tiilinen kuorimuuuri, joiden välissä on täytteenä runsaan laastin seassa pieniä lohkomattomia ja epäsäännöllisiksi lohkottuja kiviä. Täytemuurauksessa oli joka toisen reunavarvin kohdalla 20-25 cm välein tiilimurs-

kasta ja tiilensiruista työsauma.

Piirros 4

Aukon alareuna vietti sisäänpäin. Se oli seinän sisäreunassa luodin kohdalla tasolla +11.85. Siitä yksi varvi alaspäin oli lattiataso ja alapuolella sijaitsevan priveetin holvi. Luodin kohdalla tasolla +12.26 olevan uloimman varvin sisäpuolella oli sidetiilivarvi n. tasolla +12.00-+12.10. Alareunan keskellä oli laastin seassa epäsäännöllisiä pönnköjä kiviä samoin kuin koillisseinämässä.

Käytetty laasti oli harmahtavaa, hyvin hienorakeista, kalkkipilkullista, helposti lohkeavaa. Sen seassa oli jonkin verran tiilensiruja. Ulkoseinän saumakohdan yläpuolella laasti vaikutti samanlaiselta.

Piirros 3

Aukon yläreunassa oli sisäseinässä tasolla +14.40 lankku, joka jatkui koilliseen ent. huoneeseen 45. Lankun yläpuolella sisäseinän tiilikuores- sa oli käytetty savilaastia. Lankusta 11 cm ulkoseinää kohti oli suorakai- teen muotoinen kanava, jonka suu oli 26/28 x 15 cm. Suu oli 30 cm lankkua ylempänä ja sen ympärillä oli 2 tiiltä ja rappausta sekä kaakkoisreunassa lauta. Kanava kapeni ylöspäin ja oli 40 cm syvä. Sen yläpää oli ilmeisesti tukittu laudalla. Kanava oli täytetty risuilla ja hienolla hiekalla.

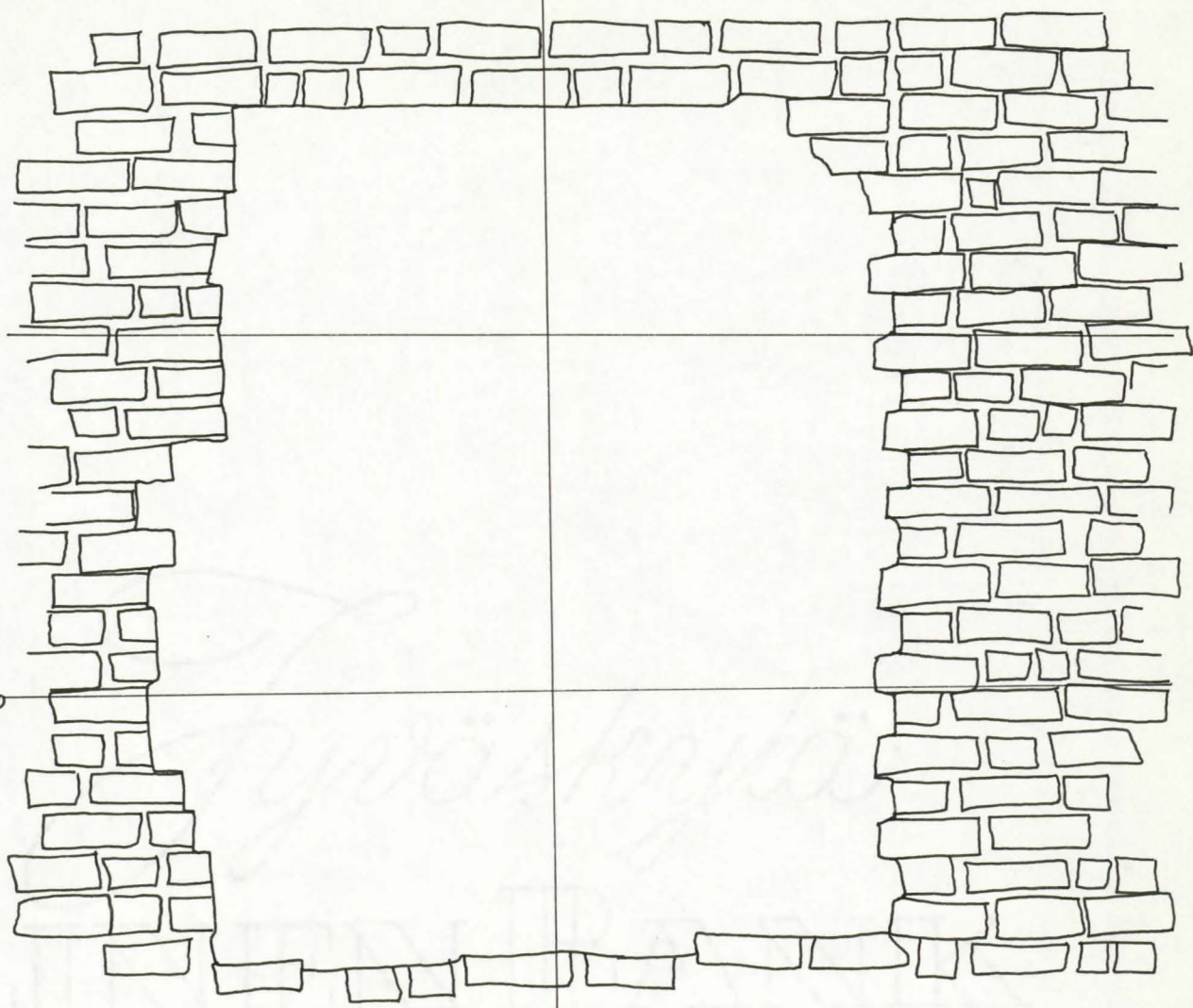
Luoteisseinän ulkoreunassa alkoi aukon kummastakin alakulmasta viistos- ti alaspäin vastakkaisiin suuntiin viettävä kapea kouru. Koillispuolisen kourun yläreunassa oli lisäksi kaksi tartuntatiiltä.

MAITEINEN
IKKUNA-AUKKO LUOTEISSEINÄN
LOUNAISPÄÄSSÄ
Piirros no 1 LEIKKAUS

+15.00

+14.00

+13.00

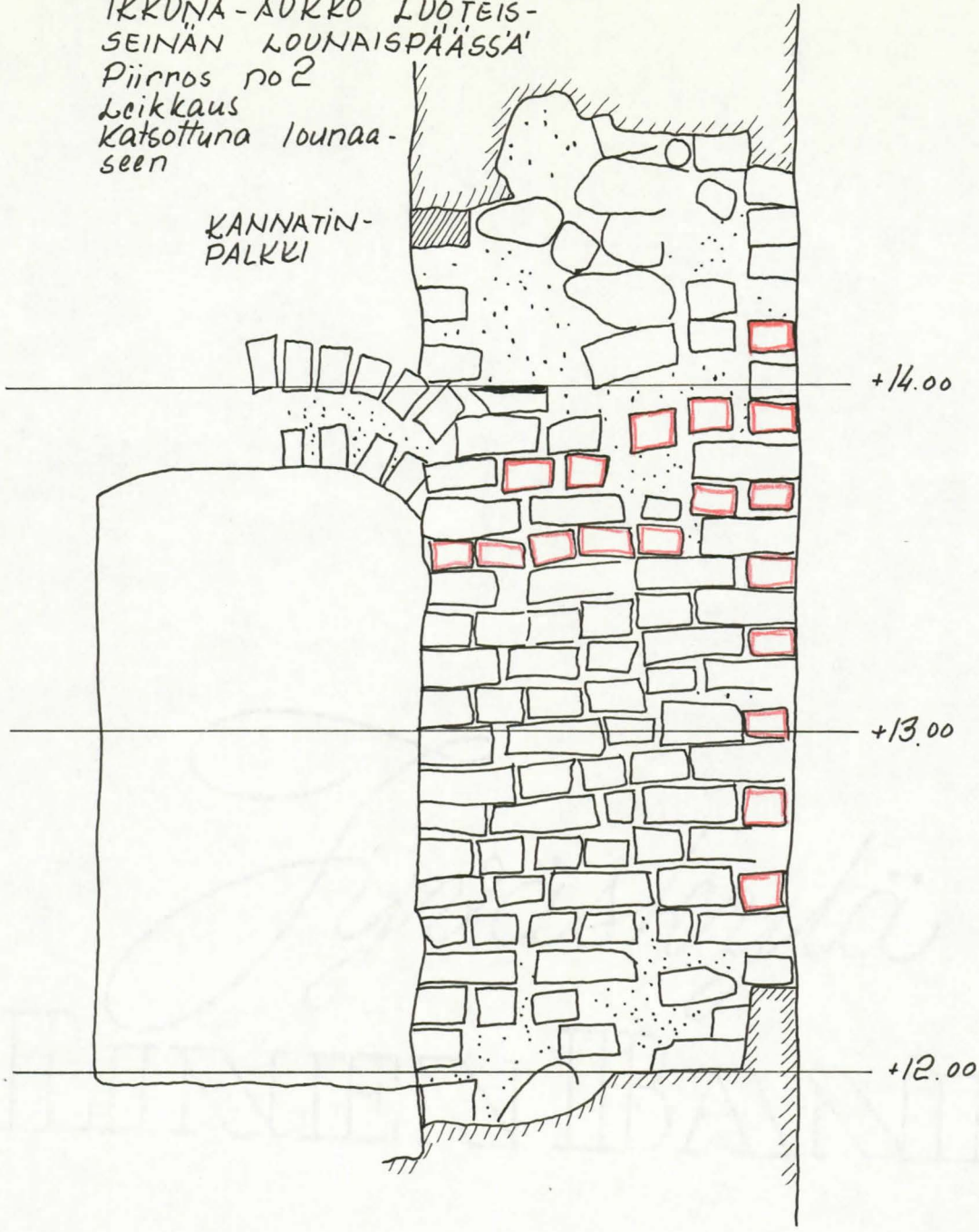
LUOTEINEN ULKOSEINÄ

1:20

R.M. -67
Kopioitu I.Saarennu
mittauspiirustukset
mukaan

HÄMEENLINNA HUONE 44
IKKUNA-AUKKO LUOTEIS-
SEINÄN LOUNAISPÄÄSSÄ
Piirros no 2
Leikkaus
Katsottuna lounaa-
seen

KANNATIN-
PALKKI

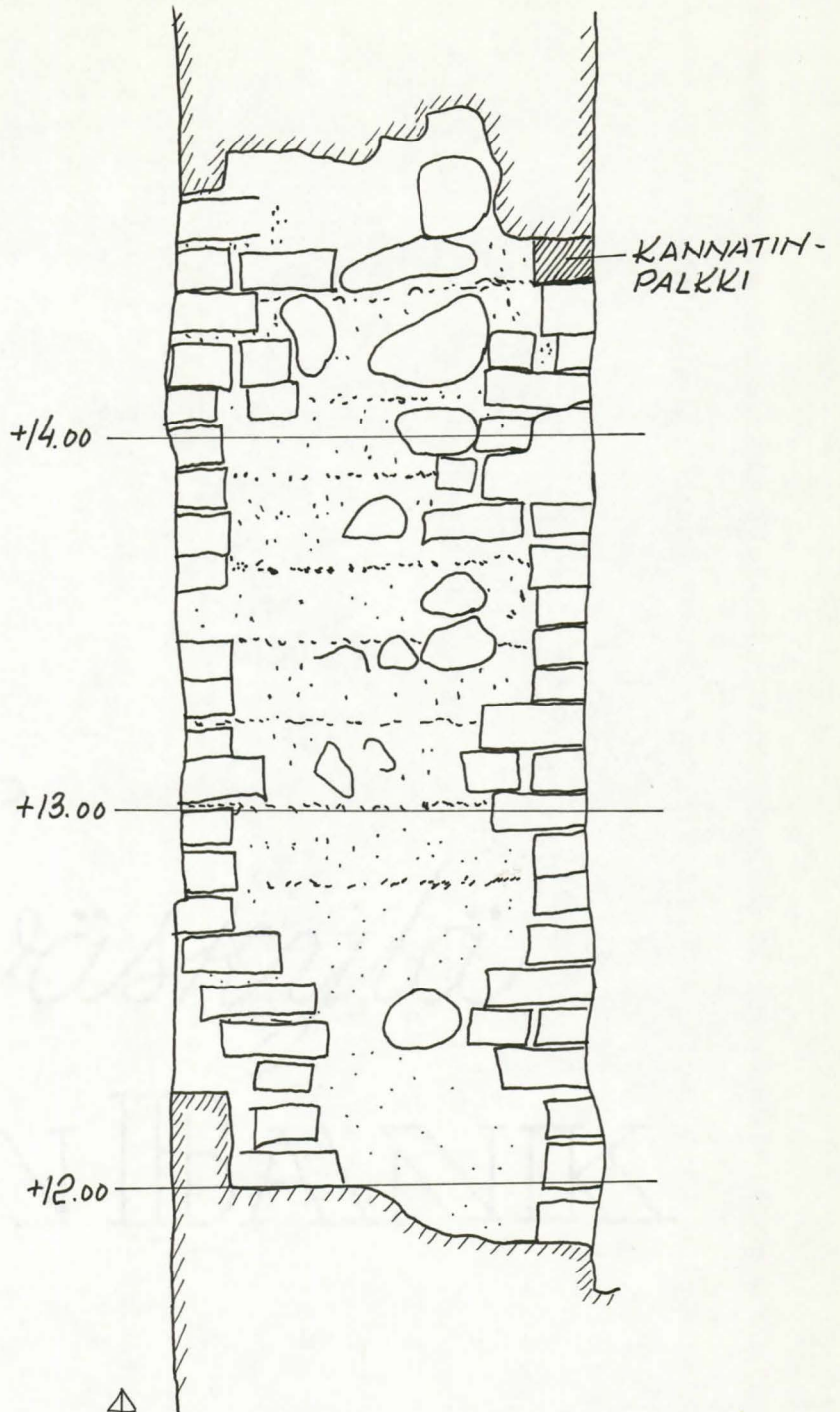
TARTUNNAT MERKITTY PUNAISELLA

1:20

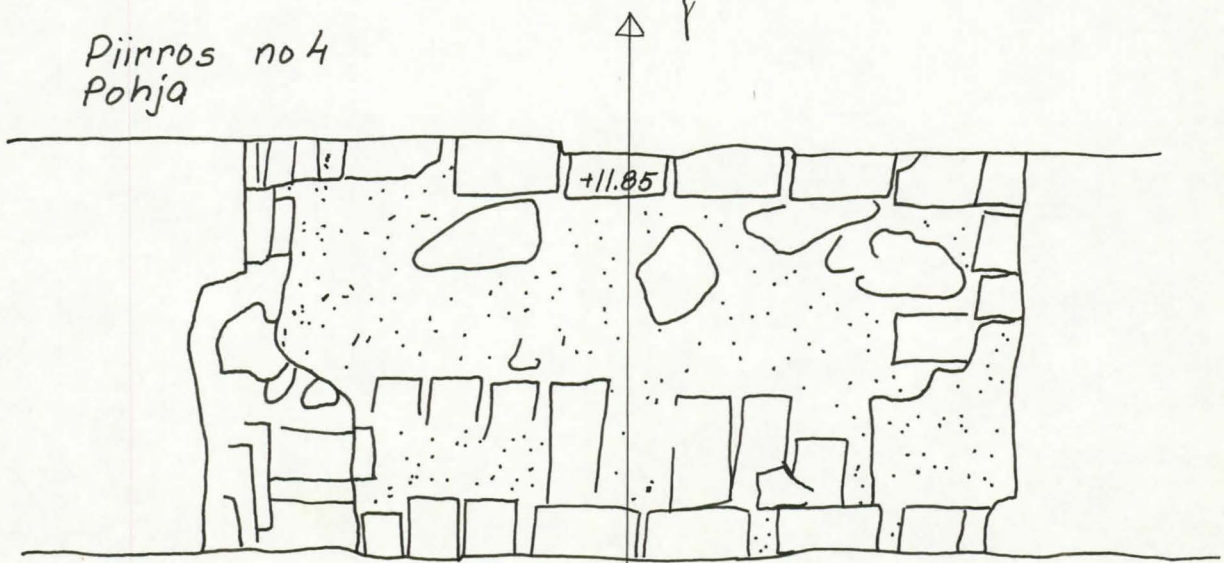
R.M. -67
Kopioitu I. Saarenon
mittauspiirustuksen
mukaan

HÄMEENLINNA HUONE 44
IKKUNA-AUKKO LUOTEISSEINÄN
LOUNAISPÄÄSSÄ

Piirros no 3
Leikkaus koilliseen

Piirros no 4
Pohja

1:20

R.M. -67
Kopioitu I. Saare-
non mittauspii-
rustuksen mu-

INSTRUMENT

UNITED

HUONE 47. KAAKKOISSEINÄ.

Lokakuussa 1967

Knut Drake

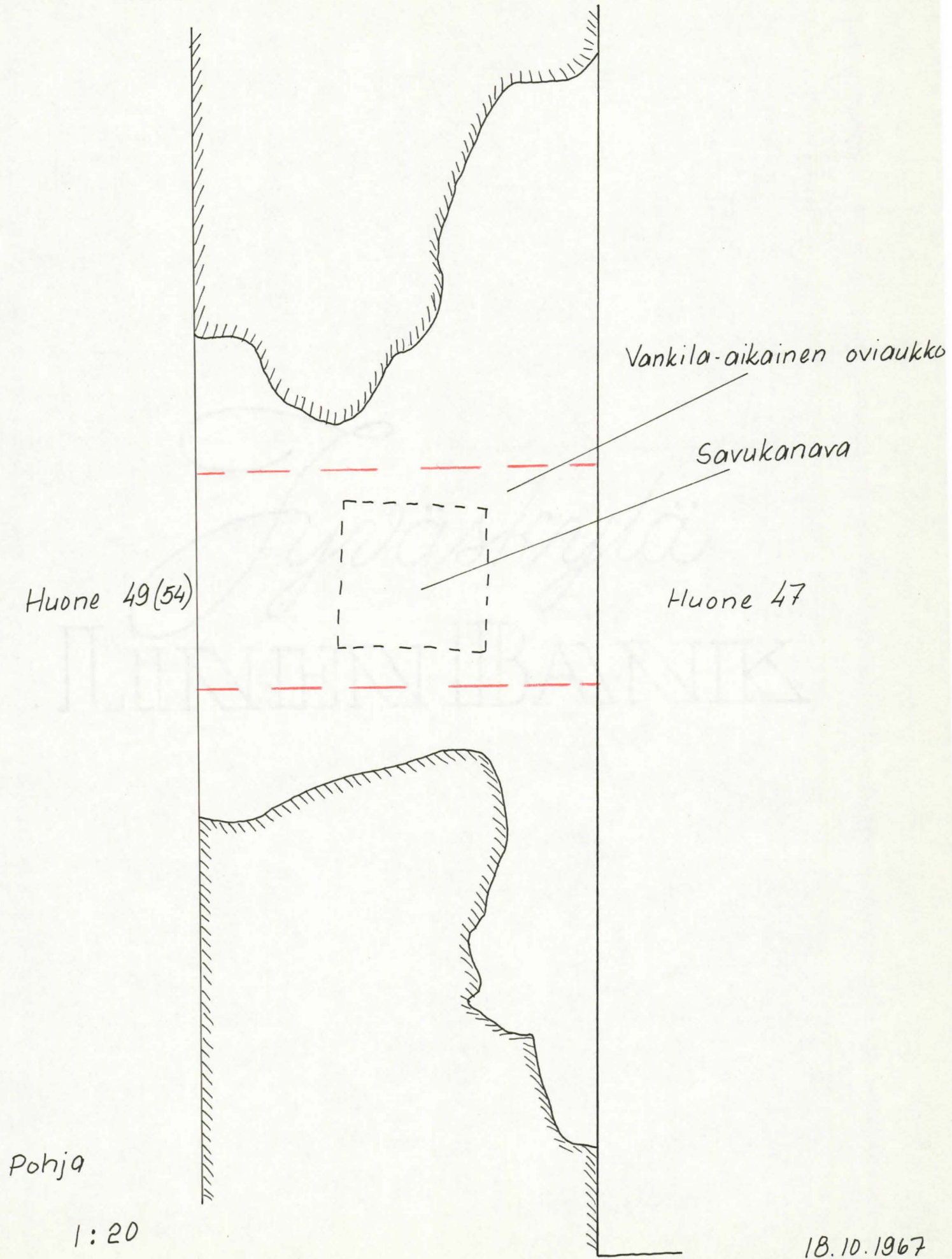
Huone 47 (48). Kaakkoisseinä.

Piirros 1 Huoneen kaakkoisseinässä purettiin syys-lokakuussa 1967 seinän keski-
 Kts huoneen osassa olevan oviaukon vankila-aikainen muuraus. Poistetun muurauksen
 49 muistiin- takana ei ollut jälkeä mahd. aikaisemmasta oviaukosta. Sen sijaan oli
 panoja. oviaukon keskiosan yläpuolella jäännöksiä n. 60 x 60 cm suuresta savu-
 Piirros 2 kanavasta. Jäljellä oli 4-5 tiilivarvia tason +14.00 yläpuolella. Tasol-
 la +12.35 kulki seinän sisällä vaakasuora muurausraja. Laastit rajan kum-
 Vrt linnan- mallakin puolella ovat täysin erilaiset. Rajassa on tyypillinen tumma
 pihan koil- juova orgaanisia aineita. Huoneen 47 puoleisen seinän tiilikuoren takana
 lisseinän muurausraja kääntyy alaspäin ja tulee pinnassa esille tasolla n. +11.70.
 muist.panot Huoneen 47 puoleisessa seinässä olevia muita vankila-aikaisia korjaus-
 v:lta 1967 muurauksia avattiin myös, mutta niiden yhteydessä ei paljastunut mitään
 mainittavaa.

Jyväskylä
 LINNEN BANK

Huone 47. Kaakkoisseinä

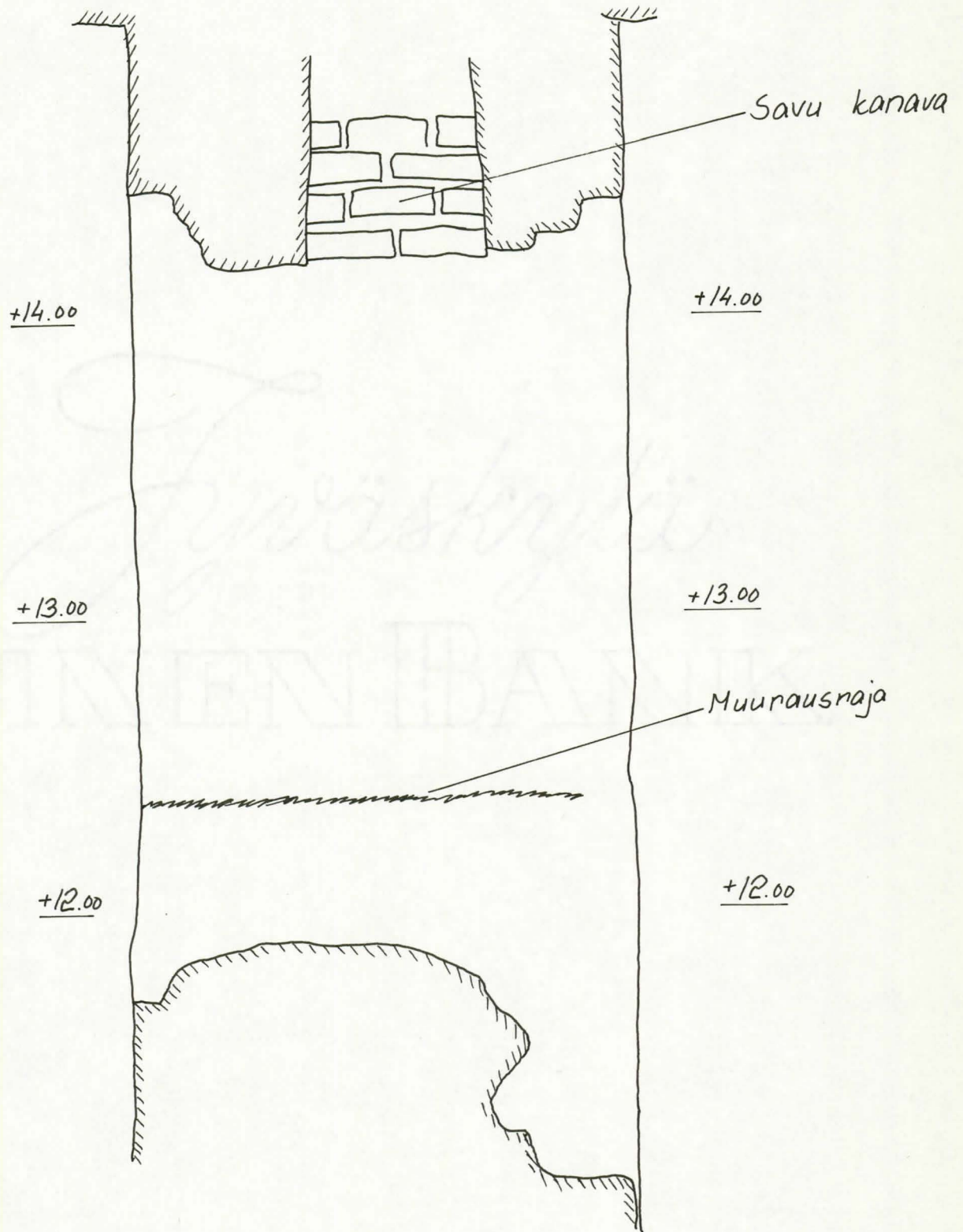
Piirros 1.

Huone 47. Kaakkoisseinä.

Piirros 2

Leikkaus

1:20

23.10.1967

ӨЛТІМНІҢ ЭЖАЭТІ ІЖАЭТІ

HUONE 47. KOILLISSEINÄ.

Joulukuussa 1967

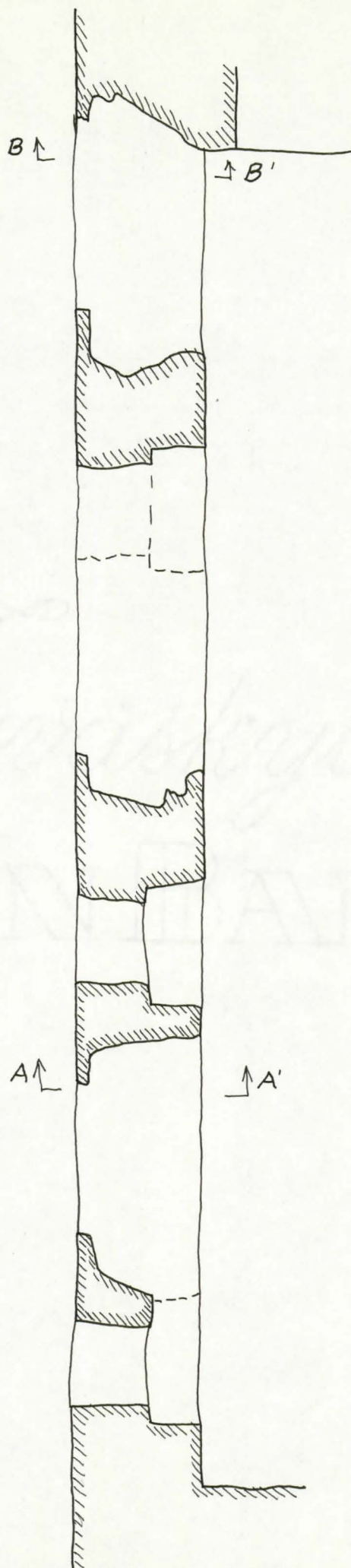
Knut Drake

Huone 47. Koillisseinä.

- Piirros 1 Seinässä purettiin kolmen vankila-aikaisen ikkunan muuraukset. Koska nämä ikkunat oli sijoitettu eri tavalla kuin seinän kolme alkuperäistä ampuma-aukkoa, ovat nämä jälkimmäiset säilyneet jokseenkin hyvin. Keskimäinen ampuma-aukko on kokonaan ehjä ja luoteispuoleisesta on vain kaakkoinen pieli rikkoutunut. Seinän kaakkoispään ampuma-aukosta on sen-
- Piirros 2 sijaan vain kaakkoinen pieli jäljellä. Seinä on kauttaaltaan samanlaista tiiliverhomuurauksta, jossa näkyy useampia työsaumoja, mutta ei yhtään muurausrajaa. N. +14.00 yläpuolella huoneen 47 puoleinen pintamuuraus on luhistunut. Alunperin muurinreuna todennäköisesti on ollut tasolla +14.50. Tästä tasosta ylöspäin löytyy nimittäin toinen tiilipinta n. 50 cm sisempänä. Tasolla +14.50 on siis ilmeisesti ollut kattorakenteita kannattava kynnyks muurissa. Ulkoseinän puolella oleva ohuempi muuri jatkuu nykyisiin kattorakenteisiin saakka tasolle n. +15.00, mutta on se saattanut olla korkeampi alunperin.
- Piirros 3 Seinän kaakkoispään muurinaukko ulottui jonkin verran itäisen tornin puolelle. Vankilanaikaista ikkunaa tehtäessä on tornin kulmaa purettu n. +11.00 ylöspäin. Näin syntyneessä murtopinnassa näkyi selvästi, että itätornin koillismuurissa, tason n. +11.10 yläpuolella on kaksi eri muurauksta. Ulkoseinän puolella on tasojen +11.10 ja 13.94 välillä puolen-
- toista tiilen tiilimuuri, jota vastaan myöhemmin on muurattu se tiiliverhomuuri, joka näkyy huoneen 54 puolella. Tiiliverhomuuri nousee nyt tasolle n. +14.30, mutta se on aikaisemmin ilmeisesti noussut ainakin tasolle +15.00.

Piirros 1

Pohja

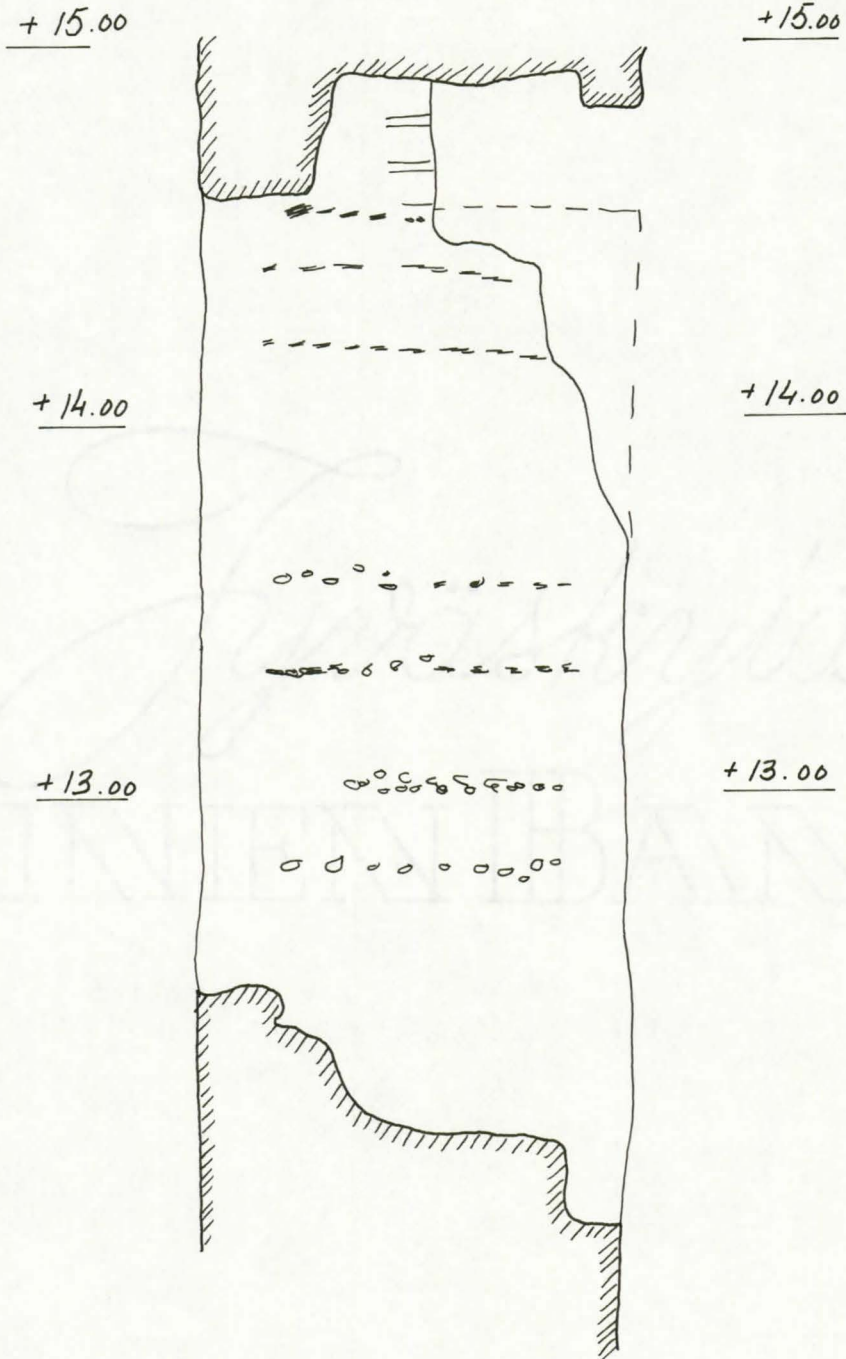
H. 47

1:50

1967 K.D.

Huone 47. Koillisseinä.

Piirros 2
Leikkaus

A - A'

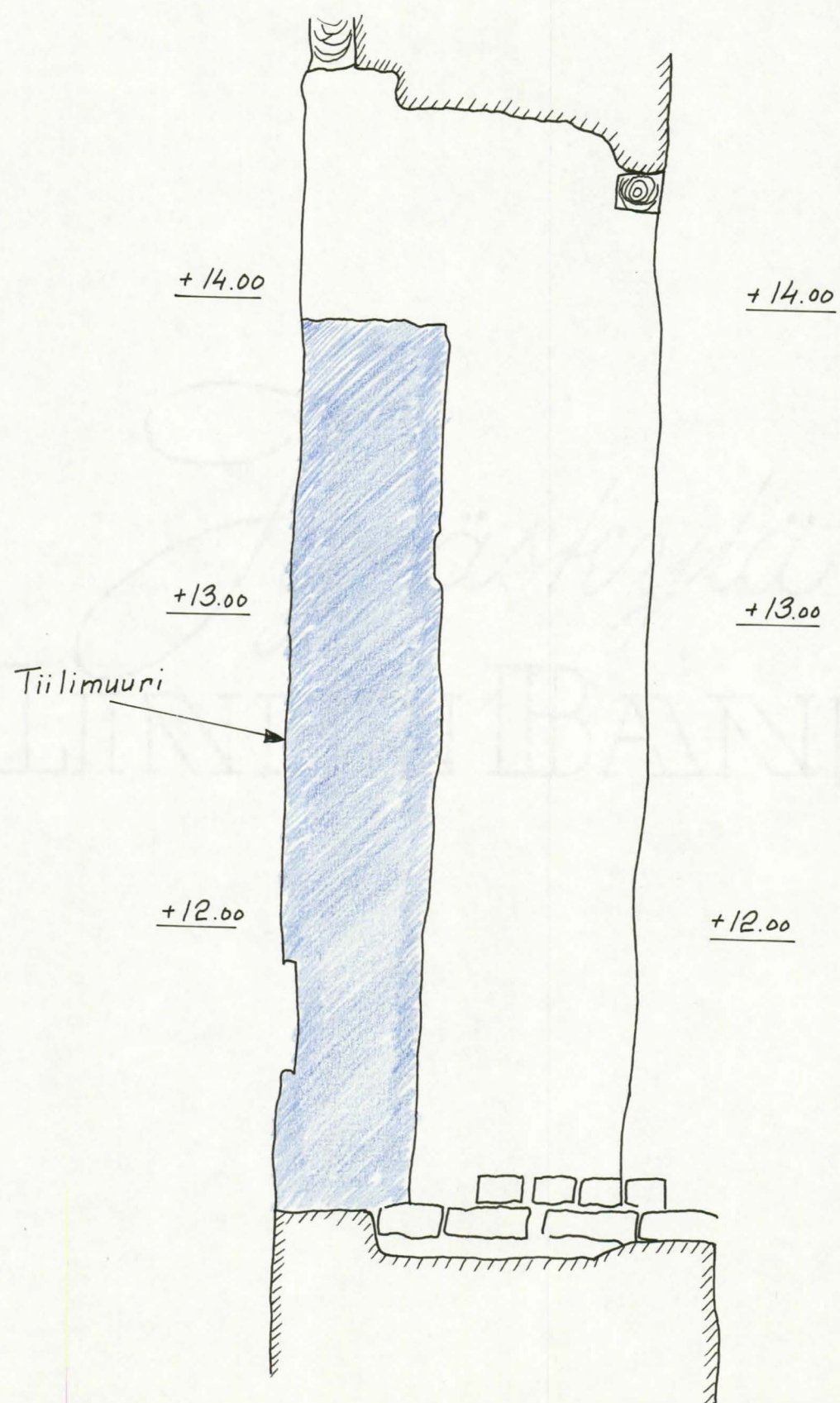
1:20

1967 K.D.

Huone 47. Koillisseinä

Piirros 3.

Leikkaus

1:20

B - B'

1967 K.D.

MISS

THE WALKER

HUONE 49,54. LUOTEISSEINÄ.

Lokakuussa 1967

Knut Drake

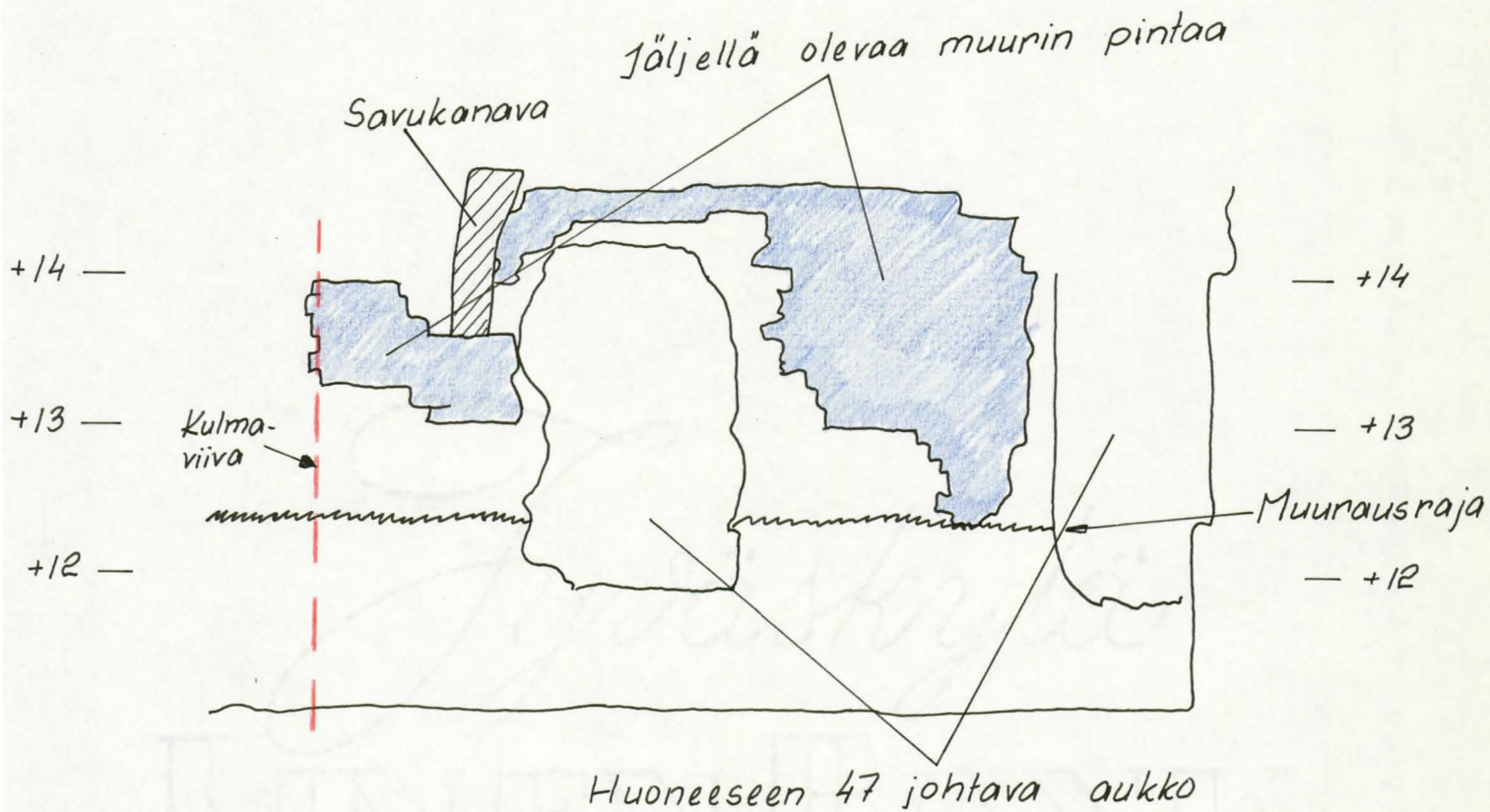
Piirros 1 Syys-lokakuussa 1967 purettiin seinän keskiosassa olevan oviaukon Vrt.huoneen vankila-aikainen muuraus. Samalla poistettiin seinässä muuallakin ole-
47 muistiin- va vankila-aikainen verhomuuraus. Tällöin tuli ilmi, että sama muuraus-
panoja. raja tasolla +12.35, joka oli löytynyt muurista huoneen 47 puolella, oli todettavissa koko seinän läpi. Huoneen 49 länsikulma oli melkein kokonaan hävitetty kun huoneen lounaisseinä purettiin v. 1896. Tasolla +13.20-14.00 oli kuitenkin muutama tiili jäljellä, joissa näkyi kulmaviivan kulku. Tästä kulmaviivasta n. 90 cm koilliseen tason +13.50 yläpuolella löytyi jäljet vinosti pohjoiseen nousevasta savuhormista. Savuhormi ei kuulunut alkuperäiseen seinämuuraukseen, vaan on se upotettu siihen jälkeinpäin ja murattu ns. hiililaastia käyttäen. Se on ilmeisesti nykyisen muurinrajan yläpuolella ollut yhdistetty siihen savupiippuun, joka on ollut muurin sisällä löytyneen savukanavan yläpuolella.

Piirros 2 Luoteisseinän koillispäässä on huoneeseen 47 johtava alkuperäinen oviaukko. Purettiin sen alaosassa olevaa savilaastimuurausta ja samaten sen savilaastilla murattu holvi. Tällöin paljastui poistetun holvin yläpuolella jäljet aikaisemmasta, alkuperäisestä holvista. Samaten paljastui ovikäytävän molemmissa seinissä huoneesta 47 huoneeseen 54 nousseitten portaiden askelmien päällä olleitten lautojen jäljet. Lautojen jälkiä löytyi ovikäytävän molemmissa seinissä. Niitä on viisi kummassakin. Lankut ovat olleet n. 30 cm leveät ja 2-3 cm paksut. Alin, huoneen 47 puolella oleva, askel on ollut tasolla +11.96 ja ylin askel tasolla +12.84. Askelten korkeus on siis ollut n. 22 cm.

Askelten alapuolella oleva osa muurinaukosta murattiin umpeen luoteisseinän korjauksen yhteydessä. Ovikäytävän holviosaan sen sijaan ei koskettu tällä kertaa ja sen tutkiminen jäi myös avoimeksi.

Huone 49 (54), Luoteisseinä

Piirros 1.

1:50

18.10.1967

K. D.

Piirros 2.
Oviaukko huoneeseen 47.

Leikkaus

+14.00

+14.00

+13.00

+13.00

Puuaskelmien
jäljet

A - B

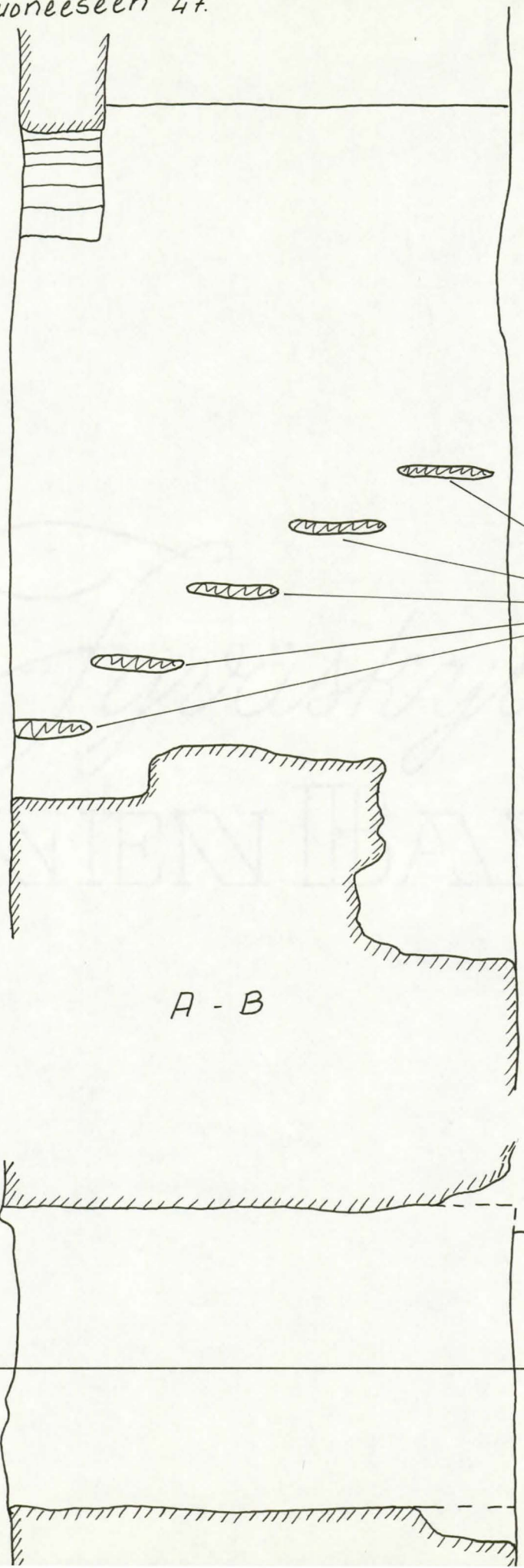
Pohja

A

B

1:20

K.D.

MIS

124424442

MIS

124424442

HUONE 49,54. KAAKKOISSEINÄ.

Joulukuussa 1967

Knut Drake

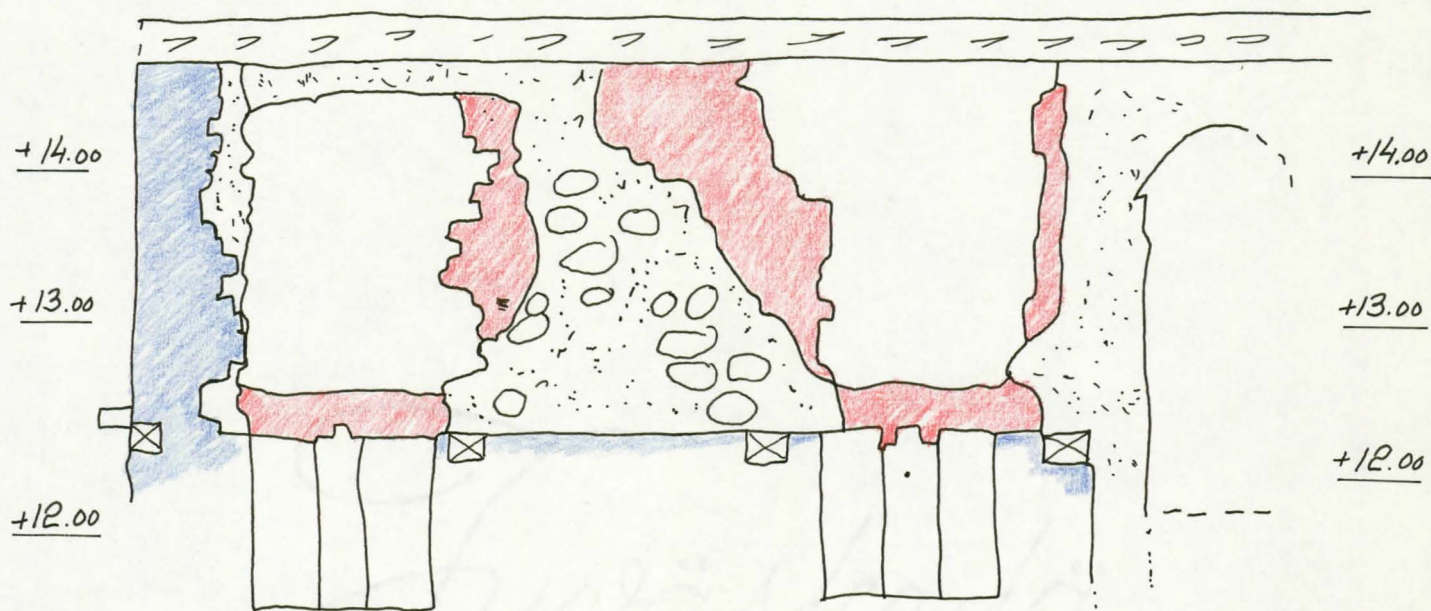
Huone 49, 54. Kaakkoisseinä.

Piirros 1 Huoneen 54 kaakkoisseinässä poistettiin kahteen vankila-aikaiseen ikkunaan kuuluvat muuraukset. Tällöin voitiin todeta, että seinässä oli alkuperäistä pintamuurausta vain n. 50 cm leveä kaista seinän koillis-päässä. Suurin osa seinän täytemuurauksesta oli purettu pois vankila-ai-kaisia ikkunoita tehtäessä tai aikaisemmin, niin että suurella alalla oli vain ulkoseinän tiilikuori jäljellä. Lounaispuolisen muurinaukon lounaispielessä oli n. +13.00 yläpuolella tiilenpäitten painanteita täy-temuurauksen laastissa. Mahdollisesti kuuluvat painantöet täällä sijain-neen ikkunan tiilimuuraukseen.

Jyväskylä
LINNEN BANK

Huone 49, 54. Kaakkoisseinä

Piirros 1.

1:50

Ulkoseinän tiilikuori

1967 K.D.

Sisäseinän tiilipintaa

ИЗВЕЩАНИЕ

ОТ

HUONE 49, 54. KOILLISSEINÄ:

Marraskuussa 1967

Knut Drake

Huone 49, 54. Koillisseinä.

Huoneen 19 holvin rekonstruoinnin yhteydessä vuonna 1966 korjattiin seinä n. tasolle +11.00. Korjausten jatkamista varten poistettiin marraskuussa 1967 vankila-aikaiset muuraukset seinän yläosasta sekä yläpuolella olevasta huoneen 54 koillisseinästä.

Huoneen 49 seinän keskivälillä olevan ikkunan umpeenmuurausta oli aikaisemmin osittain poistettu. Nyt poistettiin loputkin vankila-aikaista muurausta. Ikkuna on alunperin ollut samanlainen kuin vastaavat ikkunat kaakkoisseinässä. Ulkoseinän puolella on ollut n. 45 cm syvä valoaukko, jolla on ollut porrastettu holvaus ja suorat pielet. Sen sisäpuolella on ollut ikkunasyvennys, jossa on ollut vinot pielet, suora pohja ja suora, paksuista lankuista muodostettu katto. Ikkuna-aukon pielet ovat suurimaksi osaksi säilyneet entisellään. Sen pohja on sensijaan purettu ikkunaa laajennettaessa 1720-luvulla. Katteena olleet viisi lankkua ovat lahonneet kokonaan pois, mutta laastiin jääneiden jälkien mukaan lankut ovat olleet n. 12 cm paksut ja n. 22 cm leveät. Ikkuna-aukon pohja on ollut n. tasolla +11.10. Tästä tasosta ylöspäin on selvä muurausraja ikkunapielien taitekondassa ulkoseinän puolella olevan n. 45 cm paksun tiilimuurauksen ja huoneen puolella olevan tiiliverhomuurauksen välillä.

Piirros 1 Välittömästi ikkunan kattolankkujen yläreunan yläpuolella on seinässä jäljet huoneiden 49 ja 54 välipohjan muodostaneista, vierä vierä asetettäistä parruista. Parrut ovat olleet n. 18 cm korkeat ja n. 22 cm leveät. Parrujen päät ovat yleensä olleet n. 5-15 cm seinän sisällä. Joka neljäs tai viides parru on kuitenkin ollut 50-70 cm seinän sisällä. Parrujen Vrt muistiin-alapinta on n. tasolla +12.40. Niitä on kannattanut neljä vahvaa, kaakpanot 49,54 koisluoteissuunnassa olevaa parrua huoneen 49 katossa, josta jäljet kaakkois- löytyy huoneen kaakkoisseinässä. Tähän vahvaan välipohjarakenteeseen seinä. on luultavasti vielä kuulunut tiililattia huoneessa 54. Huoneesta 47 Vrt muist.p huoneeseen 54 nousevat portaat ovat nim. päättyneet tasoon +12.80 koilpanot h.49,54 lisseinän parrunjälkien yläpinnan ollessa tasolla n. +12.60.

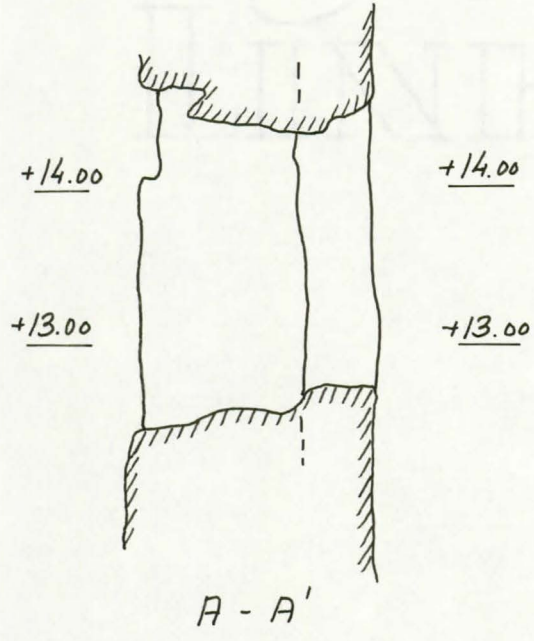
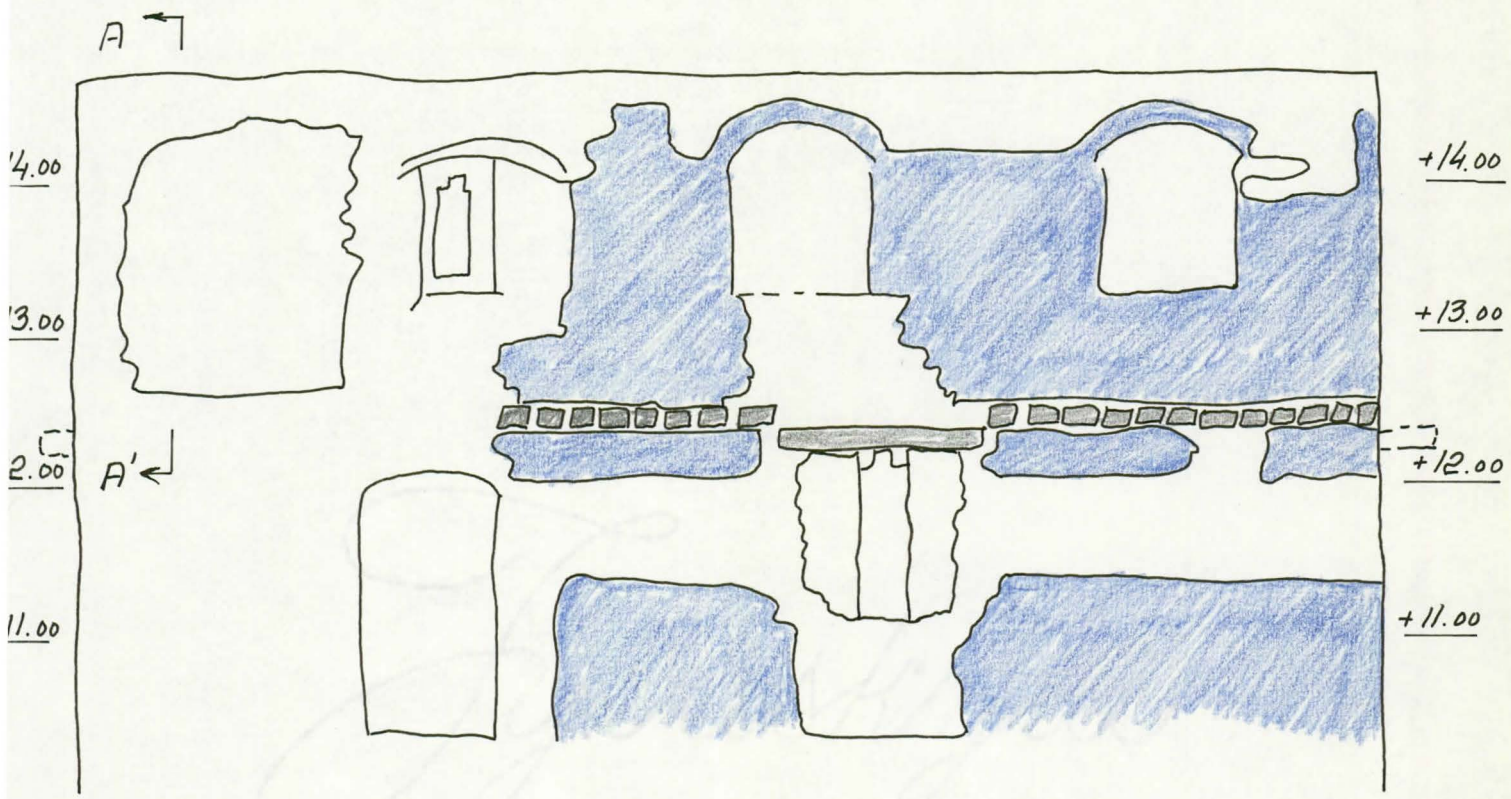
luoteisseinä

Vrt muist.p. Huoneen 54 koillisseinässä on kaksi komeroa, joiden umpeenmuuraus jo
h.49 v.1956 aikaisemmin oli purettu. Samaten oli seinän luoteispäässä olevan ikkunan
umpeenmuuraus poistettu aikaisemmin. Nyt poistettiin jäljellä oleva van-
kila-aikainen muuraus em. ikkunan luoteispuolella olevasta muurinaukosta.
Piiirros 1, Tässä muurinaukossa voitiin todeta sama raja kuin huoneen 49 ikkunassa
leikk.A-A' ulkoseinän puoleisen tiilimuurin ja huoneen puoleisen verhomuurin välil-
lä.

Tyväskrylä
LINEN BANK

Huone 49.54. Koillisseinä

Piirros 1.

- = Alkuperäistä seinäpintaa
- = Puupannujen jäljet

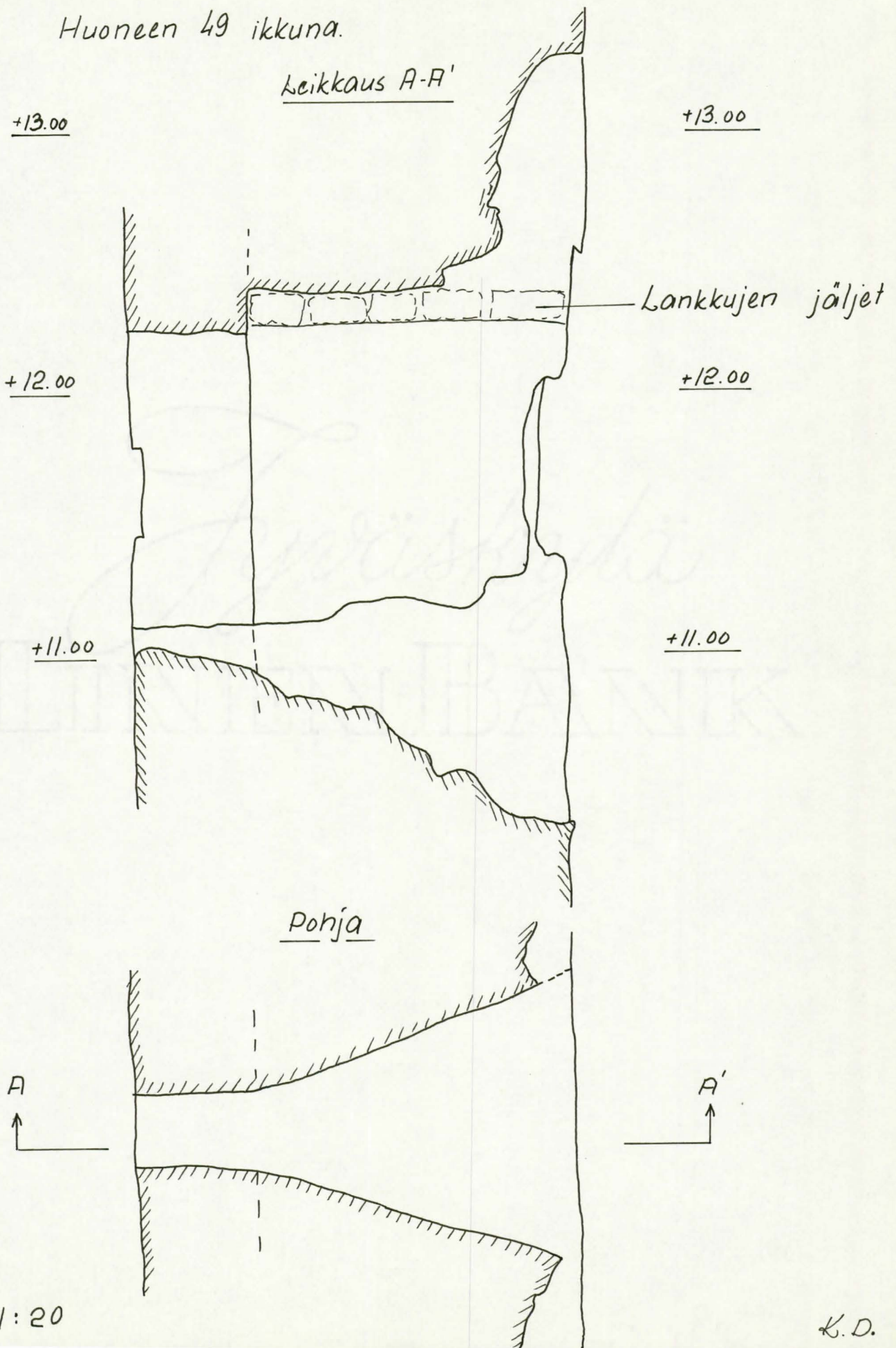
1:50

K.D.

Huone 49, 54. Koillisseinä

Piirros 2

Huoneen 49 ikkuna.

18

Nº 2

TERVAKOSKI

L I N N A N P I H A

Koillisseinä korkeudelta +3,8 ylöspäin

Viljo Mikkola
Syyskuu 1967

Linnanpihan koillisseinä korkeudelta +3,8 ylöspäin

Syyskuu 1967

Piirros 1

Poistettiin pohjoistorniin ja itätorniin kiinni olleet osat pihan ylimmän kerroksen savella muuratuista seinistä. Tällöin saatiin esiin tiilimuurauksen yläpintaa. Yläpinta on rapautunut jonkin verran ja molemmat seinäpinnat ovat risaisia, mutta pohjoistornin puoleisessa päässä voitiin todeta, että seinän yläpinta jatkuu samalla tasolla luoteista ulkoseinää kohti tornin sisälle. Purettaessa seinän pinnan päällä ollutta tornin etelänurkkaa, voitiin todeta, että seinän pinta on alunperin ollut kädellä tasoitetun sileän kuhmuksen rappauksen peitossa. Tornia seinän päältä korotettaessa on jätetty puoli metriä pitkä kolo seinän pihan puoleisen pinnan päällä ollutta parrua varten. Myöhemmin kolo oli peitetty laastilla ja parilla tiilellä. Koloa avattaessa tuli samalla esiin pihan luoteisseinän ja koillisseinän liitoskohta. Voitiin todeta, että luoteisseinä on eri rakennusvaihetta ja se päättyy pihan koillisseinän pintaan. Pihan koillisseinän yläpinta on murettu rikki portaikkoa loivennettaessa ja se on ilmeisesti portaikon savimuurauksen takia halkeillut kuten koko seinän nyt tutkittu osa. Savimuurauksen alla oleva seinän yläpinta on osittain selvittämättä. Itätornin vieressä yläpinnan keskiosa on samalla tasolla (+ 10,95) pohjoistornissa olevan yläpinnan kanssa. Molemmilta sivuiltaan seinä on rapautunut mutta huoneen puolelta se oli jo restauroitu. Pihan puolella voitiin pienen risojen poiston jälkeen todeta, että pihan kaakkoisseinää tehtäessä siihen on jätetty tartunnat joihin koillisseinä myöhemmin on muurattu kiinni. Samalla todettiin, että kuninkaansalin pihan puoleisen seinän yläpinta oli n. 10 cm pihan koillisseinää ylempänä ja edelleen on pohjoistornissa vaakasuora muuraussauma puolen metriä ylempänä. Korkeusluvut ovat seuraavat: Pihan koillisseinä pohjoistornin sisällä + 10,95, pihan koillisseinä itätornin puoleisessa päässä + 10,95, kuninkaansalin seinä itätornin sisällä + 11,05. Itätornissa oleva ylempi vaakasuora sauma + 11,75.

Yllä selostetut kohdat valokuvattiin.

Valokuvat

N:o 2846

N:o

N:o

Piirros 2

Seinän sisältä portaikosta poistettiin laudoitus ja sen alla ollut savimuuraus. Portaikko puhallettiin kompressorilla puhtaaksi, piir-

rettiin ja valokuvattiin. Osoittautui, että savimuurauksen alla oli ainakin yksi vanhempi korjausmuuraus, mutta ei ensinkään alkuperäisen muurauksen pohjaa. Seinän täytemuurauksen laasti on pölyävän haurasta, eikä sen päällä ilmeisesti ole saatu portaikkoja kestäväksi. Portaikossa oli ennen purkamista runsaan puolen metrin levyinen välitasanne korkeudella +8,1, ja sen yläpuolella huoneeseen päin oviaukon alkuperäinen viistokulmaisista muototilteistä tehty oviaukon kaakkoispieli korkeudelta +8,2 korkeudelle +9,8. Osoittautui, että tasanteen pohja on sekundääristä muurausta ja se on muodostettu murtamalla portaikon ylempi osa n. puolen metriä syvemmälle seinän sisään. Tällöin on tultu portaalin muuraukseen asti, josta on näkyvissä n. 8 vinossa olevaa tiiltä korkeudella +8,5. Portaikon alkuperäistä tarkkaa paikkaa ei tässä yhteydessä selvitetty, mutta se on alaosassa ollut suunnilleen samalla kohdalla kuin lautaportaat, yläosa on ollut paljon ylempänä ja jyrkempi. Se on jatkunut suunnilleen samassa linjassa alaosan kanssa. Portaiden yläosasta haettiin mahdollista porraskäytävään kääntymistä ullakon suuntaan, mutta voitiin todeta, että alkuperäinen muuraus jatkui seinän yläpintaan asti. Tällöin voidaan todeta, että käynti portaikosta ullakolle on ollut hankalan matala, sillä pohjoistornin seinän pinnassa voidaan tummuuserona havaita vanhan katonlappeen paikka.

Portaikko päättyy alapäästään pihan ja koillisen ulkoseinän väliseen käytävään = huone 29. Tutkimushypoteesin mukaisesti yritettiin osoittaa, että aukko käytävästä ja portaikosta pihalle olisi sekundäärinen. Tässä tarkoituksessa poistettiin tynnyriholvin slammausta ja voitiin todeta, että koko holvi oli samaa melko pilkullista laastia. Edelleen voitiin todeta, että pihan seinän pinnassa kulki tasolla +7,05 muuraussauma, joka jatkui koristeisiin asti. Muuraussauman alla oli ainoa laastisauma, se joka erottaa holvitynnyrin yläpuolisesta laastista ja se kuuluu holvin muurausmetodiin, kun taas rekonstruktio aiheuttaisi ainakin kaksi muuraussaumaa, toinen olisi tynnyrin yläpinta ja toinen olisi rekonstruktion ja puretun osan raja. Tynnyrin ja portaikon katon porrastetun tynnyrin rajassa olleiden portaikon alimpien tiiltien jäljet olivat olemassa korkeudella +7. Itätornin seinästä pyrittiin löytämään käytävän tynnyriholvista mahdollisia jäännöksiä. Varsinaista

kantaa ei löytynyt, mutta seinässä oli korkeudella +7,2 raja, josta ylöspäin kaikki tiilet olivat uusia. Kohtaa avattaessa löytyi vanha muuraus pykälän yläpuolelta koko tiilen mitan syvyydeltä seinän sisältä. Vaikuttaa siltä, että holvin purkamisen yhteydessä on seinä paikattu ja paikkaustiilien sovittamiseksi on holvin viisto kanta purettu. Varmaa näyttöä mahdollisesta holvista ei saatu myöskään kummastakaan käytävän päätyseinästä.

VALOK N^o

Portaikon alapäässä käytävän alla oli parrunkolon pohja. Se piirrettiin ja jatkettiin purkamista tasolle +3,9 asti. Tällöin löytyi tervattu alemman seinäosan yläpinta. Se päättyi pihan kaakkoisseinän tartuntalimitykseen. Pinta piirrettiin ja valokuvattiin. Päällekkäisten seinän osien saumaa voitiin seurata portaalin alitse lähelle pohjoisnurkkaa. Pinta ei ole ollut täysin tasainen, vaan siinä on pieniä korkeuseroja. Yksi näistä, yhden tiilikerroksen korkuinen oli näkyvissä luodin +11 kohdalla. Seinän päällipinnalla korkeusero tasoittui pienellä laastin viisteellä.

Koska näyttää ilmeiseltä, että tutkittava pihan seinä jatkuu samana muurausvaiheena luoteiselle ulkoseinälle asti, puhallettiin huoneiden 26 ja 27 välistä ilmanvaihtoaukot puhtaiksi. Kyseiset kanavien aukot sijaitsevat ensimmäisen kerroksen tynnyriholvin päällä, toinen keskellä holvin harjaa oviaukon alla, toinen pihan luoteisseinään ja tynnyriholviin rajautuen. Voitiin havaita, että täytekerroksen vaakasuorat muuraussaumamat ovat lävitse jatkuvia mainituissa paikoissa. Havainto osoittaa, että ylempänä seinässä oleva huoneen 26 puoleinen muurauskerros on ilmeisesti paikkaus.

Piirros 7 Koillisen portaalin ~~seinillä~~ ^{sivuilla} ja yläpuolella on koristeaiheita seuraavasti.

Portaalin ja käytävän 29 välissä on neljä sauvaa. Ne alkavat korkeudelta +5,5 ja jatkuvat +7,6 asti muototiilisinä. Ylimmän muototiilen pyöreän osan keskikohdan päällä on seuraavassa varvissa sauma ja sen viereisistä tiileistä on viistetty alakulmat pois. Ne muurauskerrokset, joihin sauvat kuuluvat, ovat hyvin säännöllisiä, mutta sekä alaspäin että ylöspäin olevat osat ovat epä-säännöllisiä. Koko tutkittava seinän osa on erinomaisen huolimattomasti muurattu. Portaalin vasemmalla puolella on yksi pystysuora sauvakoriste. Se on yläpäästään aikanaan murrettu pois ja paikattu.

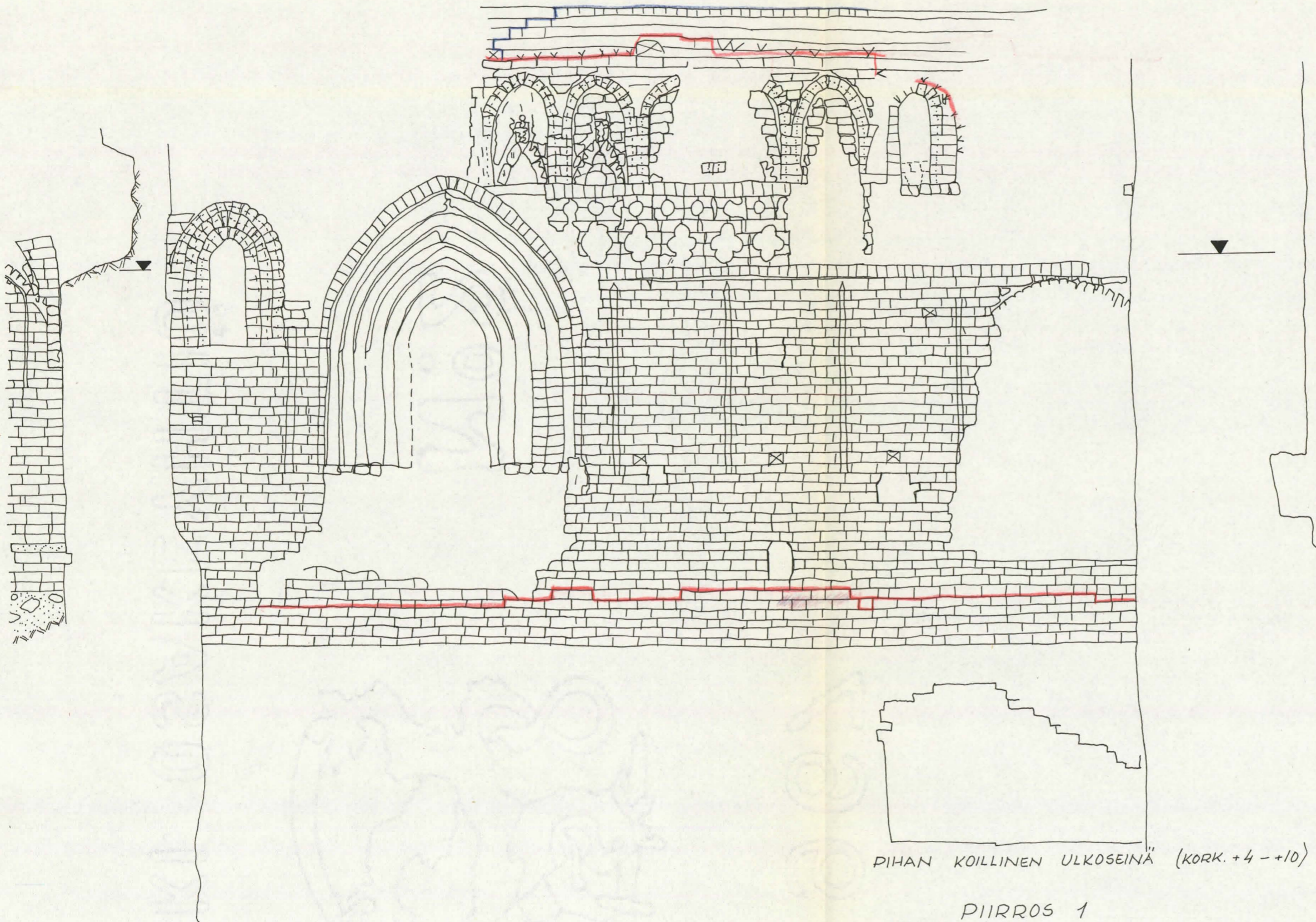
Sauvojen välissä on kaksi riviä pieniä parrunkoloja, korkeuksilla +5,7 ja +7,4. Luodin 9 kohdalla oleva alempi parrunkolo on yläosastaan murrettu pyöreäksi. Parrunkolojen lisäksi seinällä on neljä ristikäytävän isoa parrunkoloa. Ne ovat 3-4 tiilen korkuisia ja lukuisia muutaman tiilen kokoisia murrettuja paikkoja. Murrettut kolot oli paikattu useimmiten pienillä tiileillä. Murtokohtien ei ole alunperin tarvinnut olla suuria, mutta kun seinä on ollut sisältä perin haurasta, ovat ne nopeasti päässeet kulumaan isomiksi.

Korkeudelta +8,3 ylöspäin korkeuteen +8,95 asti on portaalin molemmin puolin kolmionmuotoiset korvakkeet, jotka kuuluvat alkuperäiseen muuraukseen. Korkeuksilla +7,8 ja +8,8 on portaalin ja itätornin välissä kerrokset syrjäällä olevia sidekiviä. Näistä kerroksista alempi on kaakkoisreunasta neljän tiilen osalta murrettu pois. Ylemmältä on poissa parin metrin pätkä kaakkoispäästä vankilanaikaisen ristikäytävän oviaukon kohdalta, mutta kaakkoisseinän vierestä voitiin osoittaa yksi katkennut tiili siihen kuuluvaksi. Kun lisäksi sidekivirivien välissä on jäljellä jäljet sarjasta koristeneliapiloita, on arvattavissa, että sidekivirivit ovat olleet seinään asti jatkuvia. Kyseiset neliapila- ja ympyräkoristeiden jäljet ovat selvät ja tunnistettavissa siitä sinisenharmaasta pigmentistä, joka esiintyy kolojen pohjan slammauksessa. Slammauksen muodot ovat epäsäännöllisiä, mikä selittynee siitä, että muuraus on huolimaton ja koristekerroksen takana on ollut rakoa, johon slammauslaastia on päässyt roiskumaan. Slammaus on n. 2 mm paksuinen ja hienorakeista kuorimalla irtoavaa laastia. Portaalin luoteispuolella portaalin ja pyörökaarisen ikkunan välissä on seinässä jäljet yhdestä apilasta ja kolmesta ympyräkaarisesta kolosta.

Ylemmän sidekivivarvin yläpuolella korkeudelta +9 ylöspäin on suippokaarisia syvennyksiä, joitten alaosassa on kaarevista tiileistä muodostettu koristeaihe. Kyseiset koristeet on selostettu aikaisemmin. Portaalin yläpuolella on suurimmaksi osaksi tuhoutunut tiilireliefi, siitä on jäljellä korkeudella + 8,8 oleva syrjäsidetiilivarvi ja luodin 4,1 kohdalla oleva pyörökourutiilistä muodostettu reliefin pystysuora syrjä korkeudelta + 9,3 korkeudelle +10,1. Kyseisen reliefin keskikohdan ja pohjoistornin väli

on rapautunut pois ja korjattu aikanaan savimuurauksella. Samalla suippokaaristen reliefien korkeudella on alkuperäiseen muuraukseen kuuluva ikkuna. Sen kaakkoispuolelta voitiin todeta, että kourukaarien muodostamiseen käytetty tiili on sama jota on käytetty neliapiloiden ja ympyräkolojen muodostamiseen. Reliefinkehysten muodostamiseen käytetyn tiilen seinän sisään jäävissä päissä on siten vastaavat koverat kaaret kuin ulos jäävissä päissä.

Yläreunastaan seinän pinta on murtunut ja korjattu vaalealla pilkuttomalla laastilla, kun taas alkuperäinen laasti on punertavaa ja sisältää suuria valkoisia kalkkipilkkuja. Piirroksessa on tutkitun seinän alkuperäinen osa rajattu ylöspäin ja alempaan vanhempaan rakennusvaiheeseen päin punaisella sauman markeerauksella.

PIHAN KOILLINEN ULKOSEINÄ (KORK. +4 - +10)

PIIRROS 1

V. MIKKOLA 1967

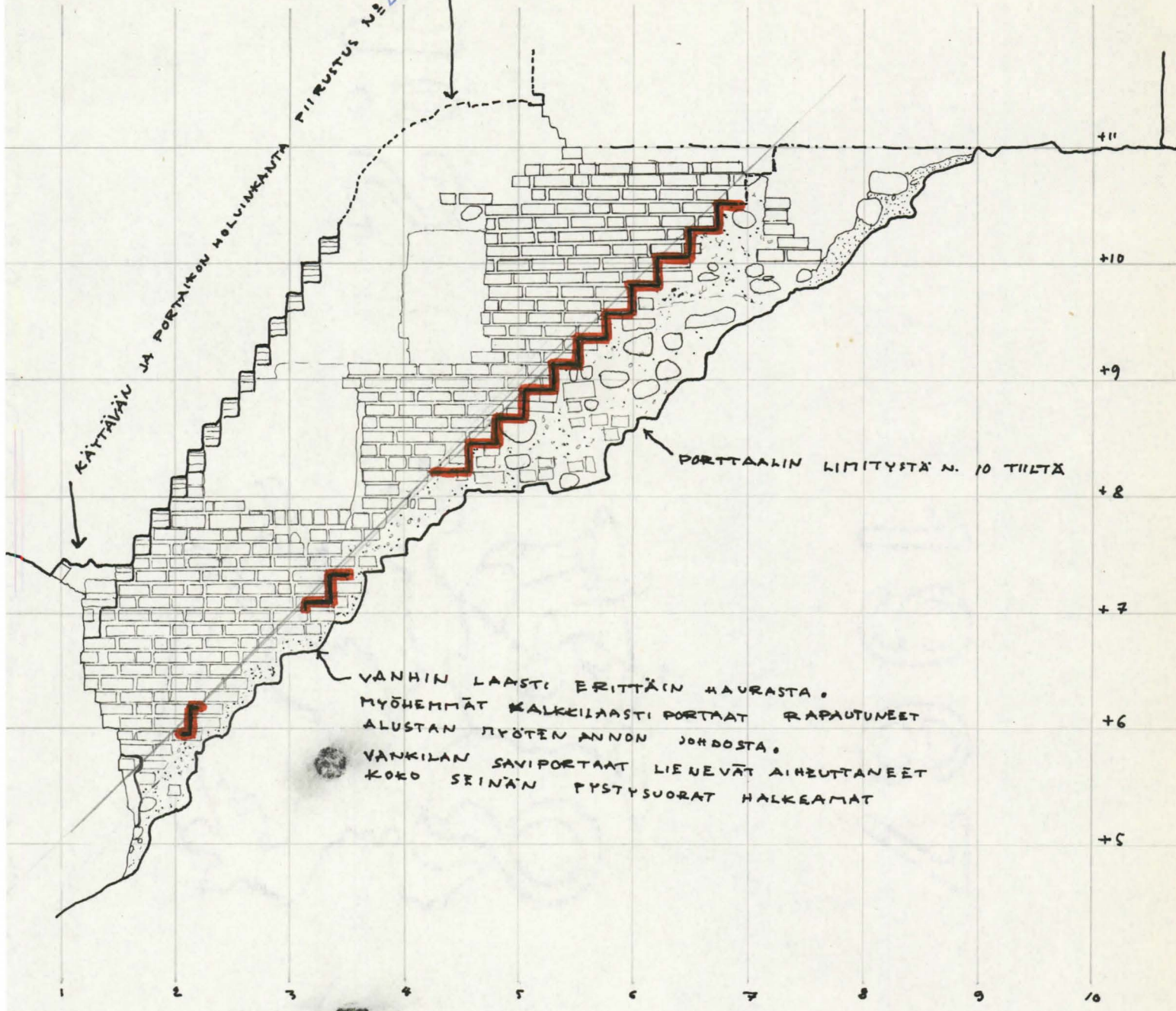
SAVESTA MUURATTU YLÄOSA TOISTAIKEESI PURKAMATTA

PIIRUSTUS N:22:13:628

KÄYTTÄVÄN JA PORTAIKON HOLVINKANTA

PORTTAALIN LIMITYSTÄ N. 10 TILTTÄ

VANHIN LAASTI ERITTÄIN HAURASTA.
MYÖHEMMÄT KALKEILAASTI PORTAAT RAPAUTUNEET
ALUSTAN PYÖTEN ANNON JOHDOSTA.
VANKILAN SAVIPORTAAT LIENEVÄT AIHEUTTANEET
KOKO SEINÄN PYSTYSUORAT HALKEAMAT

TÄLLÄ MERKINNÄLLÄ KUVATAAN ALKUPERÄISEN
PORTAIKON JÄLKEÄ SEINÄN PINNASSA TAI PIN-
TÄÄN HAKATTUNA.

PIIRROS 2

HUONE 29B
HÄMEENLINNA
SYYSKUU 1967
VILJO MIKKOLA
LITTY N: 22:13:627

L I N N A N P I H A

Lounaisseinän luoteisnurkka

Viljo Mikkola 1967

Linnanpiha

Lounaisseinän luoteisnurkka

Muistiinpanot
Knut Drake
Piiirros 1
Leikkaus 1

Pihan länsinurkan vanhin osa on harmaakivimuuri, joka liittyy saumattomasti perustukseen. Se on muurattu pienehköistä lohkomattomista harmaakivistä karkealla soralaastilla. Perustuksen päältä se on parin metrin matkan pystysuora, mutta muodostaa korkeudella +1 olkapään, jonka yläpuolella sisäänveto on täytetty eri ikäisillä tiilimuurauksilla. Piirroksessa ja leikkauksessa on harmaakivimuurista käytetty merkintää: vaihe 1.

Vyöhyke 2

Huoneeseen 10 johtavan käytävän ovipielessä korkeuksien -0,4 ja +1 välissä on munkkilimitetty tiilimuuraus. Se on muurattu hienorakeisella vaalealla laastilla keskiaikaisista tiileistä. Muuraustyö on suoritettu huolellisesti ja pinta on tasainen. Tämä muuraus saattaa olla samanaikaista kuin huoneeseen 10 johtavan käytävän sisäverhous. Sen kuitenkin erottaa siitä muuraussauma.

Vyöhyke 3

Korkeuksien +2 ja +4 välissä luodista +11,4 luoteeseen on puoli metriä leveä tiilimuuraus, joka on muurattu samalla laastilla kuin kukkotorni. Laasti on ruskeata, pienirakeista, joukossa isompia kalkinkappaleita. Muuraustapa on epäsiisti munkkilimitys, alaosastaan tämän paikkauksen pinta on seinän linjassa, mutta korkeudelta +3 ylöspäin se on 7-8 cm seinän linjaa taaempana. Tämän vyöhykkeen yläosassa tai yläpuolella on n. 30 cm syvä muurauskolo, joka todennäköisesti kuuluu vyöhykkeeseen 6. Vyöhyke 6 eroaa vyöhykkeestä 4 muuraussaumalla, jonka laasti kuuluu vyöhykkeeseen 6. Vaikuttaa siltä, että kyseessä on jonkin kolon täyteen sovittelu, sillä osa tiileistä on syrjällään suurin taho pihaa kohti. On mahdollista, että vyöhykkeen 6 paikalla olisi aikaisemmin ollut jotain, jonka koloon vyöhyke 3 on muurattu.

Vyöhyke 4

Vyöhyke 4 on holvin tynkä, joka on muurattu keskiaikaisista kivistä isoja hiilenkappaleita sisältävällä laastilla. Muuraustyö on suoritettu huolimattomasti ja laastia on käytetty tuhlaillen, saman

tiilikerroksen tiilet eivät ole tarkalleen samansuuntaisia. Tästä muurauksesta lähtenyt holvi on suuntautunut voimakkaasti seinästä pois päin, ja se lepää harmaakivimuurauksen muodostamalla olkapäällä. Muurausta on jäljellä 6 kerrosta. Näistä III:ssa ja IV:ssä ovat tiilien päädyt pihaa kohti, muissa kerroksissa on juoksulimitys. T.s. holvi on tehty renessanssilimityksellä.

Holvista on jäljellä vain pinnan tason takana olevia osia. Sen reunoissa melkein joka suuntaan on harmaakivimuuraus näkyvissä, ja siksi ei eri vyöhykkeiden keskinäistä ikäjärjestystä voida muuraussaumoista määrittää. Kuitenkin se sijaitsee vyöhykkeen N:o 5 alla.

Vyöhyke 5

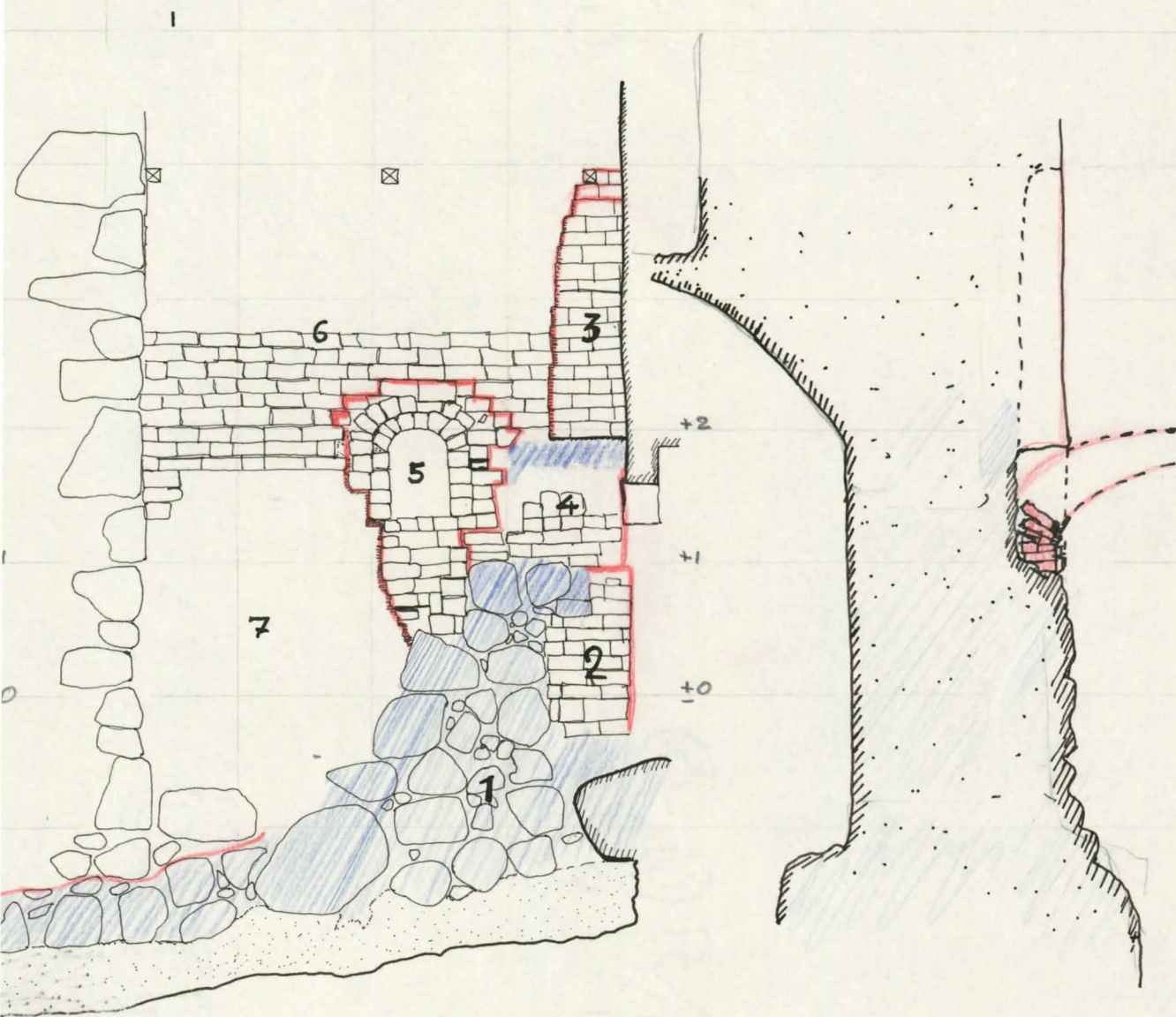
Kohdassa l 10,5 ; k +1,5 on ikkuna, joka on muurattu pääasiassa keskiaikaisista tiileistä, kuitenkin on kohdassa l 10,8 ; k.1,7 pienempi tiili, jonka mitat ovat: ? x 12,5 x 5,5. Ikkunan lounaispuolella on vankilan aikainen ovimuuraus, joka on korjattu. Vaikuttaa mahdolliselta, että sillä kohdalla aikaisemmin ollut muuraus oli suoritettu ikkunan kanssa samanaikaisesti. Oven yläpuolella oleva seinä ei ole ikkunan kanssa samaa muurausta. Ikkunan muuraus on epätasaista ja laastia on tiilien päällä slammauksen tapaan. Ikkunassa on vanhat kalterit ja pellitetty ikkunaluukku.

Vyöhyke 6 on tasaista munkkilimitystä. Sen laasti on hienorakeista ja vaaleaa.

Vyöhyke 7 oli vankila-aikainen korjausmuuraus.

PIIRROS 1 1:50

LEIKKAUS 1 (KÄSIVARAINEN)

HÄMEEN LINNA
 PIHAN LÄNSINURKKA
 TAMMIKUU 1967
 YLJO MIKKOLA

Hämeenlinnan linnan kasarmin vesi- ja viemäriverkoston
uusiminen maalis-toukokuussa 1967

Rauni Mikkola

Uusittaessa linnan kasarmin vesijohto- ja viemäriverkkoa keväällä 1967 oli tarkoituksena samalla valvoa mahdollisesti esiintulevia jäännöksiä Hämeenlinnan vanhastakaupungista, joka alunperin rakennettiin nykyisen kasarmin alueelle.

Katsaus vanhankaupungin historiaan

Lindeqvistin Hämeenlinnan kaupungin historia II:n mukaan hyväksyttiin valtaneuvoskunnan kokouksessa 1638 Pietari Brahen ehdotus perustaa markkinapaikka Hämeen linnan ääreen, ja v. 1639 Brahe allekirjoitti kaupungin perustamiskirjan.¹ Vanhojen karttojen mukaan linna ja kaupunki sijaitsivat saarekkeella, jonka itä- ja koillispuolella oli Vanajavesi, kaakkoispuolella linna ja muissa suunnissa suo. Maasto oli Lindeqvistin mukaan kumpumainen ja jonkin verran ympäristöstään kohoava,² karttojen mukaan alueen luoteispäässä oli mäki, jonka laella sijaitsi kellotapuli (v. 1759 kartan mukaan myös koulu) ja luoteispäässä kirkko. Kaupunkiin johti lännestä Ojoisista päin suon yli silta (Sandbroon). Kaupunki alkoi välittömästi linna-alueen luoteispuolella. Lindeqvistin mukaan v. 1651 kaupungissa oli yksi luode-kaakko-suuntainen katu ja sen molemmin puolin kapeita syviä tontteja, sekä luultavasti kolme poikkitaista kujaa ja pääkadun eteläpäässä tori. Lindeqvist sanoo myöhemmin 1700-luvulla poikkikatuja olleen Hülphersin mukaan kuusi.³ Tori sijaitsi suunnilleen nykyisen kasarmin pihan eteläkulmassa.

Eri karttojen mukaan asemakaavat poikkeavat jossain määrin toisistaan. Useimpien mukaan poikkikatuja oli kolme. Schroderuksen nimellä varustetun kartan mukaan pääkadun poikki kulkee viisi poikkikatuja. V. 1762 peräisin olevan Schroderuksen kartasta tehdyn kopion mukaan myös pääkadun molemmin puolin oli yksi sen suuntainen katu (ilmeisesti virhe). Toisaalta eräässä Raberghin (tai Thaberghin) allekirjoittamassa kartassa vuodelta 1777 on pääkadun lisäksi vain yksi lyhyt sen suuntainen katu sekä neljä poikkikatuja.

Kaupunki siirrettiin nykyiselle paikalleen 1700-luvun lopulla. Uusi asemakaava hyväksyttiin 1778 ja muuttoon ryhdyttiin jo 1777.⁴

1 Lindeqvist, K.O., Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana. Hämeenlinnan kaupungin historia, II osa s. 17-20. (1926)

2 Sama s. 28.

3 Sama s. 31.

4 Lindeqvist II s. 508, 515.

Kartat
22.1/12-13,
22.1/16-17,
22.2/1-13,
22.2/16 sekä
22.2/25

Kartta 22.1/13
Kartta 22.2/12

Kartta 22.2/16

KAIVAUSTYÖ

Yleistä

13.3.-67 alettiin suorittaa vesi- ja viemäriverkon kaivauksia kahdessa eri kohteessa.

Puolustusministeriön rakennusosaston suunnittelupiirustus
11.9.1963

Linja A Alettiin kaivaa lähellä Tampereentietä kasarmirakennusten länsipuolella vanhan likakaivon luona sekä edettiin itään kasarmia kohti. 50 m päässä kaivosta ojan suunta muuttui länsi-itä -suunnasta luoteis-kaakko -suunnaksi, siis jokseenkin samansuuntaiseksi Tampereentien ja rakennusten n:o 2 - 6 kanssa. Tämä selostuksessa A-linjaksi nimitetty kaivanto jatkui rakennuksen n:o 1 länsikulmaan saakka ja kääntyi sen kohdalla rak. n:o 1 ja 2 väliin. Lisäksi linjaan A liittyi rakennusten n:o 2 ja 3 väliin kaivettu lyhyt viemärikaivanto.

Linja B Lähellä Vanajaveden rantaa rakennuksen n:o 11 pohjoiskulman takana kaivettiin pumppaamon paikka. Pumppaamo sijaitsee kahden myöhemmin keväällä kohtisuoraan toisiaan vastaan kaivetun viemärin solmukohdassa. Toinen viemäreistä kulkee rak. n:o 11 takana kasarmialueen luode-kaakko -suuntaisen harjanteen poikki rak. n:o 4 ja 5 välistä sekä yhtyy Tampereentien suuntaiseen A-linjaan. Toinen mainituista viemäreistä on suunnilleen rantaviivan suuntainen ja kulkee rak. n:o 12 - 15 taitse sekä kääntyy loppupäässä linnan luoteisrajan suuntaiseksi. Näitä molempia viemäreitä on selostuksessa nimitetty B-linjaksi.

Linja C Myöhemmin keväällä kaivettiin myös kolmas kaivanto, joka alkaa linjan A taitekohdasta tasolla +81,00 ja kulkee poikittain kiemurrellen rakennusten n:o 6-9 välissä lähellä Vanajaveden rantaa. Tästä kaivannosta on selostuksessa käytetty nimitystä linja C.

Selostuksessa ei ole edetty kaivausten etenemisjärjestyksessä. Se olisi ollut mahdotonta jo siitäkin syystä, että 21.3. lähtien kaivauksia suoritettiin kahdella kaivinkoneella kahdessa eri kohteessa samanaikaisesti. Tasot on otettu Puolustusministeriön rakennusosaston viemäriverkkoa varten tehdystä suunnittelupiirroksista,

jonka pohjakaava on tehty mittakaavaan 1:2000 ja leikkaukset vaakasuorassa suunnassa mittakaavaan 1:2000, pystysuorassa suunnassa mittakaavaan 1:100. Suunnittelupiirrokset ovat epätarkkoja. Suunnittelupiirrokseen merkityt kaivojen pohjatasoja osoittavat luvut ovat tarkat. Työn kuluessa tapahtuneet muutokset on merkitty piirroksen pohjakaavaan.

Varsinainen kaivausselostus

Linja A

Kaivannon alkupisteessä kasarmialueen luoteispuolella lähellä Tampereentietä jätevesikaivon pohja oli tasolla +79,00 , n. 2,5 m maanpinnan alapuolella. Maasto on soinen, ja kaivannon pohjalle nousi pohjavesi välittömästi kaivamisen jälkeen. Pinnassa on n. 40 cm paksu harmaa savikerros, sen alla n. 70-80 cm mustaa turve=mutakerrosta, joka oheni vähitellen edettäessä itään päin. Mitat ovat silmämääräisiä. Mudan alla oli savensekaista turvetta pohjaan saakka. Kaivannon pohjalta löytyi puitten kantoja. 10-20 m päässä alkupisteestä sieltä täältä kaivannon pohjalta alkoi löytyä tiilikasautumia. N. 50 m:n päässä alkupisteestä kaivannon länsi-itä -suunta muuttui luode-kaakko -suunnaksi. Taitekohdassa kaivannon pohjasyvyys oli tasolla +81,00. Pinnassa ollut savikerros muuttui muutamaa metriä ennen taitekohtaa soraksi. Taitteen kaakkoispuolella tiilikasautumat jatkuivat edelleen: mutakerros oli enää 20-40 cm:n kerroksena suunnilleen tasosta +82,50 ylöspäin. Sen alla oli koskematon savi, päällä oli soratäyttemaa, jonka seassa suuria kiviä ja jonkin verran tiiltä.

Tutkimuspiirros,
leikkaus A-A₁
Valokuvat 2984
2985
2986

N. 25 m taitekohdan kaakkoispuolella alkoi 65-75 cm maanpinnan alapuolella tasosta +81,75 ylöspäin n. 30 cm paksu kulttuurikerros, jota jatkui n. 5 m. Kulttuurikerroksen kaakkoispäässä sen päällä oli n. 150 cm matkalla parin cm:n paksuinen laastikerros kaivannon lounaisreunassa. Laasti oli kellertävää, hienorakeista, haurasta. Kaivannon molemmissa reunoissa kulttuurikerroksen kohdalla oli paikoitellen tummunutta, lahonnutta puuta, jossa havaittavissa sekä pitkittäis- että poikittaissyitä. On mahdollista, että kulttuurikerros on vanhan tien jäännös.

Tutkimuspiirros,
leikkaus B-B₁
Valokuvat 2987
2988

Valokuva 2990

N. 7 m rakennuksen n:o 6 länsikulmasta luoteeseen kaivannon koillisreunassa oli kaivannon pohjatasosta alkaen täyttemaahan saakka lohkotuista kivistä tehtyä kivijalkaa. Välittömästi sen jälkeen alkoi kaivannon pohjatasossa ojan suuntainen laudoitus, jonka päällä oli harvakseen poikittaissia palkkeja. Siellä täällä oli puupalkkeja myös pysty- ja pitkittäissuunnissa kaivannon seinämiä vasten. Pohjalaudoituksen päällä oli suuria lohkoituja kivijär-

Osa kivistä merkitty tutkimuspiirroksen pohjakaavaan

käleitä lähes täytetään pintaan saakka. Laudoitusta ja sen päällä olevia kiviä jatkui arviolta 15 m:n päähän rakennuksen n:o 6 länsikulmasta kaakkoon. Puuaines näytti tuoreelta. Kivien pinnassa näkyi melko pienen poran jälkiä, mikä osoittaa, että ei voi olla kysymys kovin vanhan rakennuksen perustuksesta. Kysymyksessään on ilmeisesti vuosisadan alussa rakennettu jännyöhemmin purettu maneesi, jonka kaakkoispää vielä on jäljellä kasarmialueen linnan puoleisessa päässä. Perustus rakennettu routarajan alapuolelle. Maneesin kohdalla laudoituksen alapuolella ja jonkin matkaa siitä ylöspäin savea, sen yläpuolella n. 40 cm paksu kiemurteleva tumma kerros mutaista savea 70-100 cm maanpinnan alapuolella. Tumman kerroksen päällä n. 10-20 cm paksu kerros savea ja kellertävää soraa, sen yläpuolella ohut kerros tiilenpaloja ja tiilimurskaa, päällimmäisenä maan pintaan saakka sora- ja humusmaata.

Valokuvat 2992
2993

Valokuvat 2990
2991

Rakennuksen n:o 6 kohdalla maneesin perustan jälkeen ei ollut näkyvissä erityisiä maakerroksia; liejuisen saven yläpuolella pinnassa oli arviolta n. 50 cm täyttemaata (humus). Kaivannon pohjalle nousi jatkuvasti pohjavesi.

Tutkimuspiirros,
leikkaus C-C₁
(puukerrostien
alku- ja loppu-
kohta hiukan vir-
heellisesti piir-
retty

Rak. n:o 6 kohdalla 12-13 m sen eteläkulmasta luoteeseen alkoi kaivannon koillisreunassa 75-85 cm maanpinnan alapuolella tasolla +81,80 n. 5 m pitkä tummanruskea lahopuukerros, ja samanlainen 3,60 m pitkä puukerros alkoi kaivannon lounaisreunassa samalla tasolla 18 m rakennuksen n:o 6 eteläkulmasta kaakkoon. Puukerros oli alkupäässä 2 cm paksu ja leveni vähitellen 5 cm paksuksi. Kaivannon koillisreunassa puukerroksen kohdalla oli myös hiilenpaloja. Sen päatekohdassa oli suuri luonnonkivi (60 x 80 cm). Kaivannon koillisreunassa alkoi vähän matkaa puukerroksen päatekohdan jälkeen 50 cm maanpinnan alapuolella tasolla +82,25 toinen puukerros. Myös lounaisreunassa alemman puukerroksen päatekohdassa oli kivi; ylempi lahopuukerros alkoi ennen alemman päatekohtaa. Ylempi puukerros oli alkupäässä 8-10 cm paksu ja leveni vähitellen 10-15 cm paksuksi. Sen pituus oli n. 15 m ja se loppui kaivannon molemmissa reunoissa suunnilleen rak. n:o 6 eteläkulman kohdalla 80 cm maanpinnan alapuolella. Sen päatekohdassa oli suuria lohkoja kiviä (n. 1 m x 1 m), jotka vaikuttivat rakennuksen perustalta. Molempien puukerrostien lahonneisuudesta päätellen oli kysymys huomattavasti vanhemmasta puusta kuin esim. maneesin pohjalla

ollut laudoitus. Puusyyt olivat kaivannon suuntaiset, sikäli kuin niitä saattoi erottaa; ylempään puukerroksen kaakkoispäässä oli poikittaissyitä. Ylempään puukerroksen päällä oli jonkin verran tuhta.

Alemman puukerroksen alapuolella oli koskematon savi, sen päällä täytesavea 30-40 cm. Sen päällä maan pinnassa oli 20-70 cm paksu täytemaakerros (turvetta, humusta, tiiltä); loppupäässä alemman puukerroksen ja humuskerroksen välissä oli 20-30 cm savea ja keltävää hiesua.

Puukerrokset saattavat olla jäännöksiä armeijalle kuuluneista vajoista tai talleista.

Rakennusten n:o 6 ja 5 välisellä alueella kaivannon reunoissa oli kaksi epämääräistä tummaa maakerrosta. Alempi oli luonnonsaven päällä, n. 130 cm maanpinnan alapuolella, ja se koostui humuksesta ja savesta. Seassa oli lasinpaloja, nahanpala jne. Ylempi kerros oli 40 cm maanpinnan alapuolella ja se koostui humuksesta ja karkeasta sorasta, ja sen seassa oli luita, lasin- ja fajansinpaloja, puunkappaleita jne. Kerrosten välissä oli sekaisin hiesua, savea, tiiltä,

Rakennuksen n:o 5 kohdalla 7 m sen luoteiskulmasta kaivannossa oli suuria lohkottuja kiviä (rakennuksen perustaa?), ja niistä kaakkoon ainakin 10 m matkalla tiilitäytettä n. 1 m maanpinnan alapuolella tasosta +82,20 alaspäin. Tiilikerroksen alapuolella luonnonsavi kaivannon pohjatasosta n. 60 cm ylöspäin, ts tasoon saakka. Mitat silmämääräisiä. Maan pinnassa edelleen humus- ja turvekerrosta.

Rakennuksen n:o 5 kohdalla lähellä sen kaakkoispäätä saven seassa ruskehtavan keltaista hiesua epämääräisinä kerroksina. Siellä täällä saven seassa puun juuria ja tiilenkappaleita. Maan pinnassa 40-50 cm paksu turvekerros. Rakennuksen n:o 5 kohdalla n. 8 m ennen sen kaakkoispäätä työntyi kaivannon reunoista esiin poikittaisia hirsiiä 60-70 cm maanpinnan alapuolella. Yläpuolisessa täytemaassa (sora, savi) piikkilankaa, kuparilankaa, nahanpaloja, kengänpohjia, peltiä jne. Rakennusten n:o 5 ja 4 välisellä alueella alkoi 80 cm pinnan alapuolella (tasolla +82,70) 15 cm paksu puu- ja

Valokuva 2994

tuohikerros, joka jatkui rakennuksen n:o 4 kohdalla ja loppui n. 10 m ennen sen kaakkoispäätä n. 40-50 cm paksuisena. Loppupäässä puukerroksen alla oli muutaman metrin matkalla purua 15 cm paksuna kerroksena. Puukerroksen alkupäässä sen alla harmaan ja harmaanruskean saven seassa alkoi olla kellertäviä saviläikkiä. Saven seassa lähellä pintaa oli tiiltä. N. 6-7 m rakennuksen n:o 4 luoteispäästä kaakkoon alkoi puukerroksen alapuolella kaivannon molemmissa laidoissa ~~puukerroksen alapuolella~~ n. 5 m pitkä 50 cm paksu tumma hiesukerros tasosta +83,70 ylöspäin. Tumman hiesukerroksen alla kaivannon koillisreunassa 1-1,1 m maanpinnasta (tasolla +83,20) oli 130 cm päässä toisistaan kaksi lyhyttä hiilikerrosta, 20 ja 50 cm pitkät, 4-5 cm paksut. Puukerroksen loppupäässä (siis kaakkoispäässä) sen päällä oli 30 cm kerroksena pinnassa täytemaata: humusta, savea, tiilenkappaleita, laastia. Täytemaan ja puukerroksen seassa oli piikkilankaa, rautalankaa, kattopeltiä, uutta lasia ym, mikä osoittaa paikalla sijainneen vajan tai muun rakennuksen iän vähäiseksi.

Rakennuksen n:o 4 kaakkoispäässä puu- ja tuohikerroksen jälkeen kirjavi savi ulottui suunnilleen tasoon +83,70 saakka. Sen yläpuolella pinnassa oli n. 30 cm täytemaata, jonka koostumus sama kuin edellä. Rakennusten n:o 4 ja 3 välisellä alueella oli täytemaahan saakka ulottuva kiviröykkiö, jonka kivien väleissä tuolta. Ilmeisesti siinä on ollut sähkötolpan tms paikka.

Rakennuksen n:o 3 kohdalla koskematon harmaa ja kellertävä savi olivat kerroksina n. tasoon +84,80 saakka. Pinnassa oli n. 50-60 cm täytemaata. Rakennusten n:o 3 ja 2 välisellä alueella oli poikittain kaivantoon nähden puinen rakennelma, joka alkoi tasolta n. +82,60 50-70 cm kaivannon pohjatason alapuolelta ja ulottui tasoon n. +84,25. Sen yläpuolella oli n. 1 m täytemaata. Rakennelma oli kerroksellisen saven keskellä, mutta sen sisäpuolella oli harmaa täytesavi. Rakennelman leveys n. 320 cm ja pituussuunnassa se mahdollisesti jatkui kaivannon molemmin puolin. Alimmaisena oli 30-40 cm välein kuusi vaakasuoraa palkkia kaivannon poikki. Palkkien korkeus oli keskimäärin 8 cm, leveys 20 cm. Niitten päällä oli yksi selvästi erottuva lauta hiukan viistosti kaivannon yli. Välitömästi palkkien päällä kaivannon keskikohdassa ja lounaisreunassa sekä 50-60 cm ylempänä lounaisreunassa oli jälkiä lahonneesta puusta, jonka syyt olivat suunnilleen kaivannon suuntaiset. Ilmeisesti

Tutkimuspiirros,
leikkaus D-D₁
(paikoitellen v
virheellinen)
Piiirros 1 a
Piiirros 3

Valokuva 2395

ne ovat jäännöksiä palkkien päällä olleesta lautapinnasta. Molempien ulommaisten lankkujen päällä oli niitten suuntaisista ja kokoisista vaakasuorista lankuista rakennettu n. 180 cm korkea seinämä, ja välittömästi niitten sisäpuolella yhtä korkea pystypaaluista rakennettu seinämä. Kaivannon lounaisreunassa säilyneistä jäljistä päätellen on molempien seuraavien kaivannon poikki kulkevien pohjalankkujen päällä ollut edellä mainittujen seinämien korkeinen seinämä tai tukipuut. Lisäksi kaivannon lounaisreunaa vasten oli rakennelman kumpaakin laitaa tukeneet viistot puut. Pystysuorien seinämien (?) väliin jäävässä osassa rakennelmien molemmissa reunoissa oli jäännöksiä viistosti lomittain asetetuista hirsistä tai palkeista. Tämä ristikkomainen järjestelmä jatkui ilmeisesti rakennelman pohjasta ylös saakka.

Puuaines oli tummanruskeaa, hauraaksi lahonnutta, rakennelman yläosassa sisältä vaaleaa, hyvin säilynyttä. Alimmaisena sijaitsevat palkit olivat myös hyvin säilyneitä, tosin puuaines tummanruskeaa. Toisin paikoin se oli osittain kulunut pois. Rakennelman lattiapinnassa oli vähäisiä laastiesiintymiä. Laasti oli vaalean kellertävää, haurasta ja hienorakeista (enimmäkseen kalkkia, hiukan hiekkaa). Rakennelman pohja voitiin kaivaa esiin vain kaivannon kaakkoisreunassa; koillisreunassa kaivannon pohjatason alapuolella kaivaminen oli mahdotonta pohjalle asetetun viemäriputken takia. Rakennelman luoteispuolelta löytyi myös kolmesta eri kohdasta lyhyitä puun katkelmia (n. puoli metriä pitkiä) läheltä rakennelman ylätasoa.

Lavan pinnassa oli kaksi fajanssinkappaletta, (ajoitus?) sekä puun sisällä taottu pyöreäpäinen rautanaula ja taottu rautanaula (?), jonka pää oli nuolen kärjen muotoinen, litteä. Täytesavessa ylempänä muita löytöjä.

Piirros 1 b
rekonstruktio

3 m rakennelmasta luoteeseen oli kaivannon lounaisreunassa saven ja täytemaan rajassa lahoppuun katkelma. Myös kaivannon koillisreunassa arviolta pari kolme metriä rakennelmasta luoteeseen oli 25 cm kaivannon pohjasta ylöspäin katkelma lahoppuuta, jonka syyt kaivannon suuntaiset. 15 cm ylempänä puolen metrin päässä siitä oli lahoppuuta, jossa sekä poikkittaissyyt että pitkittäissyyt.

Piirros 2

Rakennuksen n:o 2 kohdalla n. 7 m sen länsikulmasta kaakkoon alkoi 6,45 m pitkä hirsi- ja lautarakennelma. Sen molemmissa päissä oli n. 5 cm pohjatasosta (n. +83,30) ylöspäin kaivannon poikki 110-140 cm korkea seinämä, joiden välissä n. 50 cm kaivannon pohjatasosta ylöspäin poikkihirret ja niiden päällä kaivannon suuntainen lautalattia. Rakennelman keskellä oli hirsinen poikkiseinämä 270 cm sen luoteispäästä. Kaivannon lounaisreunassa oli kaivannon suuntaista pystylaudoitusta sekä lautalattian alapuolella että sen yläpuolella rakennelman yläosaan saakka.

Puuaines olihyvin säilynyttä, pinnasta harmaata. Rakennelman sisäpuolella oli tummanharmaa täytesavi, sen molemmin puolin saven väri oli vaaleampi. Savessa ei ollut kerroksia. Pinnassa oli täyttemaakerros, jonka paksuus luoteispäässä oli 40-60 cm. Täytesavessa oli hyvin runsaasti esinelöytöjä: puunauloilla lyötyjä kengän- tai saappaanpohjia, lasipulloja, venäläistä fajanssia, kiviruukun pohja jne.

Suunnilleen rak. n:o 2 eteläkulman kohdalla A-linja kaartui itä-länsi -suuntaiseksi ja päättyi rak. 1 ja 2 välissä kohdassa, jossa maan pinta oli tasolla +85,30 ja kaivannon pohja tasolla 83,50. Taitekohdassa kaivannon pohjataso oli +83,42 ja pintataso +85,00. Taitteen eteläreunassa oli pohjasta 60-80 cm ylöspäin luonnonsavea, sen päällä 10-30 cm paksu tumma savikerros, jonka keskellä siellä täällä epämääräistä puuta ja hiiltä sekä tiiltä. Pinnassa 90 cm täyttemaata (savi ja hiekka).

Piirros 4

Piirros 6

Taitekohdassa oli sekä luode-kaakko -suuntaisen että itä-länsi -suuntaisen kaivannon poikki pohjatasosta alkaen ainakin 3-4 päällekkäistä hirttä, jotka oli liitetty toisiinsa salvoksella taitekohdan kasarmin puoleisessa pohjoisreunassa. Luode-kaakko -suuntaiset hirret muodostivat ulospäin kallistuvan viiston seinämän. Myös taitekohdan eteläreunasta työntyi esiin hirren pää tumman savikerroksen kohdalla, ja suunnilleen samalla tasolla taitteen lounaisreunassa oli puuta.

Piirros 4

Puuaines oli hyvin säilynyttä, vaaleaa mäntyä. Salvoskohdat olivat kirveellä veistettyjä, muuten hirret ilmeisesti sahattuja. Kysymyksessä oli mahdollisesti ylöspäin levenevä puinen likakaivo. Puun tasolta ja sen yläpuolella olevasta täyttemaasta kaivannon taitekohdasta löytyi puunauloilla lyötyjä kengän- tai saappaan-

pohjia, kangaspunosta, uutta lasia jne. Löytyi myös pyöreäpäinen muototiili.

Piirros 4

Tutkimuspiirros,
leikkaus E-E₁

Piirros 5

Piirros 6

Taitekohdan jälkeen alkoi kaivannon molemmissa laidoissa luonnon-saven päällä tasolla +84,10 tai 84,20 15-25 cm paksu tumma savikerros ja sen päällä tummanruskeaa lahopuukerrosta, jonka syyt suunnilleen kaivannon suuntaiset. Puukerroksen paksuus oli n. 10-15 cm. Puukerroksen alkukohta oli epämääräinen, ja kerros oli turmeltunut lämpökanavan sekä kasarmirakennusten alitse kulkevan holvatus viemäriin kohdalla. Pohjoislaidassa se oli näkyvässä niiden välissä. Puukerros erottui kaivannon etelälaidassa heikommin kuin pohjoislaidassa. Myös muutama kymmenen cm ylempänä etelälaidassa oli epämääräistä lahopuukerrosta. Etelälaidassa erottui myös 50 cm viemäriholvin itäpuolella kaivannon pätekohtassa lyhyt tummanruskea lahopuukerros n. 100-120 cm maanpinnan alapuolella n. tasolla +84,30, siis suunnilleen samalla tasolla kuin em. puukerrokset. Viistosti sen alla tuli esiin n. 40 cm matkalla sementtiputki. Niiden välissä oli hiekkaa. Kaivannon pohjoisreunassa vastaavalla kohdalla viemäriholvin itäpuolella oli tumma savikerros. Välittömästi viemäriholvin länsipuolella sijainneen puukerroksen päällä tai täyttemaassa runsaasti löytöjä: taottuja rautanauloja, 2 liitupiipun varren palaa, lusikanvarsi jne.

Welinin valo-
kuva

Viemäriholvi oli arviolta 2 m leveä ja lakikohdastaan n. 100-150 cm korkea. Sen seinämät olivat sementtiä, tynnyriholvi kalkkilaastilla muurattua tiiltä. Tiilet olivat pystyasentoon sijoitettuja juoksu-tiiliä, joista joka toinen oli tartuntatiili. Viemäri sijaitsi suunnilleen 50-70 cm maanpinnan alapuolella ja alkoi rak. n:o 2 kohdalla pari metriä sen eteläkulmasta itään. Se sijaitsi kaivannon poikki ja jatkui rak. n:o 2 ja 1 alle.

A-linjan haarautuma rakennusten n:o 2 ja 3 välissä

Piirros 2991

A-linjasta haarautui koilliseen rakennusten n:o 3 ja 2 väliin n. 30 m (?) pitkä kaivanto. Sen alkupäässä oli pohjalla savea melkein maan pintaan saakka (pintataso +85,40), sen päällä humus-täytemaa, joka tuli paksummaksi maanpinnan kohotessa. Sen seassa runsaasti tiiltä, laastia sekä esinelöytöjä (kuviollista fajanssia, ajoitus?, taottuja rautanauvoja jne.). Rakennusten välissä on kaksi betonista lämpökanavaa arviolta 10-15 m päässä toisistaan ja niiden välissä ohut tumma savikerros, jonka alapuolella koske-maton savi suunnilleen tasolta +84,80 alaspäin ja yläpuolella n. 100 cm täytemaata (fajanssia ym. edelleen runsaasti). Haarau-tuman koillispäässä maan pinta n. tasolla +86,00. Tumma kerros on nähtävästi muodostunut kanavia kaivettaessa.

Linja B

B-linja liitettiin A-linjaan kohdassa, jossa kaivannon pohja oli n. tasolla +82,05 tai +82,10 ja maan pinta n. tasolla +84,00.

Alkukohdasta edettiin koilliseen rakennusten n:o 4 ja 5 välistä.

Valok. 29916 ja
29917
Piiros 8

Maasto kohoaa kyseisessä kohdassa jyrkästi. Suunnilleen rakennuksen n:o 5 eteläkulman kohdalla luonnonsaven ja 1 m paksun täyte-
maakerroksen välissä alkoi 25 cm paksu tumma savikerros. Luonnonsaven yläpinta oli tasolla +82,55.

Piirroksat 8,9

Rakennusten n:o 5 ja 4 välisellä alueella esiintyi luonnonsaven ja täyttemaan välissä lahopuukerros, jonka alkukohta epäselvä. Se alkoi viimeistään n. 2 m päässä rak. n:o 4 länsikulmasta ja päättyi arviolta 2 m rak. n:o 5 itäkulmasta koilliseen (= n. 5 m rak. n:o 4 länsikulmasta koilliseen).

Puukerros oli n. 10 cm paksu. Mitattuna n. 2 m rak. n:o 4 länsikulmasta koilliseen se sijaitsi 70 cm maanpinnan alapuolella n. tasolla +83,90, siitä 3 m koilliseen se oli 85 cm maanpinnan alapuolella. Puuaines oli tummanruskeaksi lahonnutta ja sen syyt olivat kaivannon suuntaiset. Puun pinnassa oli myös hiukan hiiltä. Puukerroksen pinnasta löytyi runsaasti vanhaa ikkunalasiasia, luita, taottu rautanaula, liitupiipun varren pala (se saattaa olla myös ylempää täyttemaasta peräisin).

Rak. n:o 4 kohdalla lähellä sen pohjoiskulmaa oli kaivannon kaakkoisreunassa maan pintaan ulottuva betonista valettu jätekaivo, sen alla kaivannon pohjatasoon saakka kaivon hirsiseinämä. Vastavalla kohdalla kaivannon luoteisreunassa (arviolta 3 m rak. n:o 4 pohjoiskulmasta lounaaseen) oli pinnasta alkaen 50 cm alaspäin tiiltä, lahoa puuta ja hiiltä rykelmänä.

Rak. n:o 4 ja 11 välissä kaivantto oli 20 m matkan pohjois-eteläsuuntainen ja kääntyi rak. n:o 11 takana jälleen lounais-koillisuuntaiseksi. Viiston osan alkupäässä oli kaivannon poikki putki. Suunnilleen rak. n:o 4 ja 11 puolivälissä oli pystyasennossa n. 60-70 cm pitkä palkki, jonka yläpää oli parikymmentä cm maanpinnan alapuolella. Siitä hiukan pohjoiseen oli lyhyt vaakasuora katkelma puuta. Molempien puuaines oli tummanruskeaa ja lahoa.

Piirros 10
Venäl. kaivon-
kansi linnan
tiilivarastossa

Rak. n:o 11 takana kaivannon kohdalla maaperä on aikaisempien viemärikaivausten yhteydessä kaivettu. Rakennuksen alkukohdasta rinnettä alaspäin pinnassa oli täyttemaata, jonka paksuus vaihteli arviolta 30-90 cm: hiesua, jonka seassa tiilenpaloja ja tiilimurskaa; sen alapuolella oli kovaa kiinteää koskematonta hiesusavea, jossa kellertäviä kerroksia. Suunnilleen rakennuksen puolesta välistä alaspäin maaperä oli maan pinnasta kaivannon pohjaan saakka täyttesavea, jonka seassa paikoitellen hiukan tiilenpaloja ja tiilimurskaa. Erään vanhan betonisen (1950-luvun?) likakaivon päältä löytyi pyöreä venäläinen takorautainen kaivonkansi, jonka pinnassa vinoruudutus ja teksti: КАНАЛИЗАЦИЯ (=viemärijohto). Sen alapinnassa oli ristikko. Samanlainen soikea kaivonkansi löytyi myös B-linjan loppupäästä suunnilleen rakennuksen 14 tai 15 kohdalta.

Tutkimuspiirroks-
et,
leikkaukset
F-F₁ ja G-G₁

Rakennuksen n:o 11 pohjoiskulman takana n. 14 m päähän rantaviivasta kaivettiin pumppaamo, jonka pohja oli tasolla +79,05; sen kohdalla maan pintataso oli +82,20. Pumppaamon kohdalta tehtiin kaksi tutkimuspiirrosta vaiheessa, jossa oli kaivettu n. 250 cm syvälle. Leikkaus F-F₁ on pumppaamon koillisreunasta, leikkaus G-G₁ on kaivannon keskikohdasta koillis-lounais-suuntaisesta seinämästä. Pohjasta n. tasoon +79,75 - +79,95 oli luonnonsavea; sen pinnassa välittömästi leikkauksesta F-F₁ kaakkoon oli vanha viemäriputki.

Leikkaus F-F₁
(paikoitellen
epätarkka)

Koillisreunassa oli leikkauksessa näkyvän tietä reunustavan puurivin kohdalta mitattuna luonnonsaven päällä 25 cm ruskeaa mudansekaista savea, 7 cm harmaata savea, 15 cm mudansekaista savea, jonka keskellä 4-5 cm paksu ja 85 cm pitkä kerros leikeltäjä nahanpalasia; nahkakerros loppui reunasta n. 10 cm koilliseen. Sen yläpuolella 5-11 cm harmaata savea, 15-20 cm mudansekaista savea, jonka yläpinnassa ohut kulttuurimaakerros, sen päällä 20-30 cm harmaata savikerrosta, jonka yläraja epämääräinen ja sekoittui yläpuolella olevaan n. 150 cm paksuun sorakerrokseen. Alimmaisessa muta-savikerroksessa oli eräässä kohdassa luita ja lauta. Nahkakerroksen luoteispuolella samalla tasolla oli laastia, tiilenpaloja, tuolta, hiiltä ja kaivetun kohdan luoteisrajaan saakka lahonnutta puuta (190 cm). Nahkakerroksesta löytyi myös puisen voirasian kansi.

Valokuvat

2998, 2999, 3000

Koillis-lounaissuuntainen leikkaus tehtiin puurivistä hiukan kaakkoon päin. Sen ja leikkauksen F-F₁ kulmakohdassa ja siitä n. 4 m lounaaseen jatkuivat vastaavilla tasoilla maakerrokset. Tummat muta-savikerrokset muuttuivat suunnilleen kulmakohdassa mustiksi kulttuurikerroksiksi seassa hiiltä. Nahkakerros loppui n. 1 m kulmakohdasta lounaaseen. Kulttuurikerrosten välisissä savikerroksissa oli paikoitellen tiilensiruja ja -kappaleita (7 x 12 x ?, 7,5 x 10 x ?, 9 x 13 x ?, 7 x 19 x ?). Eräessä kohdassa kahden alimman kerroksen välissä laastia. Kulttuurikerroksissa, erityisesti alimmassa, oli runsaasti esinelöytöjä: kengänpohjia ja -korkoja, leikeltynyttä nahanpaloja, pienet sakset, 2 liitupiipun varren palaa, vihreän saviruukun kappaleita, lasipullon kappaleita mm. lasipullon pala jonka pinnassa painokirjaimin (LIMO)NADE, punaiseksi maalatun haarikan reunakappale. Suurin osa löydöistä on suunnilleen vuosisadan alusta peräisin. Saappaanpohjat ilmeisesti kansalaissodan aikaisia.

Valokuva 3001

Pinnassa olleessa soratäytemaassa kattopeltiä, jonkin verran myös luita.

Valokuva 3002

B-linjan rannanpuoleisessa osassa kaivannon pohjalle nousi pohjavesi. Kaivannossa oli pohjasta pintaan saakka täytesavea, jossa kaksi eri kerrostumaa. Alimmaisena oli tummaa sinertävänharmaata savea, jonka yläraja taitekohdan jälkeen ja siitä muutama 10 m kaakkoon arviolta 50-90 cm kaivannon pohjan yläpuolella. Sen päällä oli ruskehtava savi. Kaivannon pohjataso oli rannanpuoleisella jaksolla tasolla +80,10 - 81,00. Kaivannon pohjalla oli puunjuuria (mahdollisesti katajan ja lepän juuria). Täytesavessa oli paikoitellen hiukan tiilimurskaa ja puuta.

Venäl. kaivonkansi linnan tiilivarastossa

Suunnilleen rak. n:o 17 puolivälissä 120-130 cm maanpinnan alapuolella oli suuria lohkokiviä, niiden päällä pintaan saakka tiiltä, laastia, ja hiiltä, paikoitellen myös selvää muurausta. Tätä jatkui arviolta 10 m. Välittömästi sen jälkeen oli kaivannon poikki nelikulmainen (140 x 140 cm) hirsirakennelma pohjasta pintaan saakka. Puuaines oli hyvin säilynyttä, harmaata. Kysymyksessä oli ilmeisesti vanha likakaivo. Kaivannon reunalta löytyi myös kaivinkoneen mukana pintaan noussut venäläinen takorautainen likakaivon kansi, samanlainen kuin rak. n:o 11 takaa löy-

Piiros 10

tynyt kansi.

Rannanpuoleisen jakson kaakkoispäässä täytesaven alta tuli esiin luonnonsavea. Hiukan hirsikehikosta kaakkoon rak. 17 loppupään kohdalla alkoi kulttuurikerros luonnonsavikerroksen päällä 30 cm kaivannon pohjan yläpuolella, suunnilleen tasolla +81,60. Kulttuurimaakerros oli punaruskea ja sen seassa oli runsaasti tiilimurskaa. Kerroksen paksuus oli 15-30 cm ja pituus n. 20-30 m ja se päättyi B-linjan taitekohdassa rak. n:o 16 kohdalla 60 cm pohjataso yläpuolella, n. tasolla +82,00. Loppupäässä tiilimurskaa oli vähemmän; loppupäässä kerroksen sisällä oli luunkappaleita, hiiltä sekä lahoa puuta, jossa erottui pitkittäisyyt. B-linjan taitekohdassa oli kaivannon koillisreunassa lähellä pintaa lohkokiviä ja tiilimuurausta. Koskemattoman saven yläraja oli tasolla +82,16, ts. 160 cm maanpinnan alapuolella.

Valokuva 3003

Tutkimuspiir.

leikkaus H-H₁

Myös muutamia metrejä B-linjan taitekohdan jälkeen oli kaivannon luoteisreunassa pinnasta alaspäin täytemaata, jonka seassa runsaasti tiiltä. Sen alapuolella rajoiltaan epämääräinen tumma savikerros, jonka seassa tiiltä. Tumman savikerroksen ja luonnonsaven raja oli n. 150 cm maanpinnan alapuolella. Tumma kerros oli n. 3 m pitkä.

Piiros 11

Valokuva 3004

Suunnilleen rak. n:o 17 puolivälissä n. 1-2 m kaivannosta lounaaseen oli maan pintaan saakka säännölliseksi suorakaiteiksi lohkottuja suuria kiviä kaivannon suuntaisena rivinä. Kaivannon taitekohdan jälkeen oli vastaavalla kohdalla sekä jonkin verran kivirivistä lounaaseen lohkokiviä kahtena päällekkäisenä kerroksena. Suurimmat lohkokivet olivat 1 m pitkiä.

Viimeiset suuret lohkokivet sijaitsivat pari metriä rakennuksesta n:o 16 lounaaseen kaivannon luoteisreunassa. Niitten jälkeen oli 1-2 m pitkä matka kerroksellista savea (viistot kerrokset), jonka pinnassa n. 40 cm täytemaata kaivannon luoteisreunassa; kaakkoisreunassa savikerrokset ulottuivat maan pintaan saakka. Saven alapinta kohosi viistosti kerrosten suunnan mukaan; sen alta tuli esiin kova harmaa hiesu, jonka seassa kellanruskeita läikkiä, paikoitellen kerroksia. Sen seassa oli myös hiukan soraa. Koskematon

Piiros 12

hiesu jatkui rak. n:o 15 lounaispuolelle saakka. Sen päällä oli 20-25 cm täyttemaata, toisin paikoin hiesu ulottui maan pintaan saakka.

Valokuva 3005

Arviolta 10-20 m päässä rakennuksesta n:o 15 lounaaseen oli kairannon pohjasta lähes pintaan saakka suuria luonnonkiviä päällekkäin n. 3 m pitkänä rykelmänä. Kivien raoissa oli koskemattomalta näyttävää maata. Kivien jälkeen oli B-linjan loppuun saakka koskematonta kerroksellista savea maan pintaan saakka.

Kartat 22:1/12
ja 22:1/13

Kahdessa vanhassa kartassa vanhankaupungin kaakkoispäähän lähelle silloista rantaviivaa oli merkitty pyöreätkö läiskä, joka saattaisi merkitä suota tai lammikkoa. Nykyään suunnilleen kyseisellä kohdalla kasarmin pihan kaakkoispäässä on pehmeä savinen alue.

Linja C

Piirros 13

C-linja liittyi alkupäässä A-linjaan tasolla +81,00. Alkupäässä kaivanto oli n. 3 m syvä ja sen pohjalle nousi vesi. Pinnassa oli arviolta 50 - 60 cm turve-mutakerrosta (täytemaa), sen alla oli pohjaan saakka koskematon savi. Mutakerrokseen sekoittui alkumetriksen jälkeen liejuista savea, kunnes se muuttui suunnilleen rakennuksen n:o 6 kohdalla n. 100 cm paksuiseksi täytemaakerrokseksi (savi ja hiekka), jonka seassa oli hiukan tiiltä. Sen alapuolella olevassa savikerroksessa oli havaittavissa kolme kerrostumaa. Ylimpänä oli 50-70 cm ruskeanharmaata savea, sen alla ohut sinertävä kerros, alimmaisena jälleen ruskehtava kerros. Kaikki mitat ovat silmämääräisiä.

Rakennuksen n:o 6 jälkeen täytemaakerros käy paksummaksi ja seassa on runsaasti tiiltä. Sinertävä kerros loppui vähitellen. Kaivannon pohjalle ei enää noussut vettä. Arviolta 8 m ennen rakennusta n:o 7 alkoi n. 120 cm maanpinnan alapuolella kaivannon molemmissa laidoissa esiintyä tummanruskeaa lahoppua n. 3 m matkalla; syiden suuntaa oli hyvin vaikea päätellä. Kaivannon luoteislaidassa oli havaittavissa siellä täällä poikittaissuunnassa puuta. Kaakkoislaidassa oli myös jonkin verran poikittaisrimojen jälkiä sekä eräässä kohdassa pitkittäissyitä. N. 5 m ennen rakennuksen n:o 7 eteläkulmaa alkoi kaivannon molemmissa laidoissa 120-125 cm maanpinnan alapuolella 5 ohutta puukerrosta (paksuus 1-2 cm). Niitten välissä ja alapuolella oli harmaa savi ja yläpuolella täytemaa, jonka seassa tiiltä. Puukerrostien pituus oli 2 m ja korkeus n. 35-55 cm; välit vaihtelivat 4-30 cm siten, että alin ja ylin väli olivat kapeimmat. Sikäli kuin saattoi päätellä, olivat syyt enimmäkseen kaivannon suuntaisia, siellä täällä kuitenkin pieniä poikittaisia keppejä tai rimoja, joitten halkaisija n. 1-3 cm. Puukerrostien päissä erottui pystysuunnassa olevaa puuta, jonka syitten suuntaa mahdotonta nähdä. Kerrokset jatkuivat n. 10 cm kaivannon luoteislaidan sisään, kaakkoislaidassa syvemmälle.

Piirros 14

Kyseiset puukerrokset näyttivät muodostavan jonkinlaisen kehikon tai häkin. Puuaines oli hyvin hauraaksi lahonnutta ja syyt enimmäkseen erittäin epäselviä. Kaivannosta löytyi niitten tasolta suuri käsin taottu rautanauha, jonka pää nelikulmainen. On epäselvää,

kuuluvatko puukerrokset ja niistä lounaaseen sijainneet puuesiintymät yhteen.

Piirros 13

C-linjalla maasto kohoaa jyrkästi. Rakennuksen n:o 7 kohdalla savi muuttui kovaksi kerrokselliseksi hiesuksi, jonka yläraja tasolla + 130-140 cm kaivannon pohjatasosta ylöspäin. Viistoja keltaisia raitoja oli 2-10 cm välein harmahtavan ja ruskehtavan hiesun seassa. Koskemattoman hiesukerroksen päällä oli 90-120 cm täyttemaata (hiekkaa, kiviä, hiukan tiiltä). N. 3,5 m ennen rakennuksen n:o 7 itäpäätä hiesun ja täyttemaan rajalla oli hiiltynyt halko.

Piirros 13

Rakennuksen n:o 7 itäpään kohdalla hiesun ja täyttemaan rajalla n. tasolla +86,00 (+85,90), 100-110 cm maanpinnan alapuolella oli kaivannon poikki 160 cm pitkä 5 cm paksu tummanruskea lahopuukerros. Se oli kaivannon levyinen (n. 1 m) ja ulottui kaivannon kummassakin laidassa n. 5 cm maan sisään. Puuaines oli niin lahoa, että syitä oli mahdotonta nähdä selvästi. Mahdollisesti ne ovat olleet poikittaisia. Puun sisältä löytyi vanhan pullon palasia sekä runsaasti luita. Kaivannon kaakkoislaidassa lahopuun alkupäässä oli muutamia suuria luonnonkiviä kahdessa kerroksessa syvältä koskemattoman maan sisältä lähes pintaan saakka.

Valokuvat

3006 ja 3007

Välittömästi lahopuukerroksen jälkeen kerroksellinen hiesu loppui ja alkoi moreeni, joka ulottui pohjatasosta pintaan saakka. N. 5 m moreenin alkukohdasta eteenpäin kaivannon pohjatasossa ja siitä ylöspäin oli n. 1-2 m paksuinen vyöhyke, jonka kohdalla maaperässä runsaasti hematitiittia ja rikkiä sekä paikoitellen hiukan kvartsia. Muutamia metrejä ennen kaivannon kaartumiskohtaa oli 140 cm maanpinnan alapuolella kaivannon poikki n. 150 cm pitkä ja 60 cm korkea tiivis kivirykelmä, jossa melko pienten kivien (suurimmat 20 x 20 cm) välissä palamisen merkkejä. Mitään ihmisen jättämiä jälkiä ei kuitenkaan ollut.

Moreeni jatkui edelleen melkein pintaan saakka ja siinä oli tiheät kerrokset. Vähän ennen harjun lakea kaivannon koillis-kaakkoisuunta muuttui pohjois-eteläsuunnaksi. Taitekohdassa pohjataso oli n. +83,90 ja pintataso n. +87,50. N. 1 m maanpinnan alapuolella oli lahopuun kappale, jonka päät näyttivät kirveellä veistetyiltä.

Sen sisällä oli taottu rautanaula. Harjun laella kaivannon syvyys oli n. 4 m. Sen pohjataso oli +84,00 ja pintataso +88,20. Moreenin päällä oli arviolta 50-80 cm kerroksellista hiesua, sen päällä pinnassa n. 50-80 cm täyttemaata (hietaa ja hiesua). Rakennuksen n:o 8 itäkulman kohdalla oli parin metrin syvyydessä vanha putki ja sen yläpuolella täyttemaata. Sen jälkeen pinnassa moreenin päällä oli 10-20 cm täyttemaata.

C-linjan loppupää muuttui suunnilleen rantaviivan suuntaiseksi kohdassa, jossa maan pinta oli tasolla +87,20. Maasto on kyseisellä kohdalla muovattu penkereeksi. Koskemattoman hiesun yläraja oli aluksi n. tasolla +84,70 - 84,90, sen päällä oli n. 1,5 m multatäyttemaata, jonka seassa tiiltä. Pari metriä taitekohdan jälkeen täyttemaassa oli pystyasennossa hirrenpää, jonka puuaines lahoa. Pari metriä myöhemmin hiesun ja täyttemaan rajalla oli muutama metri puuhiiltä ja luita.

Valokuva 3008

Puuhiilen jälkeen koskemattoman saven yläraja oli n. tasolla +85,20 - 85,50. Täyttemaassa oli erilaisia kerrostumia; alimmaisena oli tumma savikerros, jonka seassa paikoitellen hieman laho puuta, sen yläpuolella 10-20 cm paksu laastikerros ym. epämääräisiä savi- ja multakerroksia, Suunnilleen 20 m taitekohdan jälkeen oli kaivannon rannanpuoleisessa reunassa pohjasta pintaan saakka nelikulmainen betoninen likakaivo, jonka sisältä täyttemaasta löytyi fajanssia (ainakin yksi niistä Arabian). Likakaivon leveys oli sisäpuolelta mitattuna 165 cm. Sementin seassa oli hiekkaa ja hakattuja tiilenkappaleita (keskimäärin 4 x 2 cm).

Näytepala linnan tiilivarastossa

Vähän matkaa nelikulmaisesta likakaivosta pohjoiseen kaivannon keskellä oli lieriön muotoinen likakaivo, joka ulottui kaivannon pohjatason alapuolelle. Sen sisällä oli eri muotoisia pieniä lasipulloja sekä runsaasti fajanssia. Erään kulhon pohjassa oli signeeraus, jonka heikosti säilynyt teksti ilmeisesti venäläinen.

C-linjan loppumetrioiden kohdalla koskemattoman maan yläraja oli tasolla +84,70 - +85,00. Sen yläpuolella oli 120-130 cm paksu savitäyte, jonka seassa soraa ja tiiltä, paikoitellen lahoa puuta ja eräessä kohdassa kalkkilaastia.

C-linjan itäinen haarautuma rak. n:o 10 takana

Piiros 15

Mäen laella C.linjasta haarautui n. 35 m pitkä itä-länsisuuntainen kaivanto, joka päättyi rak. n:o 10 takana sen puolivälissä. Haarautuman alkupäässä mäen laella oli rautapitoista moreenia, jonka yläraja n. tasolla +87,90 ja sen päällä 35 cm täytemaata. Täytemaakerros muuttui edettäessä itään päin paksummaksi. Moreenin alta tuli edempänä esiin hiesusavi. Vähitellen moreeni loppui kokonaan. Arviolta 4 m päässä alkupisteestä täytemaan paksuus oli 50-60 cm, sen alla oli moreenia 120 cm paksuna kerroksena, alimmaisena kova kiinteä hiesusavi, jonka seassa ruosteläikkiä. Täytemaan ja moreenin rajalla oli kyseisessä kohdassa kaivannon molemmissa reunoissa muutaman kymmenen cm:n pituinen 10 cm paksu kulttuurimaaesiintymä, jonka seassa lahoppua; suunnilleen 7 m alkupisteestä 1 m:n välimatkan päässä toisistaan oli koskemattoman maan ja täytemaan rajalla kaivannon eteläreunassa lahoppun jälkiä ja hiukan kalkkilaastia, joka oli kellertävää ja erittäin hienorakeista. Puusyyt olivat kaivantoon nähden poikittain. Puuesiintymien alapuolella kerroksellinen hiesu.

Suunnilleen rak. n:o 10:n pohjoiskulman kohdalla kaivannon eteläreunassa oli suuria lohkokiviä ja välittömästi niiden länsipuolella lähellä pintaa lahoppua, jonka syyt poikittain kaivantoon nähden. Eräessä lohkokivessä oli n. 10 cm pitkät epäsäännölliset poran jäljet. Lohkokivien itäpuolella oli n. 50 cm pitkä tiilimurskakerros; kaivannon pohjoisreunassa oli vastaavalla kohdalla 70 cm maanpinnan alapuolella n. tasolla +87,30 tiilimurskakerros. Myös eteläreunassa lohkokivien itäpuolella oli lyhyt tiilimurskakerros. Tiilimurskan itäpuolella alkoi kaivannon molemmissa reunoissa tumma kerros, joka 1 m myöhemmin muuttui hiilikerrokseksi; se sijaitsi 60-70 cm maanpinnan alapuolella. Kerroksen paksuus oli kaivannon etelälaidassa 10-20 cm, pohjoislaidassa se oli ohuempi. Hiilikerroksen alla oli 10-15 cm paksu laastikerros; laasti oli erittäin hienorakeista, kellertävää kalkkilaastia. Hiilikerroksesta löytyi kaksi liitupiipun varren kappaletta sekä vihreää kuplaista vanhaa lasia. Hiilen ja laastin alapuolella koskematon hiesusavi, joka oli läikällistä, paikoitellen kerroksellista. 3,5 m päässä lohkokivistä oli jälleen kaivannon etelälaidassa suuri lohkokivi, jonka itäpuolella hiilikerros jatkui n. 2,5 m

Valokuva 3009

90 cm maanpinnan alapuolella. Kaivannon pohjoisreunassa hiilikerrosta vain paikoitellen tumman maakerroksen seassa. Hiilikerroksen pinnassa oli paikoitellen laastia ja lahpuuta (poikittaissyyt). Hiilikerrokset jatkuivat ainakin 10 cm syvälle kaivannon reunojen sisään. Hiilikerroksen päätyttyä samalla tasolla oli epämääräinen kulttuurimaakerros kaivannon loppuun saakka. Koskemattoman hiesun yläraja oli 20-40 cm pohjatason yläpuolella n. tasolla +85,00 - 83,40. Kaivannon itäpäässä oli kulttuurimaan seassa paikoitellen 80-110 cm maanpinnan alapuolella tasolla +83,35 - +83,65 epämääräistä lahpuuta ja vaaleankellertävää kalkkilaastia. Kaivannon päatekohdassa oli vanha putki.

C-linjan haarautuma etelään

Tutkimuspiir.,
pohja C-linjasta haarautui rakennuksen n:o 7 kohdalla kaivanto, jonka 26 m pitkä alkupää oli pohjois-eteläsuuntainen ja 22 m pitkä loppupää länsi-itäsuuntainen. Kaivantoa ei ole merkitty alkuperäiseen suunnittelupiirrokseen.

Kaivannon alkupäässä pinnassa oli täytesavea jonka seassa tiilimurskaa ja pieniä kiviä. Sen alapuolella oli 40-50 cm paksu epä-määräinen kerros tummaa savea. Koskemattoman kiinteän hiesusaven yläraja oli 90 cm maanpinnan alapuolella. Täyttemaan ja luonnonsaven rajalla oli luita, lahopuun ja hiilen paloja, rautanauloja, fajanssia, saviruukun kappaleita, paksua vanhaa ikkunalasia (?).

Piirros 16
Tutkimuspiir.,
leikkaus J-J₁
Valokuva 26 9 m alkukohdasta etelään kaivannon itäreunassa alkoi 5-10 cm paksu rautakerros. Se ei jatkunut kaivannon reunan sisään. Länsireunassa rautakerros alkoi 150 cm etelämpänä ja se jatkui 130 cm kaivannon reunan sisäpuolelle. Kerroksen pituus oli 12 m ja se sijaitsi 50-65 cm maanpinnan alapuolella. Rauta oli tiiviinä ja sen seassa oli runsaasti pieniä rautanauloja, joiden pituus vaihteli 1,5 cm:stä muutamaan cm:in. Paikoitellen raudan seassa oli myös hiukan hiiltä ja pieniä kiviä. Löytyi myös kaksi liitupiipun varren palaa.

Piirros 16
Valokuva 3011 Rautakerroksen alapuolella oli täyttemaata (sora, savea), sen alla tumma savikerros; tumman kerroksen alapuolella oli paikoitellen mustaksi lahonnutta puuta, jonka syyt viistosti kaivannon poikki (suunnilleen luoteis-kaakkosuuntaiset). 105-120 cm maanpinnan alapuolella alkoi luonnonsavi. Rautakerroksen eteläpuolella tumma savi sekoittui ruokamultakerrokseen; kerroksen paksuus vaihteli n. 20-40 cm. Musta kerros päättyi kaivannon taitekohdassa. Kaivannon itä-länsisuuntaisessa osassa oli siellä täällä tummunutta lahopuuta 50-125 cm maanpinnan alapuolella. Puuesiintymät loppuivat 450 cm ennen kaivannon päätekohtaa. Päättepisteessä oli 70 cm maanpinnan alapuolella pystyssä puupalkki, joka melko tuoretta puuta. Loppupäässä oli pohjaan saakka täytesavea.

YHTEENVETO

Maasto

Kaivausselostuksessa mainittiin B-linjan rannanpuoleisella jaksolla esiintyneet maan pintaan saakka ulottuneet suuret lohkokivet, jotka Knut Draken arvelun mukaan mahdollisesti ovat vanhan rantavallin jäännöksiä.¹ Vallin rakentamisajankohdasta ei kuitenkaan voi sanoa muuta, kuin että se on veden pinnan laskemista edeltävältä ajalta. Sen koillispuolelta, siis rannan puolelta, löytyi rak. n:o 17 luota rakennusjätteitä sekä hirsinen likakaivo (?) ja venäläinen likakaivon kansi, joitten täytyy olla peräisin vedenpinnan laskemisen jälkeiseltä ajalta. Muuten B-linjan rannanpuoleisessa osassa luoteispäässä oli pohjaan saakka täytesavea, kaakkoispäässä n. tasolle +82,00 -+82,16 luonnonsavea ja sen päällä pintaan saakka täytesavea. Mahdollisen kivivallin jäännöksiä lounaispuolella oli kaivannon loppupäässä maanpintaan saakka lyhyt pätkä kerroksellista savea; todennäköisesti rantaviiva on kulkenut ko. kohdassa vedenpinnan ollessa korkeimmillaan. B-linjan päatekohdassa kasarmin pihan kaakkoispäässä on laaja koskematon savialue, joka ilmeisesti on Schroderuksen karttaan merkityn suon tai lammikon jäännös.

Kartta 22:1/13

Piirros 17,
kasarmialueen
pohjakaava ja
mahd. entinen
rantaviiva

Nykyisen kasarmialueen maasto näyttää siis jonkin verran poikkeavan vanhankaupungin aikaisesta maastosta. Veden pinta on ilmeisesti korkeimmillaan ollessaan ulottunut n. 50 m nykyisestä rantaviivasta lounaaseen. Vanajaveden pinta tosin kohoaa jatkuvasti maan kallistumisen vuoksi, mutta v. 1819-26 veden pintaa laskettiin 3 m.²

Pumppaamon kohdalla B-linjalla kulttuurikerrokset olivat mahdollisesti kansalaissodan aikaisesta ampumahaudasta peräisin. Liitupii-pun varren palat saattavat olla satunnaisesti joutuneet alimpaan

1 Knut Drake

2 Aikaisemmasta maastosta tarkemmin Leo Aario, Hämeenlinnan seudun geologisesta kehityksestä; Hämeenlinna, luontoa ja elämää s. 9-31 (1938) sekä Viljo Mikkola, maaston rekonstruktio vuoteen 1250, Vanhakaupunki ja linna, 1966.

kulttuurimaakerrokseen, jonka muut löydöt kiistattomasti melko uusia. B-linjan rannanpuoleisen maaston perusteella voi päätellä, että ko. kohta on ennen Vanajaveden pinnan laskemista ollut veden alla. Pumppaamosta ylöspäin B-linjan maasto oli kaivannon pohjatasoon saakka enimmäkseen jo aikaisemmin kaivettu.

C-linjan maasto oli suureksi osaksi koskematon. Vain rinteestä mäen lounaispuolelta löytyi kahdesta kohdasta lahopuuta, kun sen sijaan mäen laella maasto oli lähes pintaan saakka täysin koskematonta lukuunottamatta kohtaa rak. n:o 8 itäkulmassa, jossa oli aikaisemmin suoritettu vesijohtokaivauksia. C-linjan viimeiset 50 m mäen rannanpuoleisessa reunassa on muokattu penkereeksi. Koskemattoman maan pinta oli sen kohdalla 120-130 cm alempana.

Vanhojen karttojen mukaan vanhankaupungin rakennukset päättyivät välittömästi mäen kaakkoislaidassa ennen sen lakea. Eräitten karttojen mukaan luoteisin l. kolmas poikkikatu sijaitsi n. 550 kyynärän (= n. 330 m) päässä päälinnasta. Schroderuksen kartan mukaan kaupungin luoteisin l. viides poikkikatu oli n. 610 kyynärän (= n. 366 m) päässä päälinnasta. C-linjan etäisyys päälinnasta on harjun lakikohdassa rak. n:o 8 itäkulmasta mitattuna n. 375 m ja taitekohdasta rak. n:o 10 länsikulmasta n. 365 m. (Kaikki mitat epätarkkoja.) On käsitettävää, että mäen laelta ei C-linjan kohdalta löytynyt mitään, koska se vanhankaupungin aikana on jäänyt jokseenkin koskemattomaksi alueeksi. Kaivaukset eivät ulottuneet niemen pohjoiskärkeen, missä kirkko ja hautausmaa sijaitsivat.

Kartat 22:2/5

ja 22:2/8

Kartta 22:1/13

Kartta 22:2/12

Schroderuksen kartasta v. 1762 tehdyn kopion mukaan kaupungin rakennusten luoteisraja oli n. 670 kyynärän l. n. 402 m etäisyydellä päälinnasta (mitat epätarkkoja). Kyseinen kartta poikkeaa kuitenkin myös muuten alkuperäisestä siinä määrin, että on syytä pitää sitä epäluotettavana.

C-linjan molemmat haarautumat ulottuivat alueelle, joka todennäköisesti oli käytössä vanhankaupungin aikana.

Kiinteitä löytöjä:

Kaivetun alueen löytöjen vähyys selittyy ainakin osittain siten,

että kasarmialueella on jo aikaisemmin suoritettu kaivauksia viemäreitä, vesijohtoja ja lämpökanavia varten. Niiden yhteydessä mahdollisesti tallella olleet jäännökset ovat tuhoutuneet. Näin oli tapahtunut erityisesti B-linjalla kohdassa, jossa se ylittää vanhankaupungin alueen rak. n:o 11 takana.

Piirros 17

Löytyneitten puukerrostojen ja -rakennelmien iän voi puun lahonneisuuden perusteella sanoa vaihtelevan suuresti; nuorimmat niistä ovat jokseenkin varmasti tältä vuosisadalta, vanhimmat ovat todennäköisesti peräisin viimeistään venäjänvallan alusta, ts. 1800-luvun alkupuolelta, muutamat löydöt mahdollisesti kuitenkin liittyvät vanhaankaupunkiin. Löytösyvyyden perusteella ei voi tehdä varmoja johtopäätöksiä, koska näyttää siltä, että monin paikoin kasarmi-alueen maastoa on muutettu ja tasoitettu tuomalla paikalle täytemaata. Kasarmin pihan kaakkoispäässä näytti siltä, että maastoa on tasoitettu poistamalla maata pinnasta. B-linjalla rak. n:o 5 ja 4 välissä ja rak. n:o 4:n pohjoiskulman kohdalla sekä kahdessa eri kohdassa rak. n:o 2 ja 1 välissä A-linjalla lahopuun sijainti melkein ko. rakennusten kyljessä kiinni antaa aiheen olettaa, että paikalla olleet mahdolliset rakennukset on rakennettu ennen kyseisiä tiilisiä kasarmirakennuksia. A-linjan loppupäässä olevan puukerroksen toinen pää näyttää lisäksi turmeltuneen rak. n:o 2 ja 1 alitse kulkevan holvatus viemärin rakentamisen yhteydessä. Panssariprikaatin perustiedotusaineiston mukaan rak. n:o 2, 4 ja 5 ovat valmistuneet 1857, rak. n:o 1 1890-luvulla,¹ joten kyseisten lahopuukerrostojen täytyy olla ajalta ennen v. 1857.

Toisaalta mainitun lähteen ja Lindeqvistin mukaan venäläinen sotaväki sai käyttönsä maata vanhan kaupungin alueelta vasta 1840-luvun puolivälissä, ja ensimmäiset kasarmirakennukset rakennettiin 1848-51.² Jos ko. lahopuukerrokset olisivat venäläisten kasarmirakennusten jäännöksiä, ne täytyisi ajoittaa välille 1848-57, mikä tuntuu epätodennäköiseltä lyhyeltä ajalta. Erään v. 1842 peräisin olevan kartan mukaan vanhankaupungin lounaislaidassa oli pari vilje-

1 Panssariprikaatin perustiedotusaineisto, moniste, 1950-luvun lopulta tai 1960-luvun alusta.

2 Lindeqvist, Hämeenlinnan kaupungin historia III osa, Hämeenlinnan kaupungin historia v. 1809-75 (1930) s. 220-221.

lysmaihin liittyvää rakennusta (ladugårdsägor). Ko. puukerrokset saattavat olla peräisin 1800-luvun alun tai vanhankaupungin rakennuksista. Rak. n:o 4 ja 5 välisen puukerroksen pinnasta löytynyt ikkunalasi viittaa siihen, että paikalla olisi ollut asuinrakennus, jolloin tulisi kysymykseen vanhaankaupunkiin liittyvä rakennus paremmin kuin lato tai riihi. Kahden puukerroksen yläpuolelta löytyneet liitupiipun varren kappaleet eivät osoita rakennusten iästä muuta kuin että ne ovat peräisin ajalta ennen 1800-luvun puoliväliä. Varrenpalat saattavat olla myös satunnaisesti joutuneet täytemaahan.

Myös C-linjan itäisen haarautuman kohdalla hiilikerros sekä lahopuu- ja laastiesiintymät olivat niin lähellä v. 1824 rakennettua taloa n:o 10¹, että voi olettaa paikalla sijainneen rakennuksen tuhoutuneen jo ennen n:o 10:n rakentamista. Hiilen sisältä löytyneet liitupiippujen varren kappaleet antavat aiheen ajoittaa ko. rakennuksen aikaan ennen 1800-luvun puoliväliä. Löytynyt lasi oli tekniseltä tasoltaan heikkoa ja ilmeisen vanhaa.

C-linjan etelään suuntautuvan haarautuman rautakerros (ilmeisesti pajan jäännös) ja tumma savikerros ovat löytöjen perusteella ajalta ennen viime vuosisadan puoliväliä. Lasi oli erittäin heikkotasoisista, paksua. Löytyi myös kaksi liitupiipun varren kappaletta. Vähäiset puuesiintymät kaivannon alkupäässä ja rautakerroksen alla olivat mustiksi lahonneita. Kaivannon loppupään puuesiintymien iästä on löytöjen puuttuessa vaikea sanoa mitään.

Rakennusten n:o 4 ja 11 välillä B-linjalla olleitten lahopuukatkelmien iästä on vaikea sanoa mitään. Niihin ei näyttänyt liittyvän mitään löytöjä. Puun lahonneisuuden perusteella ne saattaisivat olla suunnilleen samanikäisiä kuin useimmat mainituista lahopuukerroksista. On merkillepantavaa, että puuesiintymien yhteydessä ei löytynyt kivijalkaa, vaan ne sijaitsivat saven päällä. Lohkokiviä oli ainoastaan paikoitellen puun alla, ilmeisesti nurkkakohdissa.

1 Rakennusvuosi Panssariprikaatin tiedotusaineiston mukaan. Kansallismuseon rak.hist.arkiston kartoissa talo n:o 10 esiintyy ensimmäisen kerran kartassa vuodelta 1834 (kartta n:o 171). Talo n:o 10 on siis ajalta ennen varsinaisten kasarmien rakentamista.

Molemmat A-linjalta löytyneet, melko lähekkäin sijainneet (arviolta 12 m väli) puurakennelmat liittyvät ilmeisesti puolustuslaitteisiin. Ne saattaisivat olla jonkinlaisia ampumahautoja tms. Ne ovat puuaineksen ja sijaintikorkeuden perusteella selvästi erikäiset. Rak. n:o 2 ja 3 välillä sijainnut on huomattavasti vanhempi; se tuskin kuitenkaan liittyi vanhaankaupunkiin, koska on vaikea keksiä sille vanhaankaupunkiin liittyvää käyttötarkoitusta. Knut Draken arvelun mukaan konstruktio vaikuttaa liian monimutkaiselta ollakseen peräisin ruotsinvallan ajalta. ¹

Uudempi puurakennelma rak. n:o 2 kohdalla oli täytetty esineistöllä, joka selvästi melko uutta. Fajanssi oli vaakunan perusteella tunnistettavissa venäläiseksi.

C-linjan alusta löytyneiden lahopuuesiintymien iästä on esineiden puuttuessa vaikea sanoa mitään varmaa.

A-linjan alkupäässä rak. n:o 6 kohdalla ollut kulttuurikerros oli Knut Draken arvelun mukaan mahdollisesti jäännös Ojoisista päin tulleesta tiestä. ² Suunnilleen samalla kohdalla johti tie suon yli vanhaankaupunkiin. 1800-luvun karttojen mukaan kuitenkin suunnilleen samalla kohdalla oli käytössä tie ainakin vielä v. 1845.

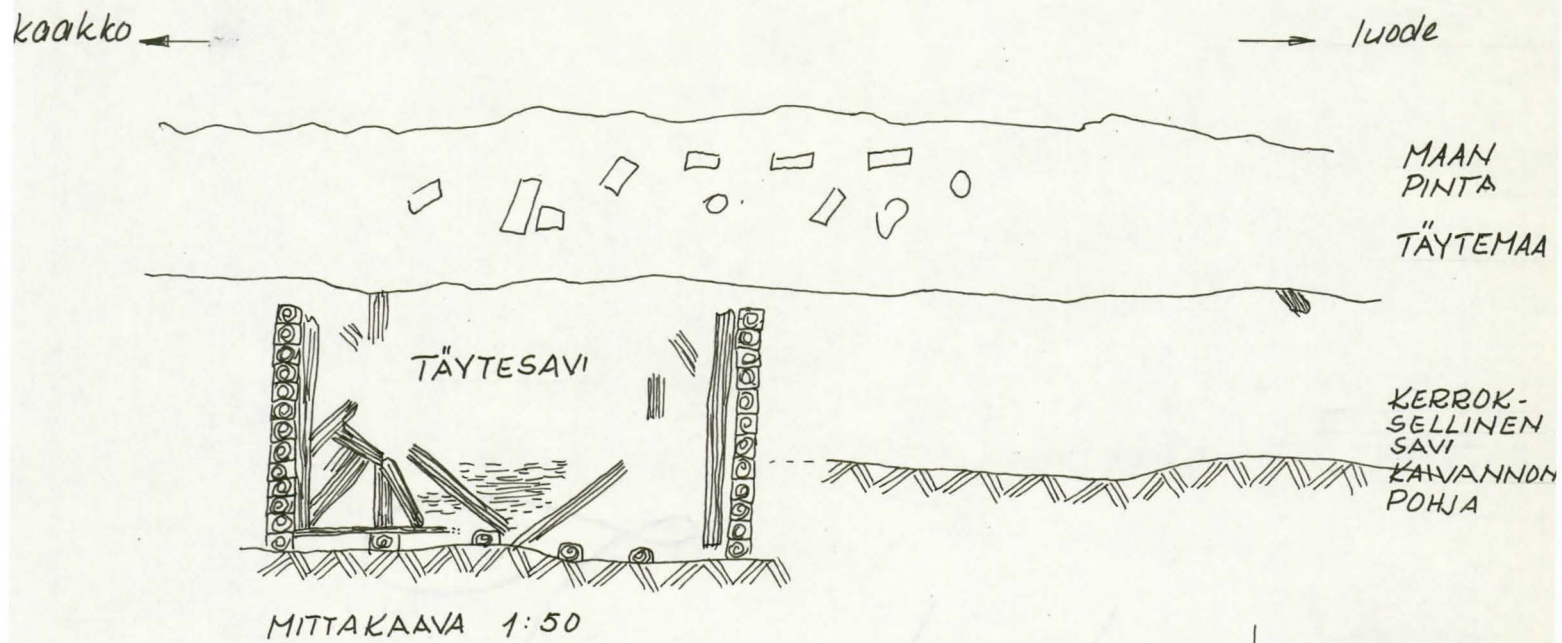
Kansallismuseon
rak.hist.arkis-
to, kartta n:o
177 (v.1845)

Rakennusten n:o 1 ja 2 välinen ja niitten alle jatkuva viemäriholvi on täytynyt rakentaa viimeistään v. 1857, jolloin rak. N:o 2 valmistui. Rakennusmestari Airasmaan kertoman mukaan myös rak. n:o 1 alta löytyi samantapainen vanha viemäriholvi vesijohdon korjausten yhteydessä. ³ Ne ilmeisesti liittyvät samaan viemärijärjestelmään. Sementin käytön perusteella ne on rakennettu aikaisintaan v. 1856. ⁴

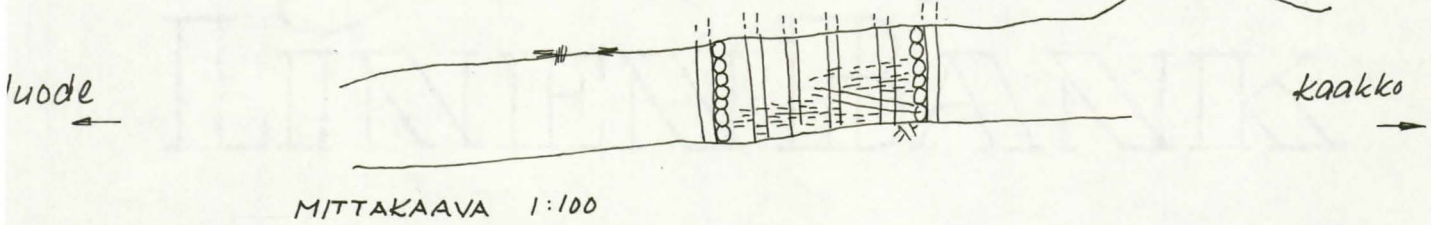
-
- 1 Knut Drake
 - 2 Knut Drake
 - 3 Rak.mest. Airasmaa
 - 4 Otavan ison tietosanakirjan mukaan Venäjällä alettiin valmistaa sementtiä 1856, Suomessa 1870-luvulla.

A-LINJA
Piirros 1a

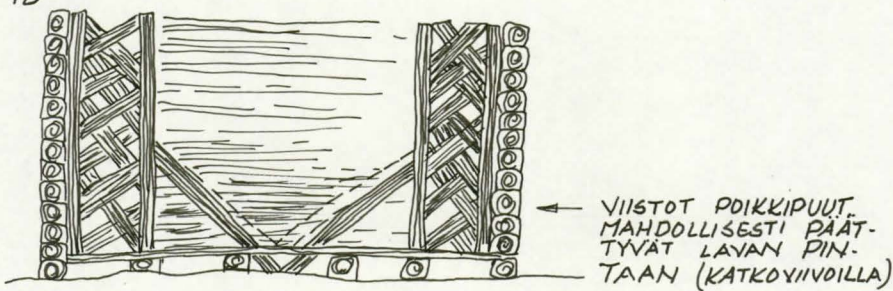
RAK. N:o 3 JA 2
VÄLISSÄ LEIKKAUS
KAIVANNOH LÖUNAIS-
REUNASTA SEKÄ
POHJA.

← A-linjan haa-
rautuma rak.
no 3 ja 2 vä-
lissä.

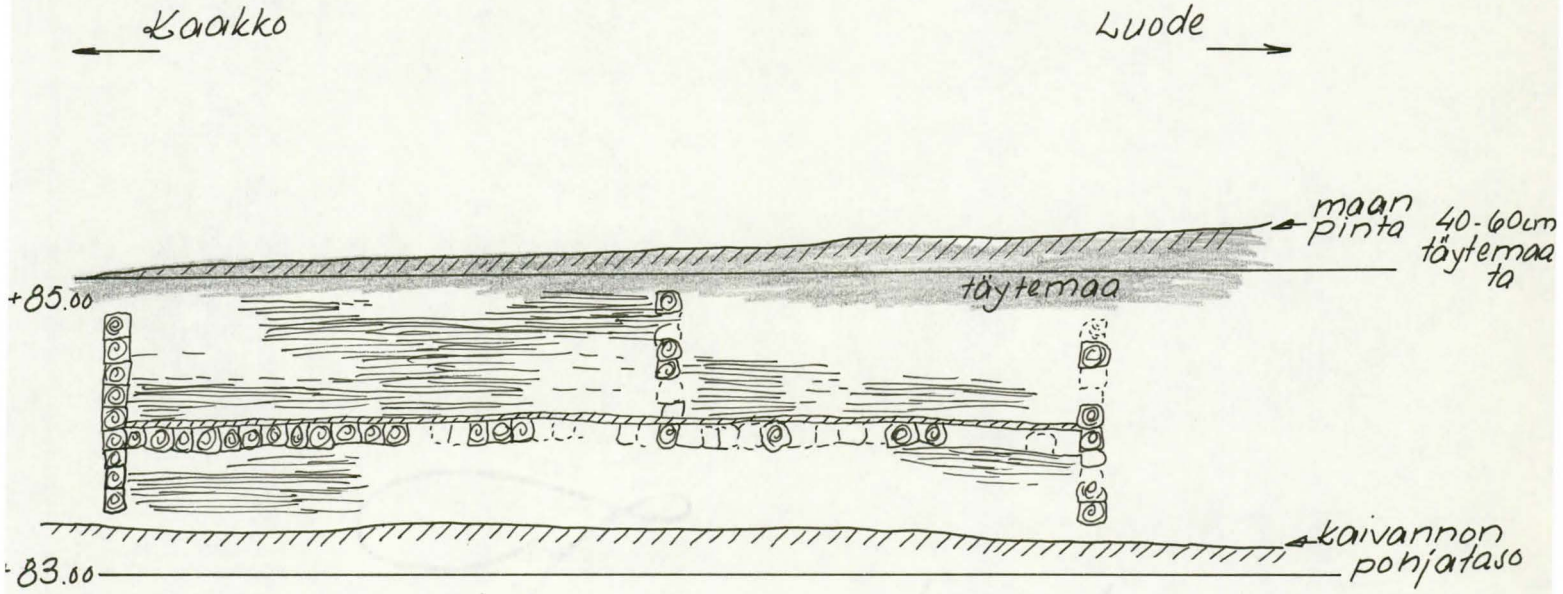
Piirros 1b

TODENNÄKÖINEN REKONSTRUKTIO
(RAKENNELMAN PÄÄTY?)

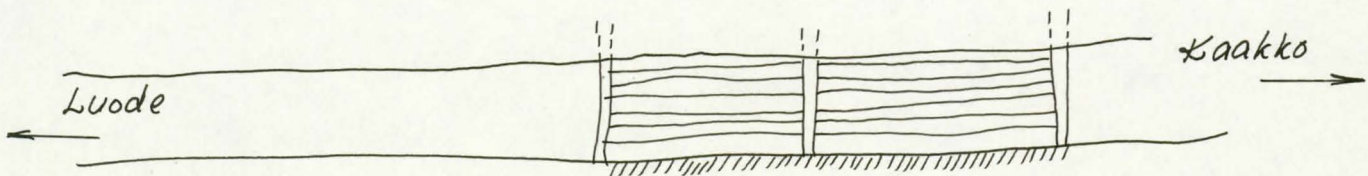
A-LINJA
Mittakaava 1:50
(epätarkka)
Piirros 2

RAKENNELMA RAK.
no 2 KOHDALLA.
PROFIILI KAIVANNON
LOUNAISREUNASTA.

Pohjakaava 1:100

Rak. no 2

A-LINJA
KAIVANTO NÄH-
TYNÄ KÖLLISEEN
(ei mittakaavaa)

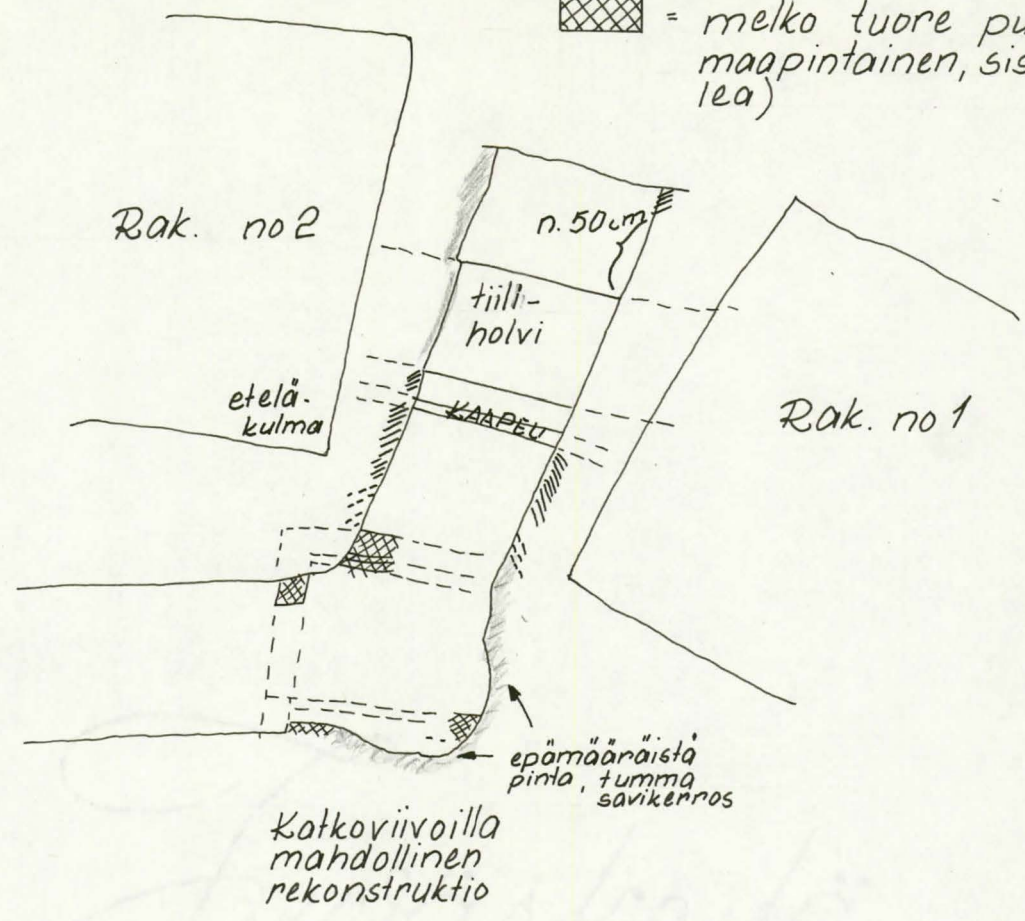
Piirros 3

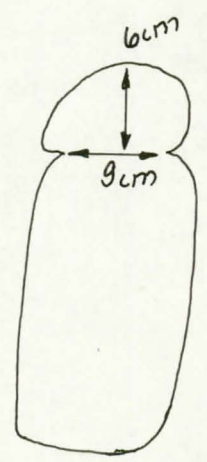
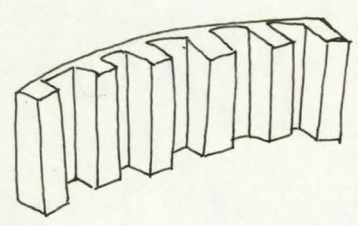
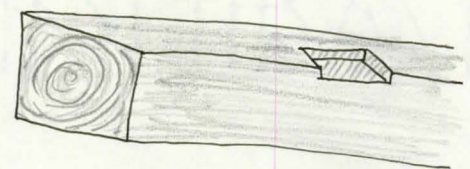
A-LINJAN
LOPPUPÄÄ
Pohjakaava 1

 = lahopuu (tummanruskea)
 = melko tuore puu (harmaapintainen, sisältä vaalea)

Piirros 4

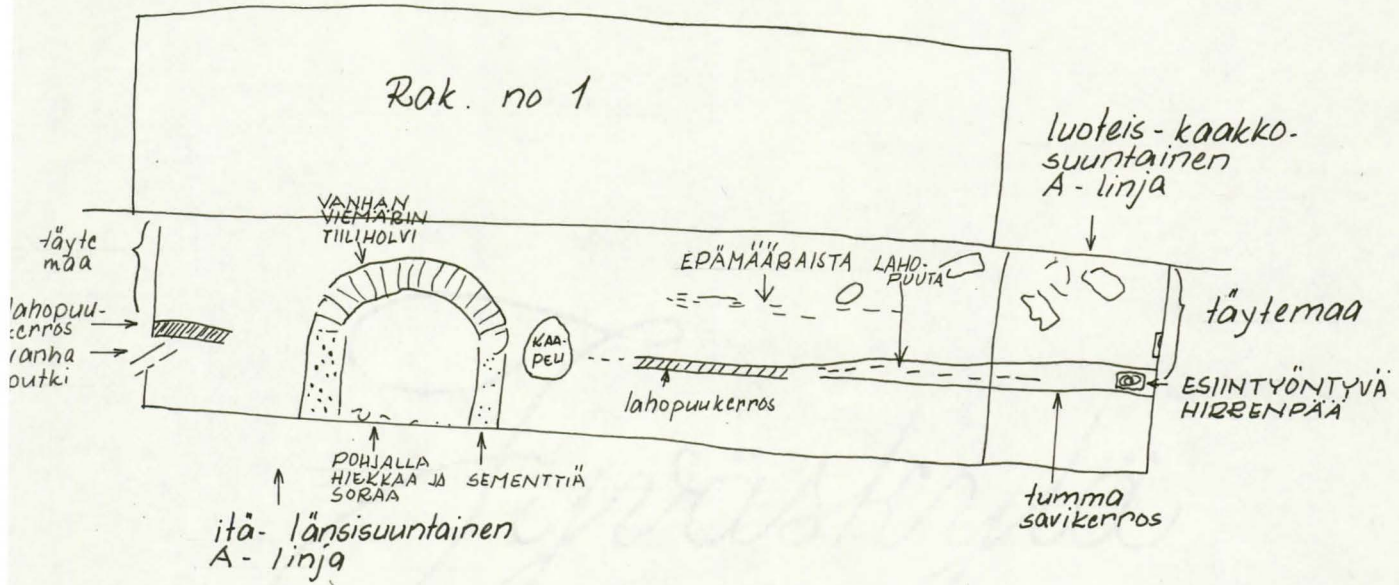
tiiliholvi,
detalji

muototiili

A-linjan taitekohdasta muototiili sekä mäntyhirsi

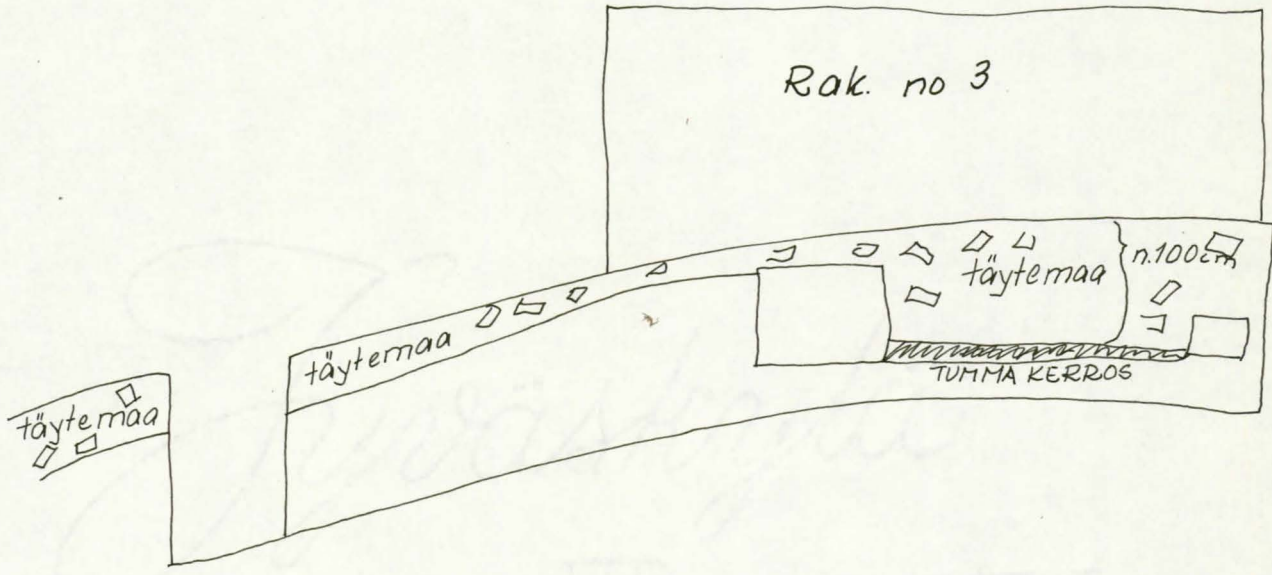
A-linjan loppupää
rak. no 1 ja 2 välissä
Piirros 5
Kaivannon eteläreuna
(ei mittakaavaa)

Piirros 6
kaivannon
pohjoisreuna

A-LINJA
 HAARAUTUMA
 RAK. N° 2 ja 3
 VALISSA
 Piirros 7
 (ei mittakaavaa)

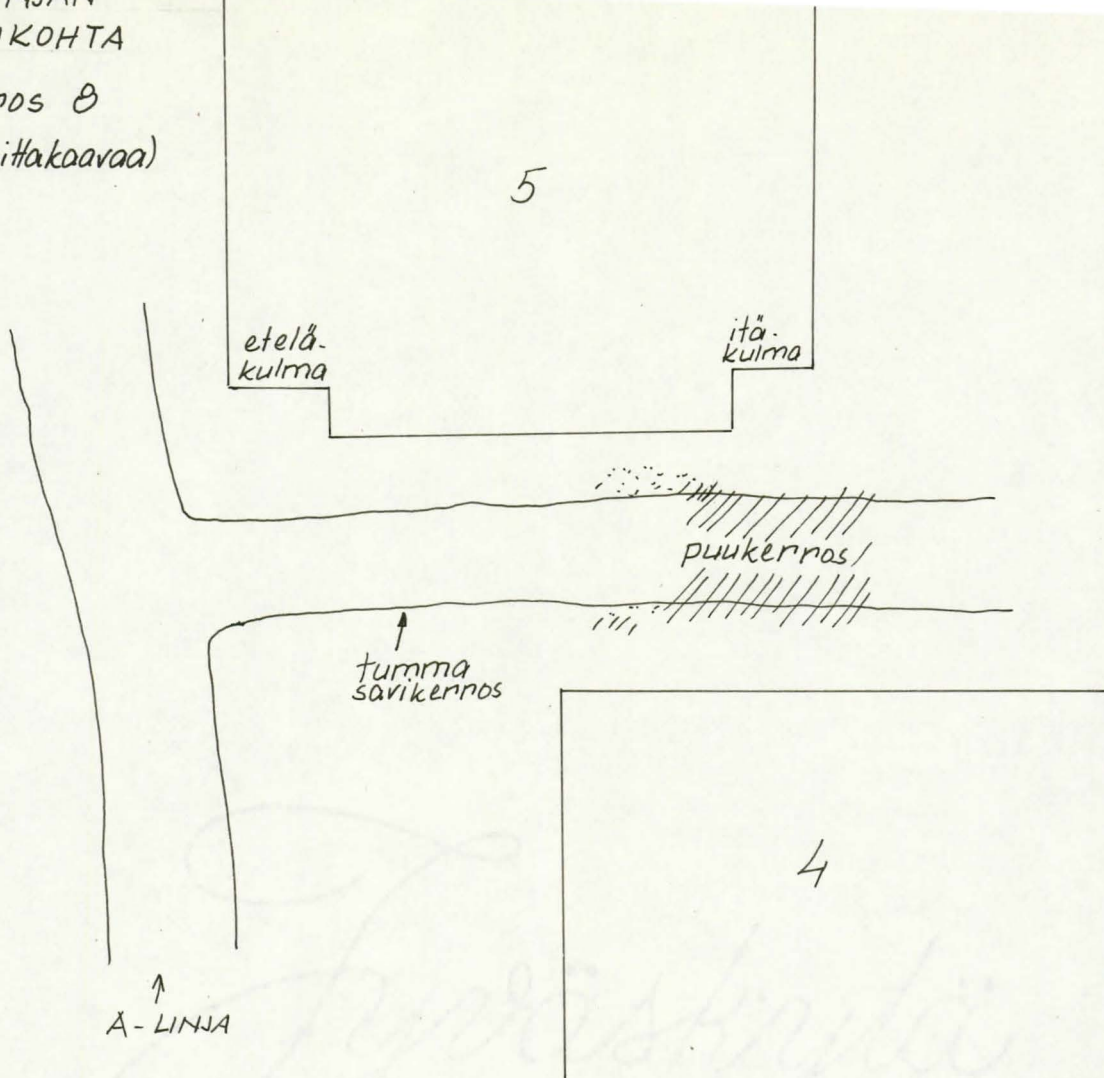

TEINEN BANK

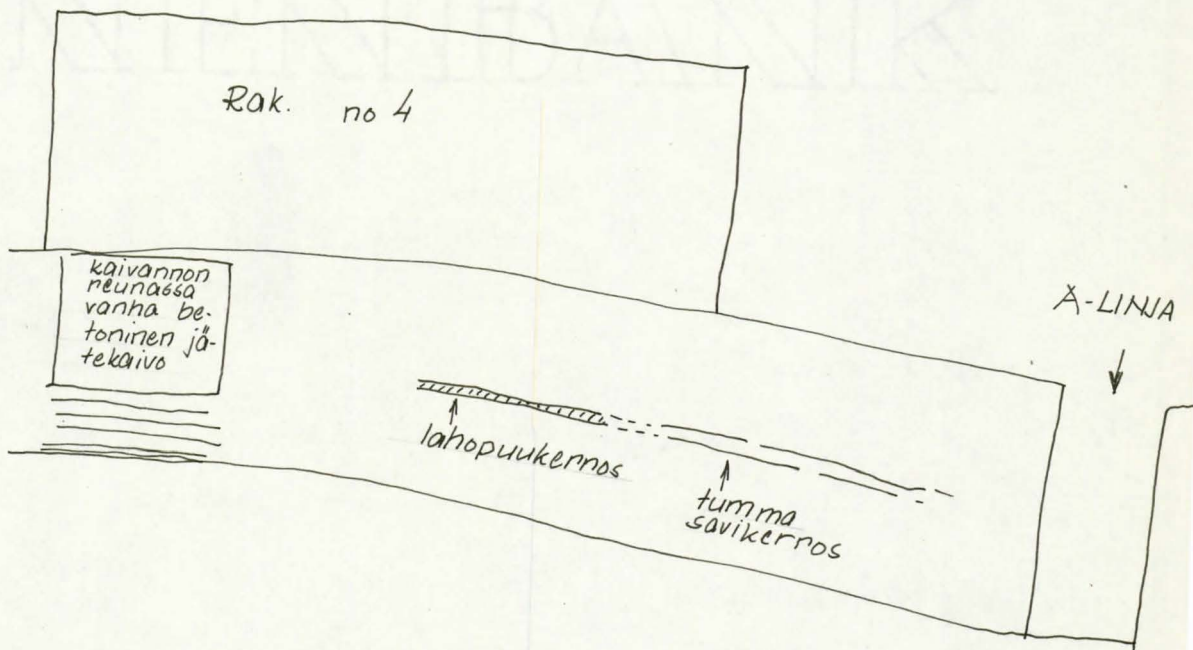
B-LINJAN
ALKUKOHTA

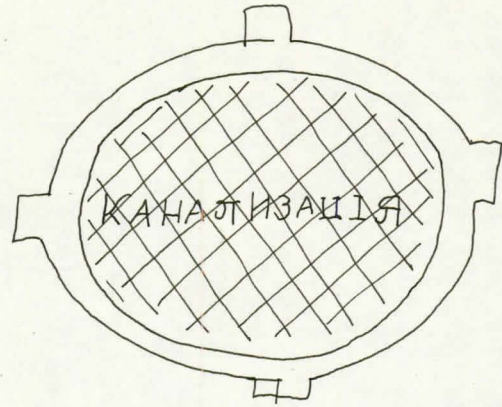
Piirros 8
(ei mittakaavaa)

98

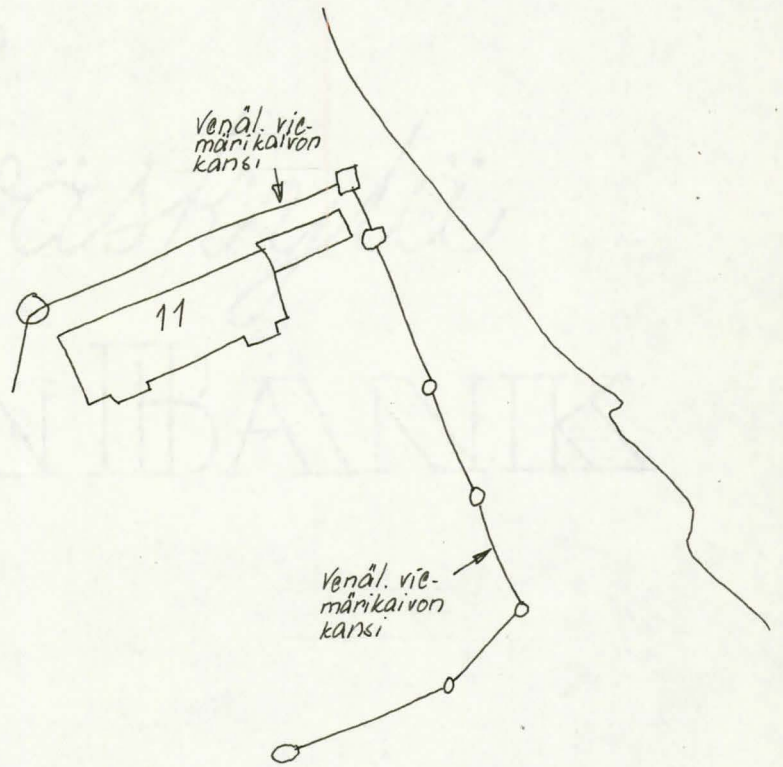

Piirros 9
Profiili kai-
vannon kaak-
koisreunasta
(ei mittakaavaa)

VENÄLÄINEN VIEMÄRINKANSI
(VANHAN LINNAN TIILI-
YRÄSTÖSSÄ YKSI KPL)

D-LIINA
Piirros 11
(ei mittakaavaa)

lohkottuja
kiviä maan
pinnasta
alaspäin

rakennus-
jäännöksiä

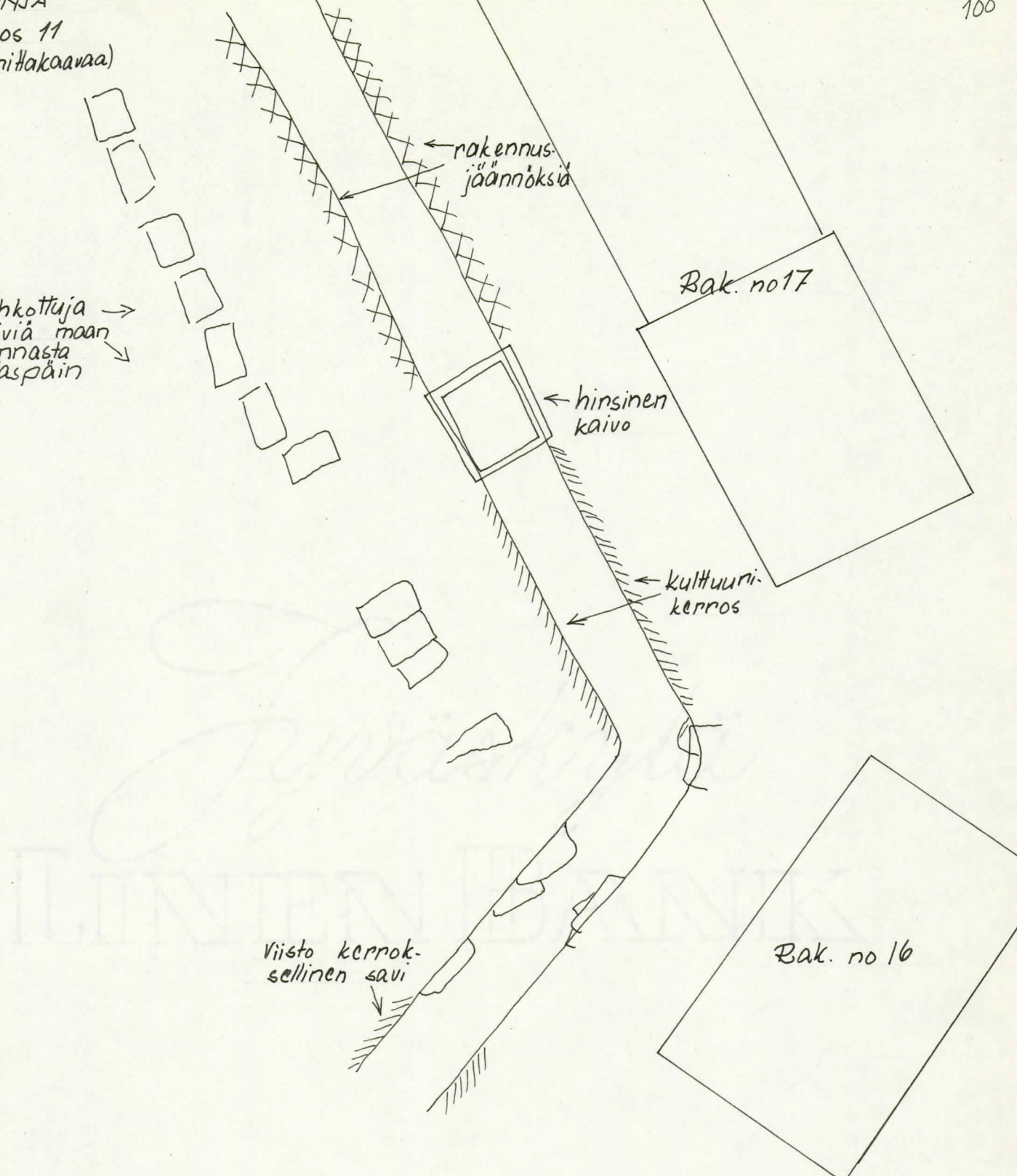
Bak. no 17

hirsinen
kaivo

kulttuuri-
kerros

Viisto kerrok-
sellinen savi

Bak. no 16

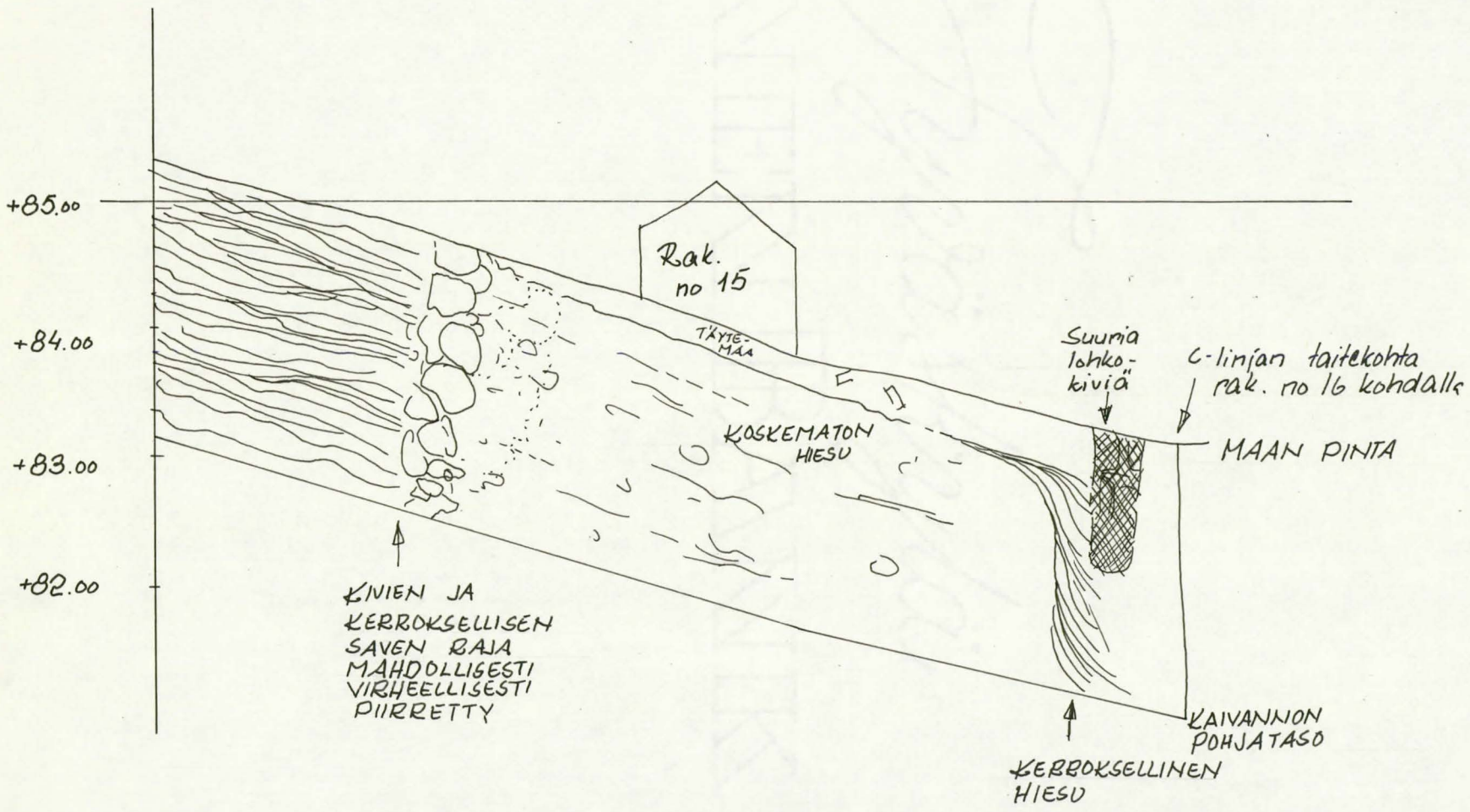
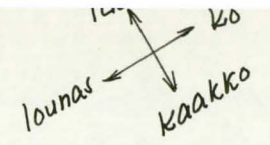

101

B-LINJAN LOPPUPÄÄ

Piirros 12

KAIVANNON LUOTEIS-
REUNA NÄHTYÄ
KAAKOSTA

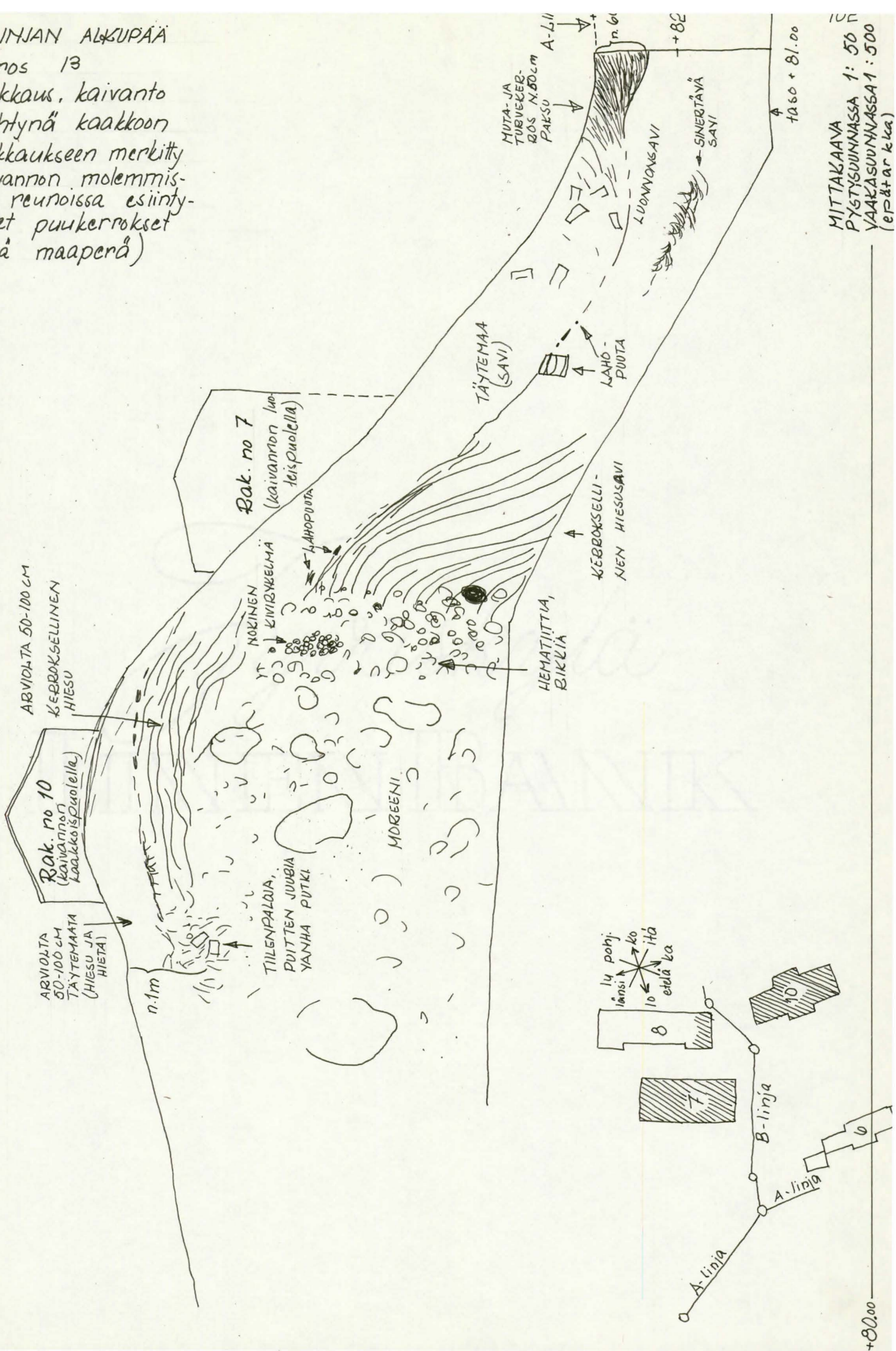

MITTAKAAVA
 PYSTYSUUNNASSA 1:50
 VAAKASUUNNASSA 1:50

C-LINJAN ALKUPÄÄ

Piirros 13

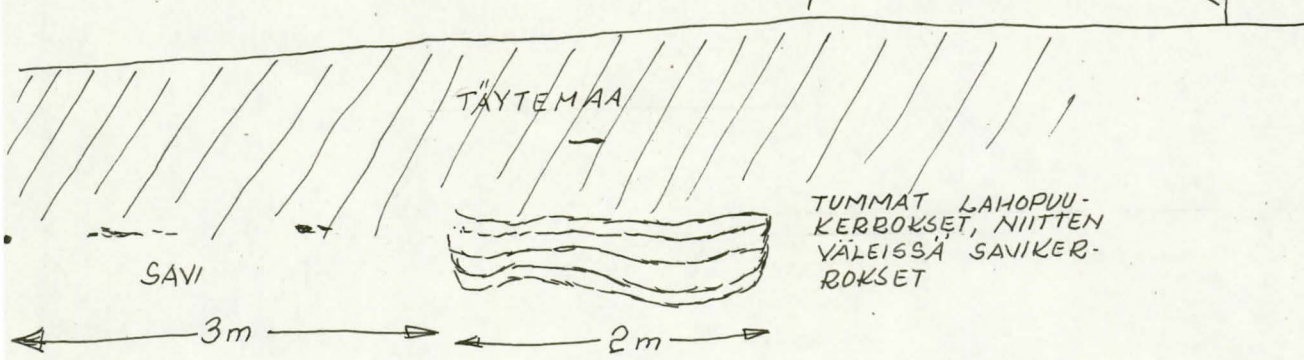
leikkaus, kaivanto
nähtynä kaakkoon
(leikkaukseen merkitty
kaivannon molemmis-
sa reunoissa esiinty-
neet puukerrokset
sekä maaperä)

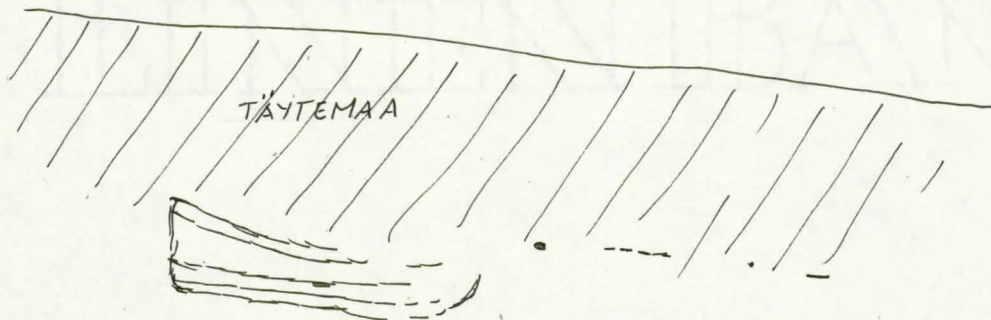
MITTAKAAVA
PYGTYSUUNNASSA 1: 50
VAAKASUUNNASSA 1: 500
(epätar kka)

C-LINJA
KAIVANNON LUV-
TEISREUNA NÄH-
TYNÄ KAAKOSTA
MITTAKAAYA 1:50
Piirros 14

Rak. no 7

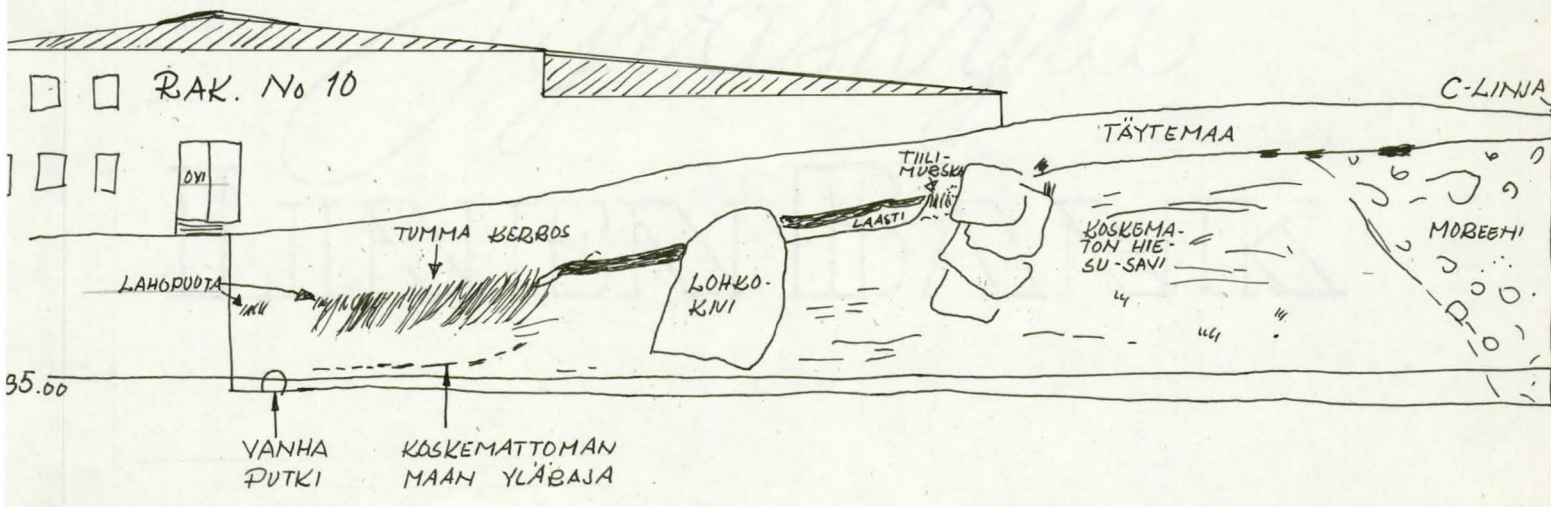

KAIVANNON
KAAKKOISREUNA
NÄHTYÄ LUV-
TEESTA

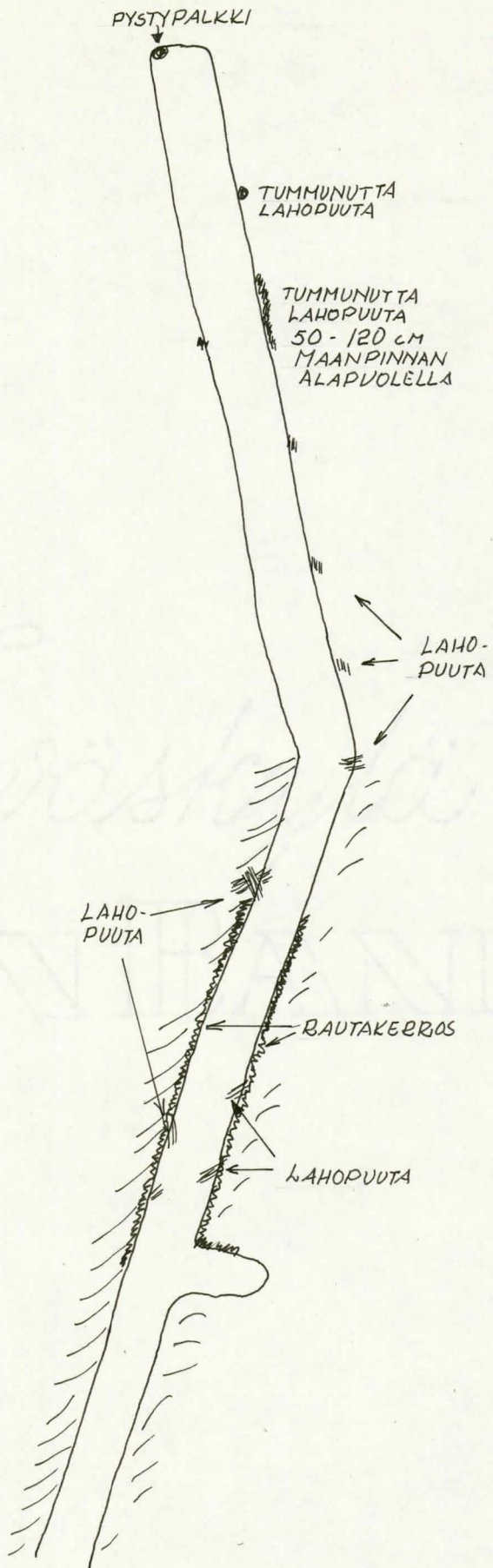
C-LINJAN ITAINEN HAARAV-
TUMA RAK. No 10 TAKANA,
KAINANNON ETELÄREUNA POH-
JOISESTA NÄHTYÄ.

Piirros 15

MITTAKAAYA
PYSTYSUUNNASSA 1:100
YAAKASUUNNASSA 1:200
(onkätarkka)

C-LINJAN HAARAKUUTTIMA
ETELÄÄN, POHJA
MITTAKAAVA 1:200
Piirros 16.

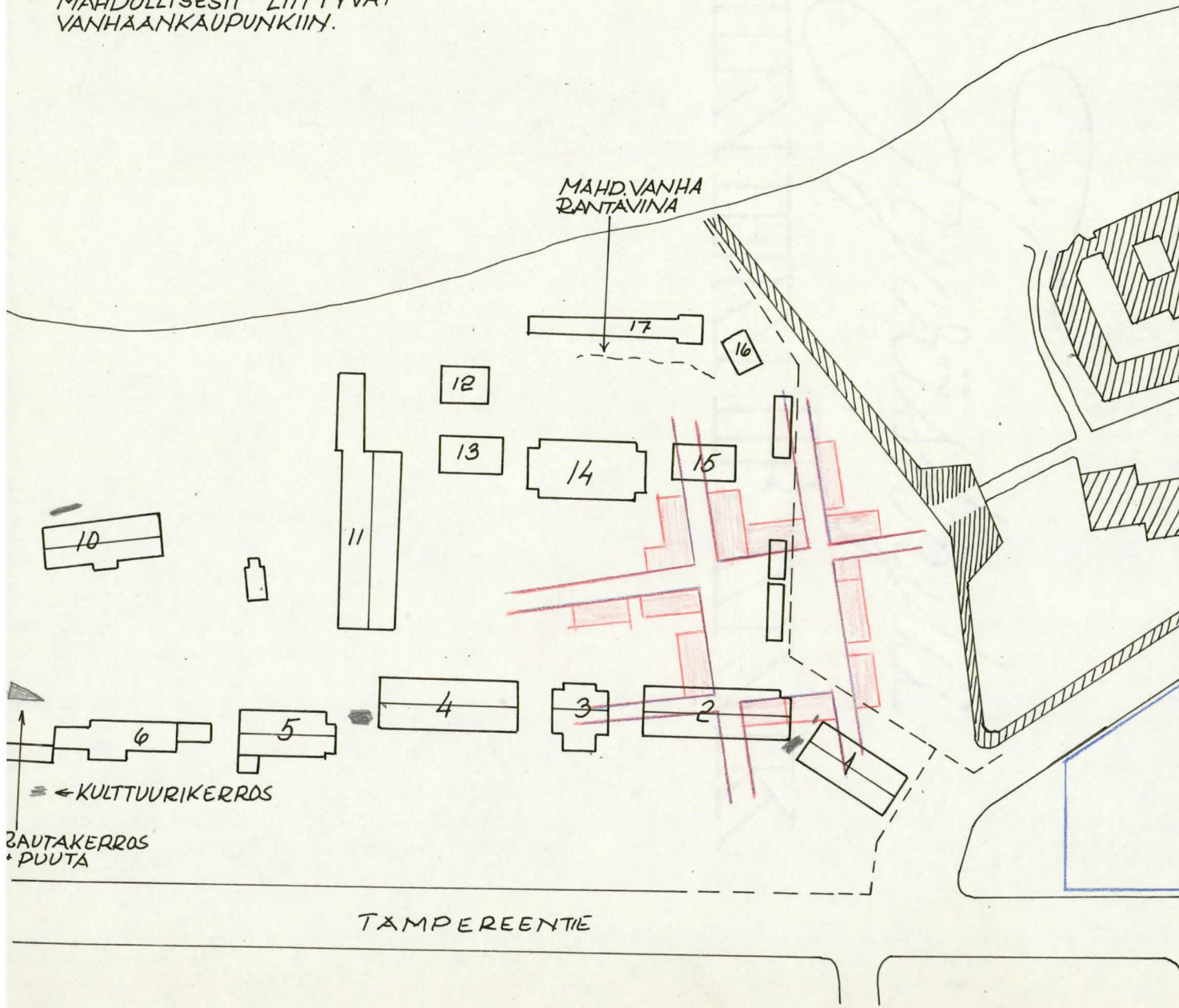

HÄMEENLINNÄ

TALOMUSEO 1:2000

Piirros 17

POHJAKAAVAAN ON LYIJY-
KYNÄLLÄ MERKITTY PUU-
JA HIILIKERROKSET, JOTKA
MAHDOLLISESTI LIITTYVÄT
VANHAANKAUPUNKIIN.

Selitykset:

Rak.	
1	1890 - luvulla
2	1857
3	1857
4	1857
5	1857
6	
7	
8	1852
9	
10	1824
11	1890 - luvulla
12	
13	
14	1890 - luvulla
15	
16	
17	

Tiedot Panssariprikaatin
Perustiedotusaineistosta.